

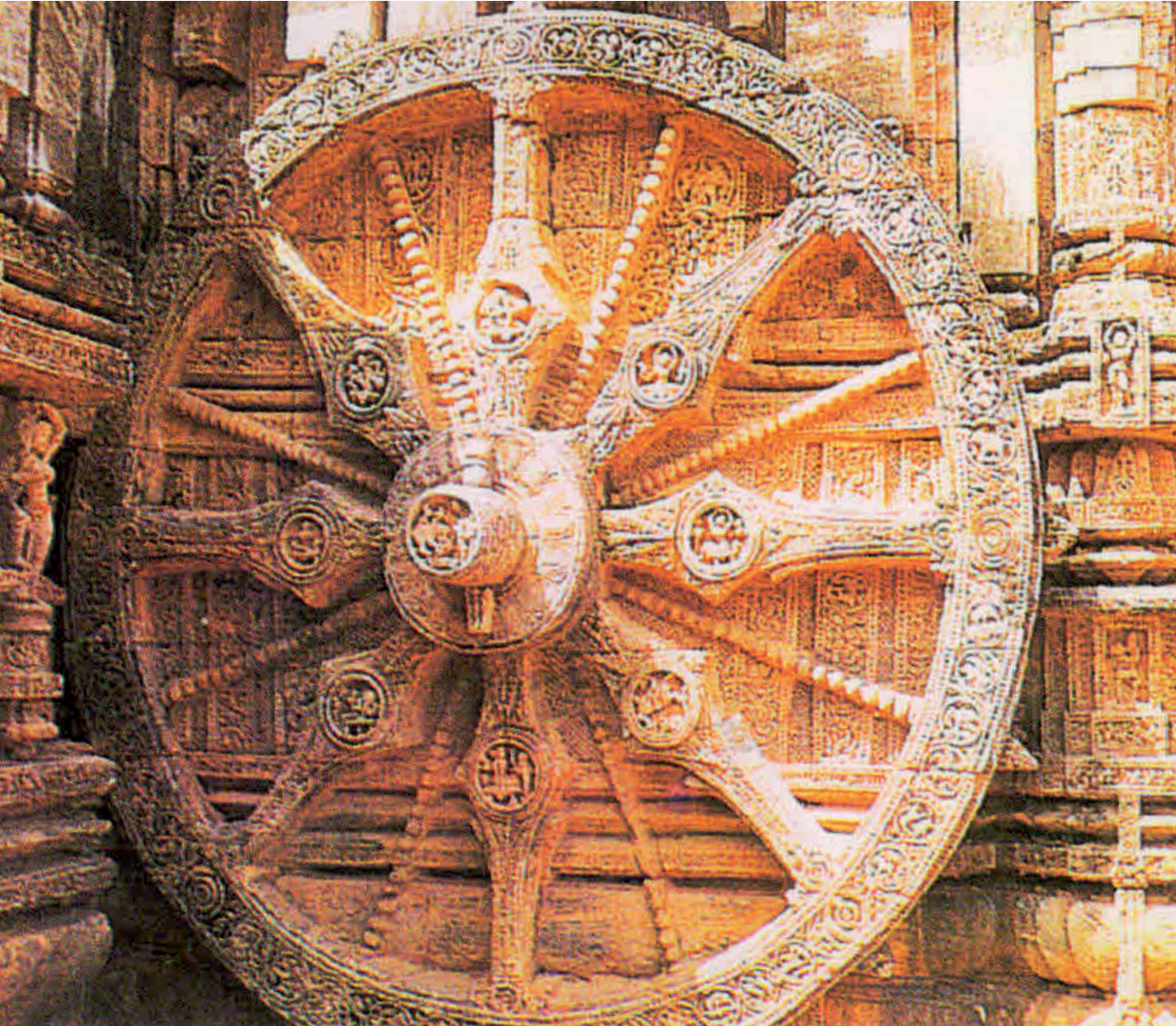
R.N.I. No. 14593/1957

પગદાંડી

PAGDANDI

તંત્રીઓ : અશ્વિન માલહે * શાંતિ રાંભિયા * ચંદ્રકાન્ત નંદુ

Vol. 62 - Issue No. 10 - JANUARY - 2020 - Rs. 15/-

Shree Kutchi Visha Oswal Seva Samaj
C.V.O.D., Jain Mahajanwadi, 3rd Floor, 99-101, Keshavji Naik Road, Chinchbunder, MUMBAI - 400 009.
Phone : 2371 4674 / 2377 3032 Email : ksevasamaj@gmail.com

पगडंडी

जन्युआरी

अनुक्रमणिका

लेख	लेखक	पाना नं.
तंत्री स्थानेथी		
शाणुगार सभ्यताना -----	-----	५
प्रमुषश्रीनी कलमे		
क्यछी रमतोत्सव-गईकाल-आज-आवतीकाल -----	डो. मंजुला वी. शाह -----	८
पगडंडीने पत्र -----	वायकोना पत्र -----	११
प्रतिभाव - प्रतिसाद		
राष्ट्रपिता महात्मा गांधी विशेषांक -----	डॉ. गिरीश वीछीवोरा -----	१३
उत्सवोनी संस्कृति-आपणे -----	धीरजलाल तेजशी विसरीया -----	१४
धर्म अेक अभिप्राय -----	विसनल्लु जदवल्लु धरोड -----	१५
धर्म अेक अभिप्राय -----	तलक शाह -----	१७
पगमें लमरी -----	लीलाधर माणेक गडा -----	१८
लोकबिरादरी प्रकल्प: हेमलकषा		
द्विधा -----	डो. गिरीश वीछीवोरा -----	२७
'ज्ञाति दर्शन' पुस्तकनुं पगडंडीनुं तीभुं विश्लेषण: -----	प्रवीणयंद्र शाह -----	२८
समाजना संशोधित ँतिहसना लेखन-प्रकाशननो आग्रह		
मनोविश्लेषण -----	शांतिलाल गढिया -----	३३
सकरमें धूप तो डोगी -----	सी.ओ. संजय विसनल्लु छेडा -----	३७
महावीर स्वामी जिनालय: अंजार -----	भरत'कुमार' प्रा. ठाकर -----	४१
Life's Alphabet - 'O'-for optimism -----	Dr. Dhiraj Chheda -----	४४
It's all about time -----	Dr. Payal Shilpa Kishor Chheda -----	४५
आत्महत्या निवारी शकाय छे -----	डो. मण्डीलाल गडा/डो. दिप्ती शाह (गडा) -----	४८
व्यक्ति विशेष -----	सी.ओ. विज्ञेश भेदा -----	५२
तणावोना माध्यमथी लूज शहरेनुं जण स्वावलंबन -----	डॉ. मिहीर अेम. वोरा -----	५३
साहित्य अभूत -----	आलेखन: यंद्रकान्त नंदु -----	५६
डिर्भिलहर -----	संपादन: विशन नागडा -----	५८
घटमाण -----	-----	६२
सांत्वन -----	-----	६४

पगडंडी कार्यालय - २३७१ ४६७४ • टेलीफ़ैक्स २३७७ ३०३२

Printed and published by **Aswin Popatlal Malde** on behalf of **K.V.O. Seva Samaj**. Printed at **Megharta Colour Crafters**, 42, Ideal Indl. Estate, Mathuradas Mill Compound, Senapati Bapat Marg, Lower Parel, Mumbai - 400 013. and published from **Shri Kutchhi Visa Oswal Seva Samaj, C.V.O.D. Jain Mahajanwadi**, 3rd Floor, 99/101, Keshavji Naik Road, Chinchbunder, Mumbai 400 009. Editor: **Aswin Popatlal Malde**

તંત્રીસ્થાનેથી

શણગાર સભ્યતાનો

ઉપર ઝળુંબતું આકાશ સપ્તરંગી આભુષણોથી વિભૂષિત છે. હવાને પણ કંઈ કેફ ચડ્યો છે. નવાંકુરિત પર્ણોથી વિભૂષિત વૃક્ષો સાથે આ હવા પણ અડપલાં કરી રહી છે. પ્રકૃતિનો આ શણગાર અનાયાસ છે. એ સ્વયં-શૃંગારિત છે. અને આ દેવાલયો, મહાલયોનું અનુપમ શિલ્પ. સ્વયં વિશ્વકર્માએ આવીને શિલ્પીના ટાંકણાંઓમાં શિલ્પ-ઉર્જાનું આરોપણ કર્યું છે અને એટલે જ એ કલાકારની કલાદૃષ્ટિને સંમોહિત કરનારું છે. દૃષ્ટિને છેતરનારું એ માયાવી સંમોહન નથી. આ શણગાર, સૌંદર્ય અનાયાસ છે, સહજ છે, નક્કર છે, અને એથી જ એ પ્રસન્નકર છે.

પણ આ મનુષ્યની વાત છે ન્યારી. આ માનવ-સભ્યતાએ વિકાસના કંઈ કેટલાય માપદંડોની ગણતરીઓને ખોટી પાડી છે. માનવ સભ્યતાનો આ શણગાર જે દેખાય છે એ છે જ નહીં અને જે નથી એને નકારી શકાય એમ નથી. અહીં છેતરાવાનું છે અને એ જાણ્યા છતાં ચહેરા પર આછું સ્મિત લઈને કોઈ સંતની જેમ નિર્લેપ ભાવ ધારણ કરી ફરવાનું છે. આ એ સભ્યતા છે જ્યાં સંત થઈને અંદરના શકને સાચવવાનો છે. માનવ સભ્યતાની વિકાસ ગાથાની આ કોઈ નાનીશી વાત નથી. પ્રસન્ન ન હોવા છતાં પ્રસન્નતાને પ્રકટ કરવાનું કૌશલ્ય મેળવવું એ શું આનંદદાયક હકીકત નથી?

આ વાત છે ઉત્કાંતિના પંથ પર આપણે કેળવેલી જીવનશૈલીની. માનવી જ્યારે પ્રાકૃત અવસ્થામાં હતો ત્યારે એ પ્રકૃતિના અંશ સમાન હતો. એનું જીવનકૃત્વ ઉદરપોષણ અને સ્વરક્ષણમાં સીમિત હતું, એનો જીવન પ્રવાહ સહજ હતો. એમાં કોઈ કૃત્રિમતા ન હતી. પણ કુદરતે માનવીને બુદ્ધિ આપી. આ બુદ્ધિએ મનુષ્યના

મનને સતત ક્રિયાશીલ રાખ્યું છે. યુગોથી ક્રિયાશીલ માનવીના મનથી માનવજીવન સતત ઉત્કાંત થતું રહ્યું છે. યુગોના આ ઉત્કાંતિ કાળમાંથી પસાર થતાં મનુષ્ય આજે, આપણે જેને સભ્ય સમાજ કહીએ છીએ એ સભ્યતાનો સભ્ય બની ચૂક્યો છે.

એ ખુદને સુસંસ્કૃત સમજવા માંડ્યો છે. ઉત્કાંત થતા માનવજીવનમાં એવું પરિવર્તન આવ્યું છે કે એના પૂર્વજોના જીવનપ્રવાહની કથાને એ વિસ્મયતાથી અને કંઈક વિમાસણથી સ્મરી રહ્યો છે. એના વર્તન, એના કાર્યો, એની માનસિકતામાં સતત આવી રહેલા પરિવર્તનને એ એની જીવનશૈલીનો શણગાર સમજી રહ્યો છે. એ ખરું છે કે બધું જ પરિવર્તનશીલ છે અને બદલાઈ રહેલી જીવનશૈલી પણ આ પરિવર્તનનો એક મહદ્ અંશ છે.

આપણી વાણી, વર્તન, માનસિકતા, રોજિંદી જીવનચર્યામાં આવેલ પરિવર્તનનું ઉપરછલ્લું વિશ્લેષણ પણ આશ્ચર્યમાં મૂકી દેનારું છે. આપણા પૂર્વજોની બોલચાલમાં કદાચ થોડું બરછટપણું હતું પરંતુ એ વિશેષતઃ સ્પષ્ટ વક્તા હતા. એમની વાણી ક્યારેક તીખાશભરી હતી, એમાં મીઠાશ જવેલ્લેજ જણાતી પણ એમના બોલમાં સચ્ચાઈનો રણકાર હતો. એ બોલાયલા શબ્દોને ઉકેલવા સહજ હતા, એ શબ્દોને ઉકેલવા મથામણ નહોતી કરવી પડતી. પરંતુ આપણી આજની સભ્યતાની વાત છે ન્યારી. આપણી વાણીમાં આવેલી મીઠાશમાં સચ્ચાઈનો રણકાર હવે ખોવાઈ ગયો છે. બોલાયેલ શબ્દોનો મર્મ પામવા મથામણ કરવી પડે છે. અને એમાં પણ જ્યારે શબ્દો સલુકાઈપૂર્વક પ્રકટતા હોય ત્યારે સતર્ક શ્રોતાના મનમાં સંહેદ જરૂર થાય કે આ શબ્દમાધૂર્ય મીઠાશના કૃત્રિમ આવરણને આભારી તો નથીને? અને જ્યારે વક્તા અને શ્રોતા બંને આ કલામાં માહેર હોય ત્યારે સંવાદ-પ્રહસનનું પૂછવું જ શું? કેવો છે આપણી આજની સભ્યતાના શણગારનો ઠાઠ?

વાણી અને વર્તનમાં ભિન્નતા ન હોઈ શકે. એ તો એકબીજાના પૂરક છે. આપણું ઉઠવું-બેસવું, આવવું-જવું, આતિથ્ય-આવકાર, ખાવું-પીવું, વ્યાપાર-વ્યવસાય સઘળું આપણી આજની સભ્યતાને અનુરુપ જ ગોઠવાતું રહે છે. બલ્કે એ જ તો છે આપણી સભ્યતા.

આપણી આજની બદલાતી જીવનશૈલીનું અવલોકન અને વિશ્લેષણ કરવાનો પ્રયાસ કરીએ તો એનાં તારણો ન કેવળ વિસ્મયકારક હોવાનાં પણ વિક્ષુબ્ધ કરનારાં જ હોવાનાં. આપણે આજે અદ્ભુત વિકાસ સાધ્યો છે. પણ આ વિકાસ ભૌતિક વિકાસ છે. આપણી ભૌતિક સમૃદ્ધિ અનેકગણી વધી છે. બહુ સચોટ શબ્દોમાં કહીએ તો આપણે ધનવાન-વધુ ધનવાન થઈ રહ્યાં છીએ. આ ધનવાન હોવું એ આપણા વિકાસની પારાશીશી છે. આપણી જીવનશૈલીમાં આવેલું પરિવર્તન આ ભૌતિક વિકાસનું પરિણામ છે. આ પરિવર્તનનું સૌથી વધુ ધ્યાનાકર્ષિત પાસું હોય તો આપણા જીવનવ્યવહારમાં આવેલી સર્વવ્યાપ્ત કૃત્રિમતા. કૃત્રિમતા આપણા વર્તનમાં, વાણીમાં, આપણા દરેક કાર્યમાં ધીમે પગલે પ્રવેશી ચૂકી છે. આ કૃત્રિમતા એટલે આપણા વ્યવહારનાં દરેક તબક્કે વ્યાપ્ત ઔપચારિકતા.

‘ઔપચારિકતા’ એ કોઈ વ્યક્તિ, સ્થળ, વિષય, મંતવ્ય કે અન્ય સંદર્ભમાં આપણી મનોદશા કે મનોભાવ અને એ અંગે આપણાં વર્તન, વાણી, વ્યવહારમાં રહેલો વિરોધાભાસ છે. આ વિરોધાભાસ આપણી રોજિંદી વર્તણૂકમાં વાણાઈ ગયેલ છે, જેની જાણ પણ નથી રહેતી.

આ ઔપચારિકતા ક્યારેક નિર્દોષ હોય છે અથવા એ આપણા દુષ્ટભાવ અને સંકુચિત માનસિકતાની અભિવ્યક્તિ પણ હોઈ શકે. ક્યારેક આપણે ઔપચારિકતાપૂર્વક કહીએ કે ‘તમને મળીને બહુ આનંદ થયો’ કે ‘આજની સાંજ સુધરી ગઈ’ અહીં આવી કશી અનુભૂતિ ન થતી હોવા છતાં આ ઔપચારિક શબ્દો નિર્દોષ ભાવે થયેલા છે. વ્યવહારમાં આવું વર્તન ઘણીવાર અનિવાર્ય પણ હોય છે. આની વિરુદ્ધ ક્યારેક આપણે કહી દેતા હોઈએ કે તમે ફલાણી વ્યક્તિ સામે જે પગલું ભર્યું એ ખૂબ સારું કર્યું, આ યોગ્ય જ થયું પણ હકીકતમાં આપણો મનોભાવ કહેતો હોય છે કે ‘જુઓ એની કેવી વલે થાય છે. એ તો એજ લાગનો છે.’ અહીં ઔપચારિકતા સાથે ઈર્ષાભાવનું સંમિશ્રણ થયું જે સર્વથા અનિચ્છનીય છે.

આજે ઉત્કાંતિના એવા તબક્કે આપણી સભ્યતા આવી પહોંચી છે જ્યાં જીવનશૈલીમાં ઔપચારિકતા સાથે આડંબર કે નર્ચો દેખાવ અને સ્વાર્થવૃત્તિનું સંમિશ્રણ થઈ ચૂક્યું છે.

આપણે આપણા સમાજની વાત કરીએ તો સ્વાર્થ અને આડંબર પ્રેરિત ઔપચારિકતા સમાજની રંગોમાં પ્રસરી ચૂક્યાં છે. આજે સમાજના એક મોટા વર્ગે ખૂબ ભૌતિક સમૃદ્ધિ મેળવી છે પણ આ સમૃદ્ધિની પછીતે ઊભાં છે આડંબર, વ્યર્થ સ્પર્ધાત્મકતા, સત્તા અને મોભા માટેની આંધળી દોટ અને આ બધું મેળવવા માટેના કારનામાં. સતત નિમ્ન સ્તરે ઉતરી રહેલી આપણી માનસિકતાએ એનાં દુષ્પરિણામોથી સમાજને જખ્મી કર્યા જ છે. લગ્નો, અન્ય ઉજવણીઓ અને ધાર્મિક અનુષ્ઠાનોમાં થતો વ્યર્થ વેડફાટ અને મોભો દર્શાવવાની રીતસરમો સમાજને અને વ્યક્તિને ભૌતિક સમૃદ્ધિ સાથે આંતરિક દારિદ્ર્યની ગર્તામાં ધકેલી રહેલ છે.

આપણા સમાજની સંસ્થાઓમાં પદ માટેની હૂંસાતૂંસી અને ઉધામા, ક્યાંક દેખાતો આર્થિક અને અન્ય કક્ષાનો ગેરવહીવટ આ સંસ્થાઓની ઉજળી કાલને કાળાશથી આવૃત કરી રહેલ છે. આ સઘળું ઔપચારિકતા, આડંબર, સ્વાર્થ તેમજ સત્તા અને મોભાની લપસાણી ભૂમિ પરની અવિચારી દોટનું પરિણામ છે.

પણ સમાજ હજી તદ્દન દરિદ્ર નથી થઈ ચૂક્યો. સમાજમાં હજી નિષ્કાવાન, સમાજનું હિત જેમને હૈયે વસ્યું છે એવી કર્મનિષ્ઠ વ્યક્તિઓ છે જે સમાજને એના અધોગામિ ધ્વંશમાંથી ઉગારશે.

આપણે સૌ આપણી સભ્યતાને લાગેલા મૃગજળના શણગારને ઓળખવાનું સાર્મથ્ય પ્રાપ્ત કરીએ એ આશા રાખવી વ્યર્થ તો નથી જ.

પ્રમુખશ્રીની કલમે

ડો. મંજુલા વી. શાહ

કચ્છી રમતોત્સવ-ગઈ કાલ-આજ-આવતીકાલ

વર્ષો અગાઉ સમાજની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ પોતાના વિદ્યાર્થીઓ પૂરતી રમતગમતની હરીફાઈઓ યોજતી હતી. પરંતુ એ હરીફાઈ જોઈએ તેટલી વ્યવસ્થિત પણ ન હતી. દેરાવાસી સ્કૂલમાં શ્રી સબનીસ સરના આગમન બાદ અને એ જ અરસામાં સાવલા વિદ્યાલયમાં શ્રી ગુર્વેના આગમન બાદ એ હરીફાઈઓમાં ફરક પડેલ, ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓમાં પણ રમતગમત પ્રતિ ઘણો રસ કેળવાયો. ઈ. સ. ૧૯૪૭ના આસપાસના ગાળામાં શ્રી. ક.વિ.ઓ. એજ્યુકેશન સોસાયટીએ સમાજની વિવિધ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં તેમ જ અન્ય જનસમુદાયમાં આવી પ્રવૃત્તિઓ પ્રત્યે રસ કેળવાય તેમ જ એ દિશામાં વિકાસ માટે નવો માર્ગ ખૂલે એ હેતુથી મોટા પાયે હરીફાઈઓ યોજી જેને ઘણો જ સુંદર સહકાર સાંપડ્યો. વિદ્યાર્થીઓ ઉપરાંત ધંધામાં પડેલી અનેક વ્યક્તિઓએ એમાં ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લીધેલ. એ જ અરસામાં શ્રી ક.વિ.ઓ. સેવા સમાજે પણ વ્યાયામ (જીમ્નેસ્ટિક્સ) વિષયક, તેમ જ રમતગમત વિષયક એમ બન્નેની મિશ્રિત એવી પ્રવૃત્તિ આદરી અને હરીફાઈને બદલે શારીરિક તાકાત, તથા ફિઝિકલ એફિયન્સી અનુસાર સર્ટિફિકેટ આપવાનું સૌ પ્રથમ સેવા સમાજે કાર્ય કર્યું.

ધ ન્યુ ફેન્ડ્સ સર્કલના ઉપક્રમે રમતગમતની વિવિધ હરીફાઈઓ ૧૯૫૪થી યોજાતી હતી. ૧૯૫૭માં આ હરીફાઈઓ સમસ્ત કચ્છીઓ માટે ખૂલી હોવાછતાં સેવા સમાજે કચ્છીઓને આકર્ષવા ખૂબ પ્રયત્નો કરેલ, પરંતુ જોઈએ તેટલો સહકાર મેળવી નહોતો શકાયો. આપણા સમાજના આગેવાનોને પણ આ પ્રવૃત્તિમાં રસ લેતા નથી કરી શકાયા. આવી 'છોકરવાદ' પ્રવૃત્તિઓ પ્રત્યે નાકનું ટેરવું ચડાવતા આગેવાનો પણ હતા.

(૧) ૧૯૫૭માં શ્રી હરિલાલ રવજી વોરાએ કે. સી. કોલેજને ટેબલ-ટેનિસ

બેડમિંટન અને ચેસ બદલ represent કરેલ. તેમ જ એ ત્રણે વિભાગોમાં intercollegiate championship મેળવેલ.

(૨) એ જ અરસામાં સર્વોદય કેંદ્રના શ્રી શાંતિલાલ મેઘજી નંદુએ એમની કોલેજમાંથી chessમાં ૬ પોઈટથી ઈનામ મેળવેલ.

(૩) ૧૯૫૭માં બોમ્બે યુથ કોંગ્રેસના ઉપક્રમે (૧) શ્રી નયન કુંવરજી ગડા (૨) શ્રી હરિલાલ રવજી વોરા (૩) શ્રી દેવચંદ ભાણજી નાગડા (૪) શ્રી શાંતિલાલ મેઘજી નંદુ, ઓલ ઈડિયા યુથ કોંગ્રેસની હરીફાઈ માટે સિલેક્ટ થયેલ. તેઓ બેડમિંટન, દોડ, સાઈક્લિંગ સોટ-પૂટ તેમ જ લાંબો કૂદકો આ હરીફાઈઓમાં ભાગ લીધેલ- શ્રી નયનભાઈ, શ્રી હરિલાલભાઈ તથા શ્રી શાંતિલાલભાઈએ ૪૦૦ મી.ની દોડમાં ત્રીજો ક્રમાંક મેળવેલ. ફાઈનલ વરસાદને કારણે મુલતવી રહેલ. ૧૯૬૧માં રમતગમત સમિતિના કન્વીનર (૧) શ્રી સતીષ કેનિયા (૨) શ્રી નયન કે. ગડા. દિવાળીના વેકેશનમાં તે વખતે (૧) ટેબલ ટેનિસ (૨) કેરમ (૩) બેડમિન્ટનની હરીફાઈઓ યુવક, યુવતીઓ માટે યોજાતી. જ્યારે ચેસની હરીફાઈમાં ફક્ત પુરુષો જ ભાગ લઈ શકે એવા નિયમ બનાવેલ.

બહુ જ ઓછી સંખ્યામાં આ બધી હરીફાઈઓમાં ભાગ લેતા. આ હરીફાઈઓ ૧૯૬૫ સુધી ચાલી. સંખ્યા ઓછી-વધુ થતી છતાં હરીફાઈઓ યોજાતી. ૧૯૬૫ પછી આ રમતગમત હરીફાઈઓએ વિરામ લીધો. આટલેથી ન અટકતાં ત્યારના કાર્યકર્તા, અધિકારી વગેરે વિચારોનું મંથન કર્યા બાદ ઈ. સ. ૧૯૭૦થી સમગ્ર સમાજ માટે વિવિધ હરીફાઈઓ યોજી. ૧૯૭૦થી ૧૯૮૫નો સમયગાળો સેવા સમાજ માટે ગૌરવભર્યો હતો. આ ૧૯૮૫-૧૯૮૬માં રમતોત્સવનું રજત જયંતી વર્ષ હતું. ૧૯૭૦થી આવતા અંકમાં. નવેમ્બર, ડિસેમ્બર, જાન્યુઆરી સેવા સમાજ ભરચક પ્રવૃત્તિઓથી ધમધમી ઊંકે છે. આ અંક તમારા હાથમાં આવશે ત્યાં સુધીમાં ગાલા સ્પ્રિંગ વોલીબોલ ટુર્નામેંટ પૂરી થઈ જશે. તા. ૨૦-૧૨. નવનીત ક્રિકેટ ટુર્નામેંટ યુવતીઓની છે. ટોટલ સાત ટીમે ભાગ લીધેલ છે. ત્યાર પછી ગામ, ગ્રુપની મેચો રમાશે. વક્રતત્વની હરીફાઈઓ ૪ ગ્રુપમાં ઈલોક્યુશન રાઉન્ડ અલગ અલગ સ્થળે ચાલુ થઈ ગયેલ છે. માતુશ્રી લક્ષ્મીબેન હરશી નરશી ગાલા (ડુમરા)- બિન્દાસ બોલ વક્તૃત્વ હરીફાઈ ફાઈનલ જાન્યુઆરી ૨૦૨૦માં યોજાશે.

મો: ૯૩૭૨૮૮૧૨૮૦

પગદંડીને પત્ર

આ વિભાગમાં છપાવેલ પત્રો સાથે તંત્રીઓ સહમત છે એમ માનવું નહીં- તંત્રીઓ

સમાજ જાગે!

-લોપા ઈલેશ ધરોડ (મારુ)

થોડી વાર પહેલાં જ એક સ્નેહી અચાનક મળી ગયા. તેમની એકની એક દીકરીનાં હજી છએક મહિના પહેલાં જ લગ્ન થયાં હતાં સ્વાભાવિક રીતે મેં પૂછ્યું, કેમ છે દીકરી? જવાબ મળ્યો, દીકરી લગ્નના દોઢ મહિનામાં પાછી આવી ગઈ છે. કારણ.. લગ્નની પ્રથમ રાત્રે જ છોકરો દાઝના નશામાં, દાઝની બોટલ સાથે ઝૂમમાં આવ્યો. આટલેથી ન અટકતાં દીકરીના વાળ પકડી, ખેંચી, જબરદસ્તી દાઝ પીવડાવ્યો. કાંદા-લસણ-બટાટા ન ખાતો છોકરો(યુવકના ઘરવાળાના કહેવા મુજબ) દાઝ પીતો હતો તે ન કીધું. છેવટે સુઘરી જશેની બાંધધરી આપનાર છોકરાનાં માતા-પિતા, પારકી દીકરી પર હાથ ઉપાડનાર દીકરાને રોકી પણ ન શક્યા. ડબલ ગ્રેજ્યુએટ દીકરી દોઢ મહિનામાં સાસરેથી પરત આવી. તે દીકરીની માતા કહે છે અમારા સગા બહુ દબાણ કરે છે, દીકરીને પાછી મોકલો. બધું સારું થઈ જશે. પણ, તમે જ કહો, અમારી દીકરીને મૃત્યુના મોઢામાં હાથે કરી કઈ રીતે ધકેલી દઈએ?

આજે મને સમાજના લોકોને પૂછવું છે, આખો દિવસ દેખાડાનો ધર્મ કરતા, આવા પરિવાર સામે આપણે ક્યારે અવાજ ઉપાડીશું? કેમ આપણે આપણા પુત્રને સારા સંસ્કાર આપવામાં પાછા પડીએ છીએ? પારકી દીકરી સાથે માનસિક ત્રાસની રમત ક્યારે બંધ કરીશું? મને ખબર છે મને ઉત્તર મળશે, છોકરીવાળા કે છોકરી પણ અયોગ્ય નીકળે છે? પણ... જે તકલીફ યુવતીઓને થઈ રહી છે.. કે વધુ દાખલા જે સામે આવે છે તે ટકાવારીમાં યુવક જ કે તેનો પરિવાર જ દોષી ઠરે છે. તે ધર્મ સ્થાનક! ઉપાશ્રય! દેરાસર-દરેક ફિરકામાં રહેલ સાધુ-સાધ્વીને પણ કહેવા માંગું છું... બની શકે તો પારકી દીકરી માટે આધાર બનજો. દરેક વહુ ખરાબ/પત્ની ખરાબ કે માત્ર પૈસા આપનાર સાચા નથી હોતા. દરેક નાટકમાં, દીકરીને 'મા' ચડામાણી કરે છે, તે આક્ષેપ સાચા નથી હોતા. પણ ઘરમાં પુત્ર જન્મે તો તેની ખુશાલી સાથે, તેના સારા સંસ્કારની જવાબદારી લેતા જરૂર શીખજો. વ્રત-પચ્ચખાણ કે કંદમૂળ બંધ નહીં થાય તો ચાલશે, સૌથી જરૂરી, વ્યસનની બાધા/પરસ્ત્રીગમન/ અસત્યથી દૂર રહેવાના

સંસ્કાર જો દીકરાને આપશો તો કોઈ દીકરી દુઃખી નહીં થાય.

હું હંમેશાં ધર્મને-ધર્મગુરુઓને-મારી વાતમાં સાંકળું છું. તેનું એક કારણ એ છે કે.. ઘરની ચાર દીવાલમાં રમાતું રાજકારણ, આપેલા દાનમાં ઘોવાઈ જાય છે. બાહ્ય ધર્મને હાથો બનાવી, વડીલો જ જો પોતાનાં સંતાનનાં અપલક્ષણને છાવરે કે બીજાની દીકરીને દુઃખી કરે ત્યારે તે ધર્મનો મર્મ શો? પર્યુષણમાં કેટલા પૌષ્ઠ/કેટલી તપસ્યા/ કેટલા આયંબિલ થયા તે કરતાં કેટલા જણ વ્યસનમુક્ત બન્યા/ કેટલાં સાસુ-વહુ વચ્ચે સુમેળ સંઘાથો / કેટલાં પતિ-પત્નીના સંબંધ-ચાર દીવાલની અંદર સુમેળભર્યા થયા ને જોવું વધુ જરૂરી છે.

હું જૈન ધર્મમાં માનું છું. પણ મારા માટે સાચો જૈન એ જ છે, જે ખોટાને છાવરે નહીં, સચ્ચાઈનો સાથ આપે અને વ્રત-પચ્યખાણ-તપ તો થતા રહેશે પણ અહિંસા, ચરિત્ર, અસ્તેય, અપરિગ્રહનું પાલન કરે. છેલ્લે એટલું જ કહીશ એ દિવસ દૂર નહીં હોય જ્યારે પૂછવા માટે, માતા-પિતા, જમાઈના ઘરમાં કેમેરા સાથે જમાઈના મોબાઈલનો રેકોર્ડ રાખવાની માંગણી

કરશે. પુરાવા ન હોય ત્યાં જ તો દીકરીનો પિતા લાચાર બને છે અને વરપક્ષવાળા, વટથી ફરે છે. આજે તો ટેકનોલોજી એટલી વધી ગઈ છે કે બધું શક્ય છે. અને! બીજી દીકરીઓને તે ઘરમાં જતી રોકવા તે પુરાવા હાથો બની શકે છે.

સાથે દરેક દીકરીનાં માતા-પિતાને એટલું કહેવું, પહેરેલ કપડે લાચાર દીકરી પિયર પાછી ફરે ત્યારે દીકરીને આપેલ દાગીને, બીજાં કપડાં પાછાં મેળવવા પણ ઘણી વિટંબાણા પડે છે. એક નિયમ હવે સમાજમાં બનવો જરૂરી છે. પુત્રીનાં લગ્ન વખતે અપાતા પિયર પક્ષના દાગીના-લગ્ન પછી પુત્રીના નામે જ લોકરમાં કે પિયરમાં જ રાખવા. સાથે પુત્રી જો નોકરી કરતી હોય તો, પુત્રીનું અલગ ખાતું ખોલાવી તે રકમ તેમાં જ જમા કરાવવી. સાસરે ઠરીઠામ થયા પછી જ પાછળ પોતાનું નામ જોડવું. આ Practical Solution છે. કદાચ અતિશયોક્તિ લાગે. પણ જેના પર વીતે તેને એ પ્રશ્ન જરૂર પૂછશો... કે દીકરી પાછી આવી તેની સાથે સ્નેહીઓ અને સમાજની વાતોમાં ઉત્તર દેતાં થતો માનસિક સંતાપ અને મહેનતથી જમા કરેલી પૂંજી મેળવવા કરવી પડતી યાતનાની સફર કેવી હતી?

પ્રતિભાવ-પ્રતિસાદ

આ વિભાગમાં 'પગદંડી'માં પ્રસિદ્ધ થયેલ લેખ, કાવ્ય અને અન્ય સાહિત્યના સંદર્ભે વાચકોનો પ્રતિભાવ-લેખકનો પ્રતિસાદ આવકાર્ય છે.

રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધી વિશેષાંક

- ડૉ. ગિરીશ વીછીવોરા

માટુંગા, મુંબઈ

પગદંડીનો ઓક્ટોબર ૨૦૧૯નો અંક 'રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધી વિશેષાંક' તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો. આ વિશેષાંકનો પ્રતિભાવ ડૉ. ધીરજ છેડાએ આપ્યો જે પગદંડીના ડિસેમ્બર ૨૦૧૯ના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

વિશેષાંકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા લેખોમાંના એકાદ લેખમાં ગાંધીજીના જ્યેષ્ઠ પુત્ર હરિલાલના ઊપસતા વ્યક્તિત્વ અંગે ડૉ. છેડાએ પોતાના મિત્રો સાથેના સંવાદોની વાતની આડશે એમનો પ્રતિભાવ વ્યક્ત કરેલ છે.

ડૉ. ધીરજ લખે છે; બાપુને આપણા ટૂંકા માપદંડથી મૂલવી ન શકીએ. એમનું કહેવું સાચું છે. બાપુ તો મહાન હતા પણ આપણે એ કેમ ભૂલી શકીએ કે આખરે મહાત્મા પણ એક માટીપગા માનવી હતા.

ડૉ. છેડા લખે છે; 'એમ કેમ ન વિચારીએ કે લંડન રિટર્ન હરિલાલ પછી સેવક ન રહેત? હું કહું છું, આપણા મનોજગતને ઢંઢોળીએ અને પૂછીએ કે હરિલાલ અંગે આપણે આવું કેમ વિચારી શકીએ?

તા. ૧૪-૦૮-૨૦૦૩ના જન્મભૂમિ પ્રવાસીમાં મારો હરિલાલ ગાંધી વિષે એક લેખ પ્રસિદ્ધ થયો હતો. એ લેખનો હરિલાલ ગાંધીનાં નિકટનાં

વંશજ શ્રીમતી સોનલ પરીખે આપેલ પ્રતિભાવ હરિલાલ ગાંધીના જીવનપ્રવાહ અંગે ઊભી કરાયેલ સંદિગ્ધ વાતોનું અસંદિગ્ધ શબ્દોમાં નિરસન કરે છે. આ રહ્યો શ્રીમતી સોનલ પરીખનો એ પ્રતિભાવ અક્ષરશઃ

તલસ્પર્શી લેખ

'પ્રવાસી'ના તા. ૨૪-૦૮-'૦૩ના અંકમાં ડૉ. ગિરીશ વીછીવોરાનો લેખ વાંચી મનમાં એક ખળભળાટ ઊભો થયો જેની અસર હજુ પણ છે.

ડૉ. કાંતિ ગાંધી તે મારા પિતાના સગા મામા. હું ઘણી વાર તેમને મળી છું. તેમના મૃત્યુ વખતે મારી ઉંમર ચોવીસ-પચીસ વર્ષની. મારે કહેવું જોઈએ કે તેમને સમજી શકું એવી તો મારી કક્ષા ત્યારે નહીં પણ તેમનું વ્યક્તિત્વ, તેમની સાદગી, બુદ્ધિ, પ્રતિભા, જિંદગીને ખમીખમીને ઘડાયેલું ઠરેલપણું, સેવાભાવના આ બધાનો સ્પર્શ જરૂર થયો હતો. ડૉ. વીછીવોરાનો લેખ વાંચીને એ વર્ષોજૂનાં સંસ્મરણો પ્રત્યક્ષ થયાં.

જોકે આ લખવા પ્રેરાઈ છું તેનું ખરું કારણ હરિભાઈ ગાંધીની દાસ્તાન પ્રત્યેનો તેમનો દષ્ટિકોણ છે. મહાપુરુષો અને તેમની સાથે સંકળાયેલી વ્યક્તિઓના જીવનમાં અટપટા ચઢાવ-ઉતાર આવતા હોય છે. છિદ્રાન્વેષી લોકો તેને મનોરંજન, નિંદારસ અને એક પ્રકારના આનંદથી ચગાવે છે. અમુક 'મોટા તેટલા ખોટા'નું દુન્યવી ડહાપણ ડહોળી બધું ભૂલી જાય છે જ્યારે

ઉત્સવોની સંસ્કૃતિ-આપણે

- ધીરજલાલ તેજશી વિસરીયા

બી-૧૦૪, કે. કે. ટાવર,

જી. ડી. આંબેકર માર્ગ,

પરેલ, મુંબઈ - ૧૨.

અમુક એવા પણ હોય છે જે આવી હકીકતોને સંવેદનાપૂર્વક, સહૃદયતાથી અને ઊંડી સમજણથી અનુભવી શકે છે, સ્પર્શી શકે છે. ડૉ. વીછીવોરા આ ત્રીજા પ્રકારની વ્યક્તિ હોવાની પ્રતીતિ તેમના લેખમાંથી થઈ છે તેથી તેમના પ્રત્યે આદર અનુભવું છું.

ગાંધીના જ્યેષ્ઠ પુત્ર હરિલાલ ગાંધીના જીવનની જે અવદશા થઈ તે નિયતિની નિષ્કુર લીલાના એક ભયાનક રૂપની ઝાંખી કરાવે છે. એ આગમાં હરિલાલનું જીવન વિનષ્ટ થયું, પૂ. બા-બાપુ જીવનભર ઊંડું દુઃખ અનુભવતાં રહ્યાં. ડૉ. કાંતિ ગાંધી વગેરે સંતાનોનું બાળપણ રોળાઈ ગયું. તાર્કિક રીતે તેનાં ગમે તે કારણો શોધીએ પણ પરિણામ જે આવ્યું તે કેવું મર્મવિદારક આવ્યું જેની કલ્પના કરતાં પણ મન ખળભળી ઊઠે.

શ્રીમતી નીલમ પરીખ મારાં ફોઈએ આ ક્રુણ કથનીને પૂરતા સમભાવ અને પૂરતી તટસ્થતાથી લોકો સમક્ષ મૂકી છે. અમૂલ્ય રત્ન જેવી એક વ્યક્તિ માટીમાં રોળાઈ ગઈ અને સાથે સાથે ઘણી બધી જિંદગીઓ પ્રજળી ગઈ. આ વેદનાના અસીમ સાગરને સમાવતા ડૉ. કાંતિ ગાંધીની આંખનાં બે મૂક આંસુ કોઈ કઈ રીતે ભૂલે?

માતા-પિતા તરીકે સંતાનોને તેમની દૃષ્ટિથી સમજવાં અને માવજત કરતાં રહીને પણ પોતાની રીતે વિકસવા દેવાં એ તલવારની ધાર પર ચાલવા જેવું કપરું કામ તો છે પણ દરેક માતા-પિતાએ તે કરવું જ રહ્યું એ મુદ્દો લેખમાં બરાબર ઊપસ્યો છે.

આવો તલસ્પર્શી લેખ લખવા બદલ ડૉ. વીછીવોરાને સાદર અભિનંદન.

- સોનલ પરીખ

આપના લેખમાં આપેલ બધા મુદ્દા યોગ્ય છે. આપણે ત્યાં ભારતમાં જેટલા તહેવારો ઊજવાય છે તેવા કોઈ પણ દેશમાં ઊજવાતા નથી.

જન્મોત્સવમાં પણ આંધળું અનુકરણ કરવામાં આવે છે. રાતના બાર વાગે ધમાલ કરવી યોગ્ય નથી. જન્મદિવસે બપોરના સારું મિષ્ટાન્ન ભોજન કરી બધા ઘરવાળા સાથે બેસીને જમે તે ઉજવણું.

માતાજીની પહેડી-છેડાછેડી-ચીરજુહાર વગેરે માટે મારું માનવું છે કે જૂના જમાનામાં આપણા વડીલો ખેડૂત હતા અને દેશમાં રહેતા હતા, અને ૩૬૫ દિવસ ખેતી કરતા હતા. બાજરીના રોટલા અને ખીચડી આપણો ખોરાક હતો. પાકની કાપણી પછી દિવાળીમાં ચાર-પાંચ દિવસ આરામના મળતા તેમાં આપણા વડીલોએ માતાજીને ધરાવવા માટે શીરો તથા તલપીઢો બનાવવાની પ્રથા પાડી અને બાર મહિને લોકોને મીઠું ખાવા મળતું. પહેડી વગેરે કાંઈ પણ નહોતું. પરંતુ પાછલી પ્રજા જે ખેડૂત મટી ચૂકી તથા કચ્છમાં દુકાળ પડતાં મોટા ભાગના કચ્છીઓ શહેરમાં રોજગાર માટે સ્થળાંતર થયા. પરંતુ પોતાના માદરેવતનને ભૂલી ન જાય માટે શ્રી દેરાસરની ધજા પ્રસંગે તથા માતાજીને વાર્ષિક જુહાર કરવા, તથા લગ્ન પછી છેડાછેડી છોડવા તથા જન્મ પછી બાળકનાં ચીરજુહાર કરવાની

પ્રથા પાડવામાં આવી એટલે એ પ્રસંગે પોતાના માદરેવતન આવે અને વતન ભૂલી ન જાય.

હાલમાં તમે જોશો તો ગામડાંમાં આપણી વસ્તી બિલકુલ નથી. મોટા ગામોમાં ૨૦-૨૫ ઘર તથા નાનાં ગામોમાં ૨-૩ ઘરમાં આપણા વડીલો રહે છે.

કચ્છનાં મોટા ભાગનાં ગામોના કચ્છીઓ મુંબઈ શહેરમાં આવીને વસ્યા છે અને પોતાનો રોજગાર તથા ધંધા કરે છે. હાલના ઝડપના જમાનામાં તથા મોબાઈલ યુગમાં મુંબઈમાં પણ એકબીજાને મળવાનું બહુ ઓછું થઈ ગયું છે. લગ્ન પ્રસંગે, મરણની સાદડી પ્રસંગે ગામાઈ ભેગા થાય છે.

મારા મતે પહેડીનો ઉદ્ભવ આ રીતે થયો. જેઓ કચ્છમાં જઈ શકતા નથી આર્થિક રીતે કે ધંધાકીય રીતે તે માતાજીની પહેડીમાં જે મુંબઈમાં થાય છે તેમાં નુખના માણસો હળીમળી શકે છે. પહેડીનો હેતુ સાદાઈથી માતાજીની ભક્તિ કરી બધા ભાઈઓ હળીમળીને પ્રસાદ લે એ બહાને નવી પ્રજા બધાને ઓળખે. પરંતુ આજકાલ પહેડી ભપકાદાર કરવાની ફેશન થઈ ગઈ છે તે ખોટું છે. એ માટે સમાજમાં જાગૃતિ આવવી જોઈએ અને ખોટા ખર્ચ બંધ કરવા જોઈએ.

આપના જણાવ્યા મુજબ જે ગામના માતાજીના મંડળ પાસે વધારાનું ફંડ હોય તેનો ઉપયોગ સાધાર્મિક હેતુ માટે, આવાસ માટે, શિક્ષણ માટે, અને માંદગી પ્રસંગે થવો જોઈએ. તે ખરા અર્થમાં શ્રી માતાજીને અર્પણ થયેલું ગણાય. મરણ પ્રસંગે પત્રિકામાં મોટી મોટી જાહેરાતો અપાય છે તે કેટલું યોગ્ય છે? ખરેખર તો મરણ પ્રસંગે તમારે

જો જાહેરાત આપવી હોય તો બધા, મિત્રો, સંબંધી, વેવાઈઓ ભેગા મળીને ફુલ નહીં/ હાફ પેજમાં બધાનાં નામો આવી જાય તો પૈસાની બરબાદી બચી જાય. તે પૈસા તમે દેશમાં જીવદયામાં વાપરી શકો તે સાચી શ્રદ્ધાંજલિ મરનાર માટે હશે.

આપનો લેખ ખૂબ જ યોગ્ય છે. તે વાંચીને બધા સુધરે તો ઘણા જ ખોટા ખર્ચમાંથી આપણે બચી શકીએ. એ પૈસા સારા માર્ગે વપરાય.

ધર્મ એક અભિપ્રાય

- વિસનજી જાદવજી ધરોડ

સમકિત બિલ્ડિંગ, પ્લોટ નં-૩૬A, પુષ્પા પાર્ક,
કોસ રોડ નં-૩. મલાડ-ઈસ્ટ, મુંબઈ-૮૭.

૯૩૨૦૮૪૮૮૪૫

ડિસેમ્બર ૨૦૧૯ના અંકમાં તંત્રીસ્થાનેથી “ધર્મ-એક અભિપ્રાય” લેખમાં ક્યા તંત્રીશ્રીના હાથે આ લેખ લખાયો છે તે આપે કેમ નથી જણાવ્યું? તંત્રીલેખ લખનાર તંત્રીનું નામ અને મોબાઈલ નંબર લખો તો સારું?

ક.વિ.ઓ. જૈન સમાજના એકમાત્ર મુખપત્રમાં જ્યારે આપ જૈન ધર્મની ગરિમા વધારવાને બદલે તેની ટીકા કરો છો, નુકતેચીની કરો છો ત્યારે અમારા જેવા ધર્મપ્રેમીઓને પારાવાર દુઃખ થાય છે.

તમે લખો છો, “ધર્મ શ્રદ્ધાની બાબત છે પરંતુ શ્રદ્ધા અને અંધશ્રદ્ધામાં પાતળી ભેદરેખા છે.” જી ના, જૈન ધર્મમાં શ્રદ્ધાનો કે અંધશ્રદ્ધાનો સવાલ જ

નથી. જૈન ધર્મમાં સ્થાન છે શુદ્ધ શ્રદ્ધાને. એટલે શ્રાવકના ૨૧ ગુણોમાં છઠ્ઠા નંબરે લખેલ છે જેના હાડ હાડની મીંજાએ ધર્મનો રંગ લાગ્યો છે. આત્માના અસંખ્યાતા પ્રદેશ જેહના ધર્મથી રંગાણા છે.

પણ આ બધું તમને નહિ સમજાય. જેમ કે સચિન તેંડુલકર ક્રિકેટમાં બેટિંગ વિષે કંઈક બોલે કે લખે તો તેમાં કાંઈક તથ્ય અને સત્ય હોય જે માની શકાય. પણ જેણે ભણતરની સદંતર અવગણના કરી છે તે તેંડુલકર S.S.C. માં કે કોલેજમાં ડિસ્ટિક્શન કેમ લાવી શકાય એ વિષે બોલે તો હાસ્યાસ્પદ લાગે. કારણ, ભણતરમાં વખાણવાલાયક તેણે કાંઈ નથી કર્યું. આપનું પણ એવું જ છે. ધર્મના જ્ઞાન વગર જ્યારે લખો છો ત્યારે ખૂબ દુઃખ થાય છે.

આ લેખમાં તમે સ્વામી સચ્ચિદાનંદ, સ્વામી તુલસી, સ્વામી વિવેકાનંદનાં ઉદાહરણ ટાંક્યાં છે. સૌપ્રથમ તુલસીજી સ્વામી નહોતા એક સંત હતા. અને સચ્ચિદાનંદના આદિ ગુરુ શંકરાચાર્ય જૈન ધર્મના કટ્ટર વિરોધી હતા. આક્રમણખોર મલેચ્છ જેવો જ વ્યવહાર તેમણે જૈન ધર્મ સાથે ભૂતકાળમાં કરેલ છે. તેમના ધર્મની સાથે આપણા મહાન ધર્મની સરખામણી શા માટે? શું જરૂર છે સરખામણી કરવાની? યાદ રાખો, જે સારી વાતો બીજા ધર્મમાં છે તે બધી જ સારી વાતો જૈન ધર્મમાં છે. પણ જે તત્ત્વજ્ઞાન, જે સૂક્ષ્મ જ્ઞાન જૈન ધર્મમાં છે તે અન્ય કોઈ ધર્મમાં નથી.

અને હા જૈન ધર્મમાં કશું ખોટું થતું હોય તો એ ક્રિયાકાંડ કયો? સ્પષ્ટ લખો. મિથ્યા આંબર

કયું? ખુલ્લું ખુલ્લા લખો અને એ ક્રિયાકાંડ કે આંબરને કોણ ફેલાવી રહ્યું છે? નામ સહિત લખો. નીડરતાથી લખો. જો તમે સાચા હશો તો સૌપ્રથમ હું અને ઘણા લોકો તમને સાથ આપશે, તમારા પડખે ઊભા રહેશે.

તમે લખો છો (પાના નંબર-૮ પ્રથમ બે લાઈન) “ધાર્મિક ઉત્સવો કે ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં આધ્યાત્મિકતાને નામે જે દર્શન થાય છે તે કેવળ દંભ, પાખંડ અને ઢોંગનું પ્રદર્શન છે.”

હે પ્રભુ! અહીં તમે કેવળ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. તમને બધું જ દંભ, પાખંડ અને ઢોંગ દેખાયું. તમને જરાપણ સારું ન દેખાયું? તમે ગુણગ્રાહી છો કે અવગુણગ્રાહી? કે દોષગ્રાહી? શું દંભ થાય છે અને કોણ કરે છે, નામ લખો. કોણ પાખંડ કરે છે? ક્યાં? ક્યારે? તેમને નામ સહિત ખુલ્લા પાડો.

‘પગદંડીને પત્ર’માં દામજીભાઈ સાવલાનો લેખ “જૈન ધાર્મિક ક્રિયાકાંડ-શ્રી યંત્ર પૂજન”. આ લેખ સત્ય છે. ખોટા ક્રિયાકાંડને ખુલ્લા પાડીને સમાજની ભલાઈનું કામ કરેલ છે. મારું તેમને ૧૦૦% સમર્થન છે.

દેવ અરિહંત, ગુરુ નિર્ગ્રંથ અને કેવળી પ્રરૂપ્યો જૈન ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વ સાચાં છે બાકી સર્વ મિથ્યાત્વ છે.

પ્રભુદેવ તુમેવ સચ્ચં તુમેવ સચ્ચં તુમેવ સચ્ચં તમે પ્રરૂપ્યો છે તે સત્ય છે બાકી સર્વે મિથ્યાત્વ છે.

આ છે શુદ્ધ શ્રદ્ધા, વિશુદ્ધ શ્રદ્ધા સાચી શ્રદ્ધા.

ધર્મ એક અભિપ્રાય

- તલક શાહ

કોડાય, પાર્લા,

૯૯૬૭૩૩૧૪૬૦

પગઢંડી ડિસેમ્બર ૨૦૧૯ના તંત્રીલેખ 'ધર્મ એક અભિપ્રાય'માં ધર્મના મર્મને સચોટ રીતે સમજાવ્યો છે. આદિ માણસ માંસાહારી હતો પણ ખેતી પછી શાકાહાર તરફ વળવા લાગ્યો. શાકાહાર, આપે જેમ કહ્યું એમ સભ્યતા અને આરોગ્ય સાથે સંબંધિત છે. સાથે સાથે સમજને લીધે પણ. નહીં તો કુદરતના નિયમ પ્રમાણે તો જિવો જિવસ્યઃ જિવનમ.

કેટલાક અંકોમાં ઉપવાસ અને ધર્મ પર સારી એવી ચર્ચા થઈ. લીલાધરભાઈએ ધર્મમાં ચાલતા વહેવાર વિષે પણ સચોટ લખ્યું હતું, આજનો ધર્મ એટલે ભય અને લાલચની દુકાનો.

તત્ત્વની દૃષ્ટિએ ધર્મને સમજવો જોઈએ એવું આહવાન પણ કરવામાં આવ્યું, પણ એ તત્ત્વ શું? માણસે લગભગ ૮૦૦૦થી ૧૦૦૦૦ હજાર વર્ષ પૂર્વે ખેતી કરવાનું અને પ્રાણીઓને પાળવાનું શરૂ કર્યું. ત્યારથી ધીરે ધીરે માણસ સમૂહમાં રહેવા લાગ્યો અને સંસ્કૃતિઓનો વિકાસ થવા લાગ્યો. ભારત વર્ષમાં પહેલી સંસ્કૃતિ સિંધુ નદી કાંઠે વિકાસ પામી, પણ તેનો લખેલ ઇતિહાસ નથી.

માણસ વિચાર કરતો ક્યારે થયો એનો પહેલો લખેલ પુરાવો ઈશુ પૂર્વે લગભગ ૬૦૦ વર્ષ પહેલાં નોંધાયો અને આજે જે પાયથાગોરસના પ્રમેય તરીકે ઓળખાય છે તેની જાણ થઈ. પાયથાગોરસ એ ગ્રીક હતો અને એનું ચિંતન લખાણમાં ઉપલબ્ધ છે. એના પછી ભારતમાં

વિચારક રૂપે શ્રમણ મહાવીર અને તથાગત બુદ્ધ આવ્યા. પણ એમના વિચારો લખાયા નહીં. એમના પછી ગ્રીસમાં સોક્રેટિસ, પ્લેટો, આર્કિમિડીઝ અને એરિસ્ટોટલ જેવા વિચારકો થયા અને એમણે એમનું ચિંતન લખાણ રૂપે પ્રગટ કર્યું.

તથાગત બુદ્ધ પછી, આશરે ત્રણસો વર્ષે, સમ્રાટ અશોકે એમના વિચારો શિલાલેખ પર ઉતાર્યા. પણ જૈન વિચારો કે તત્ત્વજ્ઞાન લેખન સ્વરૂપે ઉપલબ્ધ થયું ઈશુ પછી આશરે પાંચસો વર્ષે એટલે કે શ્રમણ મહાવીરના નિર્વાણ પછી એક હજાર વર્ષે.

આ હસ્તલિખિત પ્રતો આજે પણ ઉપલબ્ધ છે. આમાંની કેટલીક પ્રતો પુણે સ્થિત Bhandarkar Oriental Research Instituteમાં જાળવી રાખવામાં આવેલ છે.

આશરે ૧૯૮૬ના વર્ષમાં આ સંસ્થાએ પાલી અને અર્ધમાગધી ભાષાના નિષ્ણાતો દ્વારા, આ પ્રતો વાંચવા અને સમજવાનો પ્રયાસ કર્યો. પરંતુ આ પ્રતો એટલી જૂની હતી કે હલુ કાંઈ ઉકેલાયું નહીં. પણ જે કંઈ સમજાયું એનો સાર આ પ્રમાણે છે.

ભાષા અને ઇતિહાસવિદો મુજબ, જૈન તત્ત્વ એ કર્મ આધારિત છે અને કર્મ એ જ્ઞાન, સમાનતા (સમભાવ), ભય અને પરિગ્રહ (કે લાલચ) (અપરિગ્રહ) પર આધારિત છે એમ શ્રમણ મહાવીરના વિચારો દ્વારા ફલિત થાય છે.

શ્રમણ મહાવીરના ઉપદેશનો નિયોડ સ્યાદવાદ કે અનેકાંતવાદમાં છે. શ્રમણ મહાવીરના વિચારોને હિસાબે સત્ય એ સંદર્ભ આધારિત છે તેમ જ

સત્ય એ સમય આધારિત છે. સંદર્ભ બદલાઈ જાય તો સત્ય પણ બદલાઈ જાય. અમદાવાદ એ ભુજના સંદર્ભે મોટું છે તો મુંબઈના સંદર્ભે નાનું. એટલે કે મોટું પણ અને નાનું પણ એક જ સમયે, એટલે કે અસ્તુ અને નસ્તુ. જો કોઈ એમ કહે કે અમદાવાદનું ક્ષેત્રફળ આટલું છે અને વસ્તી આટલી છે તો એ સમય પૂરતું સત્ય છે. પણ વર્ષો પછી એ સત્ય બદલાઈ જશે. એક જમાનામાં વિધવા વિવાહ એ પાપ હતું પણ આજે આવકાર્ય છે. સમય બદલાઈ ગયો, સત્ય બદલાઈ ગયું. કદાચ આ જ કારણોથી આપણને શાળામાં 'પૂર્વાપર સંબંધ આપી સમજાવો' એમ કહેવામાં આવતું (explain with reference to context).

માણસના કર્મની ગતિ એના જ્ઞાન, એની ઊંચનીચ કે સમભાવની સમજ, લાલચ અને ભય નક્કી કરે છે અને એ કર્મો થકી એનું જીવન ઘડાય છે. મહાવીરના સમભાવને સમજવા એક સરસ પુસ્તક અંગ્રેજીમાં ઉપલબ્ધ છે I'M ok, You're Ok -by Thomas Harris, MD.

મનોવિજ્ઞાન પ્રમાણે, માણસ લાલચ, ભય કે શ્રદ્ધામાં પોતાની વૈચારિક શક્તિ ગુમાવી બેસે છે અને એનાં પરિણામ ભોગવે છે.

આચાર્ય વિનોબા ભાવેના અથાગ પ્રયાસો પછી જૈનોનું બાઈબલ 'ક્ષમણ સુત્ર' લખાયું, જે જૈનોના એકસો અઠ્ઠાવીશ ફિરકામાં બધાને માન્ય છે.

આચાર્ય વિનોબા ભાવે બધા જ ધર્મોના ઊંડા અભ્યાસી હતા, પણ તેમનું છેલ્લે માનવું હતું કે સત્યની શોધ ફક્ત વિજ્ઞાન જ કરી શકે, ધર્મ નહિ.

હવે વાત રહી લાંબા ઉપવાસ અને વિજ્ઞાનની.

પ્રો. તાંસારું હોનજો અનુસાર કેન્સરના કોષો માણસની રોગ પ્રતિકારક શક્તિ વધારવાથી કાબૂમાં લાવી શકાય છે. અને એમની આ શોધ માટે ૨૦૧૮માં એમને નોબેલ પારિતોષિક અપાયું. રોગ પ્રતિકારક શક્તિ આવે વિટામિન Cથી. વિજ્ઞાન મુજબ વિટામિન B અને C એ પાણીમાં દ્રાવ્ય છે અને વધારાના વિટામિન માણસના મૂત્ર સાથે નીકળી જાય છે. આથી આ વિટામિન શરીરને રોજ આપવાં પડે છે. લાંબા ઉપવાસમાં આ શક્ય નથી.

માણસ જ્યારે બે દિવસ સુધી છસો કેલેરી પ્રતિદિનથી ઓછો ખોરાક લે તો શરીર ભૂખમરાના modeમાં જાય છે અને પોતાની ઊર્જા બચાવવા metabolismને ધીમું કરી દે છે. એમ કરવા શરીર લગભગ બે લિટર પાણી ઓછું કરે છે અને આનાથી કિડની પર બોજ આવે છે. એ કેટલું હિતવાહ છે, એનો વિચાર કરવો રહ્યો. સમય પ્રમાણે નહીં બદલીએ તો ભોગ બનશું.

અને છેલ્લે, આપણા શરીરને જો બે મિનિટ પ્રાણવાયુ ન મળે તો જીવ કે આત્મા (?) શરીર છોડીને જાય છે અને પાછો આવતો નથી. શું સંબંધ છે શરીર, આત્મા અને પ્રાણવાયુનો? આની શોધ ધર્મ કરશે કે વિજ્ઞાન?

સંદર્ભ:૧) વિજ્ઞાન યુગમાં પાંગરશે માનવધર્મ, વિનોબા ભાવે, ભૂમિપુત્ર, 2) Bhandarkar's Oriental Research Institute 3) Shydwad by Amrit Gangar, Times Of India, Archives, ૪) મહામાનવ મહાવીર, કિશોરીલાલ મશરૂવાળા.

પગ મેં ભમરી

લીલાધર માણેક ગડા

લોકબિરાદરી પ્રકલ્પ: હેમલકષા

મારા સામાજિક જીવનની સાચી શરૂઆત ૧૯૭૩માં કચ્છના ડુમરા ગામના નેત્રયજ્ઞથી થઈ. નેત્રયજ્ઞના સંકલન અને સંયોજનની જવાબદારી અમ દંપતીને શિરે હતી. આ નવજીવનના ક્ષેત્રે પગારણ કરીએ તે અગાઉ આરોગ્યક્ષેત્રે અનેરું પ્રદાન કરનાર વિભૂતિઓના આશીર્વાદ લેવા હતા. એમના દર્શન કરી અને શક્ય હોય તો એમના સાંનિધ્યમાં બે-ચાર દિવસ રહી પ્રેરણાવારિ પીવાં હતાં અને સેવાના ઊઘડતા નવા પ્રદેશે પદાર્પણ કરીએ તે અગાઉ એમનું માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરવું હતું જે અમારા જીવનનું ભાથું બની રહે. અને અમને એ તક સાંપડી.

મહારાષ્ટ્રના વર્ધા જિલ્લાના વરોરા ગામે મુરલીધર આમટે ઉર્ફે બાબા આમટેએ રક્તપિત્તિયા લોકોની સારવાર અને સાંગોપાંગ પુનર્વસન માટે આનંદવન નામે આશ્રમ શરૂ કર્યો હતો જેની વિગતો મરાઠી વર્તમાનપત્રો અને ટી. વી. પર ડોક્યુમેન્ટરીમાં આવી હતી. મુંબઈથી ટ્રન્કકોલ પર આનંદવનનો સંપર્ક કરવાની કોશિશો નિષ્ફળ ગઈ અને ચાર દિવસ સુધી ફોન સંપર્ક શક્ય ન બન્યો. છેવટે હું અને બાઈ મુંબઈથી સેવાગ્રામ એક્સપ્રેસમાં બેસી ગયા. બીજા દિવસે સવારે વરોરા પહોંચ્યા અને ત્યાંથી ટાંગામાં

બેસી આનંદવન ગયાં. રસ્તામાં ઉચાટ થતો હતો કે અમને ત્યાં કેવો આવકાર મળશે? તદ્દુપરાંત અમે ત્યાં ત્રણેક દિવસ રોકાવાનું વિચાર્યું હતું પરંતુ શંકા હતી કે આનંદવનમાં રોકાવાની વ્યવસ્થા હશે? અમે આનંદવન ઊતર્યા ત્યારે બાબા આમટેનાં ધર્મપત્ની સાધનાતાઈએ ઉમળકાથી અમારું સ્વાગત કર્યું અને અમારો ઉચાટ અને શંકા સૌ ઓગળી ગયાં. અમારા રોકાણ દરમ્યાન બાબ આમટે સાથે વાતો કરવા પૂરતો સમય મળ્યો. આનંદવનનાં નિર્માણ અને એની પ્રવૃત્તિઓના સંચાલન માટે આમટે દંપતીએ કરેલા સંઘર્ષની વાતો એંસીના દાયકામાં પગદંડીના હોસ્પિટલ વિશેષાંકમાં આલેખી હતી. ત્રણ દિવસનાં આનંદવનના રોકાણ દરમ્યાન અમે ઘણું પામ્યા. બાબા આમટેનું કથન ‘સંઘર્ષ વિનાનું સર્જન વાંઝિયું હોય છે’ અમારો જીવનમંત્ર બની રહ્યું. અમારી મુલાકાત પછી બે વર્ષે બાબા આમટે પરિવારે મહારાષ્ટ્રના આદિવાસી વિસ્તાર ગડચિરોલી જિલ્લામાં ભામરાગઢ તાલુકામાં, ઈંદ્રાવતી નદીના કિનારે હેમલકષા ગામમાં આદિવાસીઓનાં આરોગ્ય, શિક્ષણ, આજીવિકા માટે આદરેલા પુરુષાર્થની કથની-એક અકલ્પનીય સંઘર્ષ કથા-જેનું નામ છે લોકબિરાદરી પ્રકલ્પ.

આ પ્રકલ્પની શરૂઆત થઈ ત્યાર પછી ૪૫ વર્ષે એને નિહાળવા અને આમટે પરિવારની ત્રણ ત્રણ પેઢીઓના યોગદાનના સાક્ષી બનવાનું હુમણું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું.

હેમલકષા પ્રકલ્પ:-

મહારાષ્ટ્રના ગડચિરોલી અને ચંદ્રપુર આદિવાસી વિસ્તારો છે. દુર્ગમ, પર્વતીય અને ગીચ જંગલોની અહીંની કેટલીક જમીન પર જંગલોની ગીચતા એવી કે સૂર્યનાં કિરણો માંડ જમીન પર પડતાં હોય છે. આંધ્ર પ્રદેશ (હુમણાંનું તેલંગણા) અને છત્તીસગઢથી ઘેરાયેલા આ જિલ્લાઓમાં માડિયા, ગૌડ, હલબી, હિલમાડિયા જેવી આદિવાસી જાતિઓ, ઉપજાતિઓના આ પ્રદેશો વસ્તીની દૃષ્ટિએ બહુ પાંખા. પાંચ મહિના વરસતો વરસાદ ઈંદ્રાવતી, વૈનગંગા, પ્રાણહિતા નદીઓને બારે માસ વહેતી અને જંગલોને લીલાંછમ રાખે છે. શિયાળાનું તાપમાન ૭થી ૮ ડિગ્રીનું જે ઉનાળા દરમ્યાન વધીને ૪૭-૪૮ ડિગ્રી પહોંચે. વાઘ, દીપડા, રીંછ, જરખ જેવાં રાની પશુઓ તથા સરીસૃપો અને અજગરનો વસવાટ ધરાવતાં આ જંગલોમાં રાત્રે ફરી ન શકાય અને દિવસે પણ એકલા અને વગર હથિયારે નીકળી ન શકાય.

સિત્તેર-એસીના દાયકાની (૧૯૭૦થી ૧૯૮૦) વાત કરીએ તો અહીં ઈલેક્ટ્રિસિટી ન હતી. ચંદ્રપુરથી બલ્લારસા (કાગળની મિલો માટે પ્રખ્યાત) થઈ આષ્ટિ સુધીનો પાકો રસ્તો હતો. ત્યાંથી ગડચિરોલી કે ભામરાગઢ સુધીનો ૧૨૫-૧૫૦ કિ. મીટર કાચો રસ્તો અને તેમા પણ આલાપલ્લીથી હેમલકષા ૮૦ કિ. મીટર જંગલ

રસ્તો જ્યાં બળદગાડું અથવા મિલિટરી જીપ જ જઈ શકે. આદિવાસી વિસ્તારના તાલુકા હેડક્વાર્ટર્સમાં શાળાઓ સિવાય અન્ય ક્યાંય શિક્ષણ કે આરોગ્ય સુવિધા નહીં. અક્ષરજ્ઞાન માત્ર પાંચથી છ ટકા. આદિવાસીઓ પોતાના આરોગ્ય સહિતના તમામ પ્રશ્નો માટે ભૂવા-ડાકલિયા-જાદુટોણા પર આધાર રાખે. ભારતની આઝાદીનું એક પણ કારણ નહીં પ્રવેશ્યું હોય ત્યાં આબાદીની કલ્પના પણ કેમ કરી શકાય? આવા પ્રદેશમાં, વિપરીત સંજોગોમાં આરોગ્ય અને શિક્ષણની સુવિધાઓ આપવાના હેતુથી ૧૯૭૪માં તેમના નવજાત શિશુ સાથે ડો. પ્રકાશ આમટે અને ડો. મંદાકિની આમટે (બાબા આમટેનાં પુત્ર અને પુત્રવધૂ) હેમલકષા ગયાં. એમની સાથે આનંદવનનાં અંતેવાસીઓ વિલાસ અને રેણુકા મનોહર, ગોપાળ અને પ્રભા ફડણીસ, જગન અને મુક્તા મયકલે, મનોહર અને સંધ્યા, દાદા પાચાળ અને બબન પાચાળ જોડાયાં.

સૌ પ્રથમ ચાર-પાંચ પર્ણકુટીરો (ઝૂંપડીઓ) બાંધી જેમાંથી એક ઝૂંપડીમાં દવાખાનું, એકમાં રસોડું અને બીજી ઝૂંપડીઓમાં રહેણાકો ગોઠવ્યાં. અહીંથી શરૂ થયેલી આરોગ્ય પ્રવૃત્તિને લોકબિરાદરી (ભાઈચારો) નામ આપવામાં આવ્યું. શરૂઆતથી ડો. પ્રકાશ આમટે સાથે જોડાયેલા સૌ સાથીઓ ૪૫ વર્ષ સુધી-અત્યાર સુધી-એકજૂટ બની લોકબિરાદરી પ્રકલ્પ સાથે જોડાયેલા રહ્યા અને આજે એમની બીજી પેઢી પણ અહીંની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં કાર્યરત છે.

આરોગ્ય સેવાઓ:-

ડો. પ્રકાશ આમટે M.S. સર્જન અને ડો.

મંદાકિની આમટે M.D. હોવા છતાં પાર્ણકુટીર દવાખાનામાં જનરલ પ્રેક્ટિસનર - સામાન્ય ડોક્ટર તરીકે સેવાઓ આપવાનું શરૂ કર્યું. આનો હેતુ સ્થાનિક પ્રજાનો વિશ્વાસ સંપાદન કરવાનો હતો. ત્યારપછી નાની-નાની સર્જરી શરૂ કરી અને અનુકૂળતાએ ઓપરેશન થિયેટર શરૂ કર્યું. આદિવાસીઓ દૂરદૂરથી આવવા લાગ્યા એટલે એમને માટે સાદું ભોજન આપવાની વ્યવસ્થા પણ ઊભી કરી. ૧૯૭૪માં પાર્ણકુટીરમાં શરૂ થયેલા દવાખાનાનું રૂપ ધીમે ધીમે બદલાવા લાગ્યું અને આજે હેમલકષામાં ૫૦ પથારી ધરાવતી પૂર્ણકક્ષાની હોસ્પિટલ છે. તેલંગણા, છત્તીસગઢ અને મહારાષ્ટ્રના ૨૦૦ કિ. મીટરના પરીઘના ૮૦૦થી વધારે ગામડાંના પ્રતિવર્ષ ૪૫૦૦૦ દરદીઓ લાભ લે છે. આ દરદીઓ પગે ચાલી, બળદગાડા, સાઈકલ, બસ જેવાં સાધનોનો ઉપયોગ કરી આવે છે. અહીં આવતા આબાલવૃદ્ધ દરદીઓ માટે ભોજન અને રહેવાની સગવડ ઉપલબ્ધ છે. લોકબિરાદરીની આધુનિક હોસ્પિટલમાં એક્સ-રે, સોનોગ્રાફી, પેથોલોજી, પ્રસૂતિગૃહ, ઓપરેશન થિયેટર, વગેરે સુવિધાઓ છે. વિવિધ રોગોની સારવાર-ઓપરેશન ઈત્યાદિ થાય છે તેની સાથે જંગલી પ્રાણીઓનાં ખાસ કરીને રીંછના હુમલાઓથી ધવાયેલા આદિવાસીઓની પણ સારવાર થાય છે. આમટે ડોક્ટર દંપતીએ અહીં જંગલમાં મંગલ કર્યું છે.

શિક્ષણ પ્રવૃત્તિઓ:-

આરોગ્ય પ્રવૃત્તિઓનાં મંડાણ પછી બે વર્ષે ૧૯૭૬માં લોકબિરાદરીમાં આશ્રમશાળા શરૂ થઈ. આ વિસ્તારમાં શિક્ષણ પ્રવૃત્તિઓ નામકે

વાસ્તે હતી. સ્થાનિક પ્રજા પોતાનાં બાળકોને શાળામાં મોકલે જ નહીં પરિણામે જ્યાં જ્યાં સરકારી શાળાઓ હતી ત્યાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા નહીંવત્ હતી. હેમલકષામાં આશ્રમશાળા શરૂ કરતાં પહેલાં લોકબિરાદરીના કાર્યકરોએ ગામે ગામે જઈ સ્થાનિક પ્રજાને સમજાવવાનું કામ હાથમાં લીધું. કાર્યકરોની નિષ્ઠા અને ધીરજનાં ફળ મળ્યાં. ધીરે ધીરે શાળામાં બાળકોની સંખ્યા વધવા લાગી. દૂર ગામડાંનાં બાળકો માટે હોસ્ટેલ-આશ્રમની સુવિધાઓ ઊભી કરવામાં આવી. આશ્રમશાળાના ૧૯૭૬ના પ્રથમ બેચમાં અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થી કન્ના મડાવી ડોક્ટર બન્યા છે. ત્યાર પછીનાં વર્ષોમાં અહીં માધ્યમિક ધોરણ અને એસ.એસ.સી.નો અભ્યાસ પૂર્ણ કરી આગળ ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ પ્રગતિ કરી છે. ડો. પ્રકાશ આમટેનો સુપુત્ર દિગંત અને એના દશ અન્ય સહપાઠીઓ ડોક્ટર બન્યા છે. ૫૦ જેટલા વિદ્યાર્થીઓ પોલીસ ખાતામાં વિવિધ પદો પર બિરાજે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ વકીલ, ઈજનેર, વનરક્ષક બન્યા છે અને ૪૦૦ જેટલા કર્મીઓ શિક્ષક બની જ્ઞાનનો પ્રકાશ ફેલાવી રહ્યા છે. આજે આશ્રમશાળામાં ૩૫૦ વિદ્યાર્થીઓ અને ૩૦૦ વિદ્યાર્થીનીઓ અભ્યાસ કરે છે. ડો. પ્રકાશ આમટેનાં પૌત્ર અને પૌત્રી પણ આ જ શાળામાં ભણે છે.

હું અને બાઈ ૧૯૭૨માં બાબા આમટેને મળવા આનંદવન ગયાં હતાં. ત્યારપછી ૧૯૭૮માં બાબાનું નિમંત્રણ મળ્યું હતું. પ્રસિદ્ધ મરાઠી સાહિત્યકાર પુ. લ. દેશપાડેના અનુદાનથી આનંદવનમાં મુક્તાંગણ સ્ટેડિયમનું નિર્માણ થયું

હતું જેના ઉદ્ઘાટન પ્રસંગનું નિમંત્રણ હતું. ત્યારે બાબા આમટેએ અમને હેમલકષાની મુલાકાત લેવાનો આગ્રહ કર્યો હતો. નેવુંના દાયકામાં ભારત જોડો આંદોલન પદયાત્રા પ્રસંગે તેઓનો મુંબઈમાં મુકામ મારા હિન્દુ કોલોનીના ઘર સામે કિંગ જ્યોર્જ હાઈ સ્કૂલમાં હતો. હું એમને મળ્યો ત્યારે ૧૯૭૨ની યાદો તાજી થઈ. બાબાએ ત્યારે પણ અમને લોકબિરદારી પ્રકલ્પ-હેમલકષા જવાનું સૂચન કર્યું હતું. લોકબિરદારીની પ્રવૃત્તિઓ વિષે અવારનવાર વાંચવાનું થતું. ડો. પ્રકાશ આમટેને પદ્મશ્રી ખિતાબ અને મેગસેસે એવોર્ડ મળ્યાના સમાચારો પણ વાંચ્યા અને હેમલકષા જવાની સતત ઈચ્છા થતી હતી, બે-અઢી દાયકાની મહેચ્છા છેક ૨૦૧૯ની દિવાળીની રજાઓમાં પૂર્ણ થઈ. પ્રવાસ હતો કચ્છથી મુંબઈ થઈ નાગપુર-જૈન તીર્થ ભાંડકજી (ભદ્રાવતી) ચંદ્રપુર અને હેમલકષા અને ત્યાંથી રિટર્નમાં નાગપુર-અમરાવતી-વાઘ સફારી ચીખલધારા મુંબઈ. આ આઠ દિવસનો પ્રવાસ અવિસ્મરણીય રહ્યો.

ગામ રાયણના ભરત ડુંગરસી સાવલા ધંધાર્થે નાગપુર સ્થિર થયા છે. તેમનાં ધર્મપત્ની ભાવનાબેન તાડદેવનાં અમારાં જૂનાં પાડોશી છેલ્લાં બે વર્ષથી ભોજાયની સ્ત્રીરોગ શિબિરમાં સ્વયંસેવક તરીકે હાજરી આપે છે. તેઓએ અમને દિવાળીની રજાઓમાં નાગપુર આવવાનું નિમંત્રણ આપ્યું અને મેં એ શરતે સ્વીકાર્યું કે તેઓ નાગપુરથી અમને હેમલકષાનો પ્રવાસ કરાવે... અને અમારો નાગપુર-વર્ધા (ગાંધી આશ્રમ

અને પવનાર આશ્રમ) ભાંડકજી તીર્થ-ચંદ્રપુર-હેમલકષા-નાગપુર-અમરાવતી-ચીખલધારા(ટાઈગર સફારી)નો આઠ દિવસનો પ્રવાસ ગોઠવાયો. મારી બહેન વિજયા અમરાવતી રહે છે અને તેણે પણ ચીખલધારા મેલઘાટના આદિવાસી લોકો માટે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ કરતા ડો. કોલ્હે પરિવારની મુલાકાતનો કાર્યક્રમ ગોઠવ્યો અને ૨૭ ઓક્ટોબરથી ૪ નવેંબર-આઠ દિવસનો ટ્રેન, બસ, ગાડી દ્વારા ૩૫૦૦ કિ. મીટરનો અમારો પ્રવાસ થયો.

નવા વર્ષના નાગપુર ક.વિ.ઓ. સમાજના સ્નેહમિલન કાર્યક્રમમાં ભાગ લઈ બપોરે ૨.૦૦ વાગે અમે હેમલકષા તરફ રવાના થયા. વચ્ચે રાત્રી રોકાણ જૈન તીર્થ ભાંડકજીમાં હતું. ભરત દંપતી, એમના પુત્ર હિમાંશુ, પુત્રવધૂ પ્રાચી, ફઈ હેમા, ગીતાનાં ભાઈબહેનો, માતુશ્રી, ભાણેજ અનિકેત, મારી દીકરી પારુલ, દોહિત્ર યશ અને મારી પૌત્રી ધ્રુવી-પંદર જણ બે ગાડીમાં ગોઠવાયા અને પ્રયાણ કર્યું. નાગપુરથી વર્ધા ગાંધી આશ્રમ અને વિનોબા આશ્રમની મુલાકાત પ્રેરક હતી. અમારી સાથે ત્રણ બાર વર્ષથી નાની ઉંમરના બાળકો હતાં અને સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે ત્રણે જણાએ બંન્ને આશ્રમોની ઉમંગથી મુલાકાત લીધી, ઝીણવટથી બધી વસ્તુઓ જોઈ. ગાંધીજી અને વિનોબાની નિજી સામગ્રીને આનંદસહ સ્પર્શ પણ કર્યો. ગાંધીજી સર્વકાળ માટે સર્વ લોક માટે પ્રસ્તુત જ છે.

અમે સાંજે ૭.૦૦ કલાકે જૈન તીર્થ-ભાંડકજી (ભદ્રાવતી) પહોંચ્યા. પાંચ કલાકની મુસાફરીથી સૌ થાકી ગયા હતા પરંતુ સૌએ સાંજે દર્શન

કર્્યા, આરતીનો લાભ લીધો અને પથારીવશ થયા. તે દરમ્યાન ભાંડકજીથી વીસ કિ. મીટર દૂર જિલ્લા મથક ચંદ્રપુરની બીજા દિવસે સવારની મુલાકાત ગોઠવાઈ. ચંદ્રપુર એક ગાડી સવારે રવાના થાય અને ચંદ્રપુરની મુલાકાત લઈ બીજી ગાડીને ચંદ્રપુરથી બલારસા રોડ પર મળે જે એક કલાક પછી ભાંડકજીથી રવાના થવાની હતી. ચંદ્રપુરની અમારી મુલાકાત ઘણી રીતે વિસ્મયકારક બની રહી.

આજથી બસો વર્ષ અગાઉ પંજાબનો એક પરિવાર હજારો કિ. મીટર દૂર મહારાષ્ટ્રના ચંદ્રપુર શહેરમાં આવ્યો. એ પરિવારે ક્યા સંજોગોને આધીન પંજાબથી ચંદ્રપુર સ્થળાંતર કર્યું તેની માહિતી ઉપલબ્ધ નથી. આજે એ પરિવારની પાંચમી-છઠ્ઠી પેઢીના પચાસથી વધારે પરિવારો ચંદ્રપુરમાં વસે છે અને એ વસવાટ ખત્રી મહોલ્લા તરીકે ઓળખાય છે. એ પરિવારના નાનકલાલજીની ત્રણ સુપુત્રીઓ પૈકી ડો. પ્રિયાએ ક.વિ.ઓ. સમાજમાં ગામ નવાવાસના ડો. નંદીશ શાહ (આંખના સર્જન) સાથે આંતર્રાજ્યાતીય લગ્ન કર્યા છે. ડો. પ્રિયા સ્ત્રીરોગ નિષ્ણાત છે અને છેલ્લા એક દાયકાથી ભોજાયની સ્ત્રીરોગ શિબિરોમાં નિયમિત સેવાઓ આપે છે, ડો. પ્રિયાની બહેન ડો. પ્રીતિ પણ સ્ત્રીરોગ નિષ્ણાત છે અને ઈંગ્લેંડમાં રહે છે. છેલ્લાં ત્રણ વર્ષ દરમ્યાન ડો. પ્રીતિ ભારત આવે ત્યારે ભોજાયની શિબિરમાં અચૂક જોડાય. અમારી સાથે પારુલ હતી જેણે બાઈની એનાં છેલ્લાં વર્ષો દરમ્યાન અદ્ભુત સેવાચાકરી કરી હતી

અને એના વ્યક્તિત્વને પ્રવીણચંદ્ર શાહે પંગદંડીમાં આલેખ્યું છે. ડો. પ્રિયા અને ડો. નંદીશને એમના બે વર્ષના બિદડા હોસ્પિટલના રોકાણ દરમ્યાન પારુલનો પરિચય થયો હતો અને એમણે પારુલને પોતાની પુત્રી માની છે. પારુલનાં લગ્ન વેળાએ પુત્રીનાં માતા-પિતાનો ફેરો પણ એમણે આપ્યો અને કન્યાદાન પણ કર્યું. મુંબઈથી ડો. પ્રિયાએ અમને ફોન કર્યો કે અમારે સૌએ ચંદ્રપુર જવું કારણ કે ચંદ્રપુર ભાંડકજીથી માત્ર ૨૦ કિ. મીટર દૂર હતું અને અમારા રસ્તા પર હતું. અમે ભાંડકજી હતા ત્યારે રાત્રે ડો. પ્રીતિનો પણ ફોન આવ્યો કે પોતે લાંડનથી ચંદ્રપુર આવી છે એટલે અમારું ચંદ્રપુરમાં સ્વાગત કરતાં એને આનંદ થશે. ડો. પ્રિયાનાં માતૃશ્રી પણ પારુલને મળવા આતુર હતાં એટલે અમારી એક ટીમનો ચંદ્રપુરનો સવારે ચા-નાસ્તાનો પ્રોગ્રામ ગોઠવાયો.

ચંદ્રપુરમાં અમારું અનેરું સ્વાગત થયું. દશ-બાર વ્યાંજનો સાથે સવારનો નાસ્તો થયો. ત્યાર પછી ક્યારેય ભૂલી ન શકાય એવી ભાઈબીજની ઉજવણી થઈ. ખત્રી પરિવારના ચાર પંજાબી ભાઈઓની એક કચ્છી હરિજન બહેન પારુલે આરતી ઉતારી, કંકુ અક્ષતે વધાવ્યા અને મોઢું મીઠું કરાવ્યું ત્યારે અમે હર્ષનાં આંસુ માંડ માંડ ખાળી શક્યાં. ત્યાર પછી નાનકલાલ પરિવારના પૌત્રની અને પારુલના દીકરા યશની એ જ વિધિ ૧૦ વર્ષની ધ્રુવીએ કરી અને અમે સૌએ એ પ્રસંગને તાળીઓથી વધાવી લીધો. ખત્રી પરિવારના સૌ સદસ્યો વારાફરતી અમને ભેટ્યા અને અમને સૌને ભેટસોગાદથી નવાજ્યા. ડો. પ્રિયાનો વચ્ચે બે વખત મુંબઈથી ફોન આવ્યો

અને ગેરહાજરીનો વસવસો વ્યક્ત કર્યો. ડો. પ્રીતિનો હર્ષ સમાય નહીં. એક કલાકના રોકાણ પછી ભારે મન સાથે અમે ચંદ્રપુરથી વિદાય લીધી અને દરેક કિ. મીટર દૂર બન્ને ગાડીઓ સાથે થઈ અને આગળનો પ્રવાસ શરૂ કર્યો. અહીંથી હવે અમારે ૨૦૦ કિ. મીટરનો પંથ કાપવાનો હતો.

ચંદ્રપુરથી આષ્ટિ ગામ સુધીનો ૭૫ કિ. મીટરનો રસ્તો ઠીકઠીક છે, જે જંગલ વચ્ચેથી પસાર થાય છે. આષ્ટિથી એક રસ્તો ગડચિરોલી તરફ ફંટાય છે. ગડચિરોલી ૧૦૦ પ્રતિશત આદિવાસી વિસ્તાર છે, અને સુવિધાઓનો સંદંતર અભાવ છે. સુપ્રસિદ્ધ ગાંધીવાદી ઠાકુરજી બંગનાં સુપુત્ર ડો. અભય અને એમની ધર્મપત્ની ડો. રાણીએ ગડચિરોલીમાં હોસ્પિટલ શરૂ કરી છે. તેઓ આરોગ્ય, આરોગ્ય જાળવણીના પ્રશિક્ષણ ક્ષેત્રે નોંધનીય કાર્ય કરે છે, ઠાકુરજી બંગે કુખ્યાત ચંબલના ડાકુઓનાં હૃદયપરિવર્તન અને શરણાગતિના કામમાં સિંહફાળો આપ્યો હતો. ઈશ્વરની ઈચ્છા હશે તો ડો. બંગ દંપતીનાં સેવાકાર્યને નિહાળવા ગડચિરોલી જવાની તક મળશે.

આષ્ટિથી ૪૫ કિ. મીટરના અંતરે આલાપલ્લી ગામ પહોંચ્યા. અહીંથી પણ ગડચિરોલી જઈ શકાય છે. અહીંથી હવે અમારે ૮૦ કિ. મીટર દૂર હેમલકષા સિંગલપટ્ટી અને અડધોઅડધ ખરાબ રસ્તે મુસાફરી કરવાની હતી. અહીંનાં ગીચ જંગલોમાં વાઘ, દીપડા, રીંછ, વરુ જેવાં રાની પશુઓ તથા અજગર, સાપ જેવા સરીસૃપોનો વસવાટ છે. જેટલો ડર રાની

જનાવરોનો તેટલો જ ભય નક્સલવાદીઓનો છે. અહીં રાત્રે પ્રવાસ કરવો હિતાવહ નથી. દર આઠ દશ કિ. મીટરના અંતરે C.R.F. પોલીસની બપ્તરબંધ ગાડીઓ ઊભી હોય છે.

ચંદ્રપુરથી ભાનુબહેન, ડો. પ્રકાશ આમટેનો ફોનસંપર્ક કરતાં હતાં પણ એ શક્ય ન બન્યું. આખરે આલાપલ્લીથી પ્રકાશજી સાથે વાતચીત થઈ શકી. હેમલકષામાં અમારા બપોરના ભોજનની અને ઉતારાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે એટલી વાત પછી ફોન સંપર્ક તૂટી ગયો તે છેક હેમલકષાથી આઠેક કિ. મીટરના અંતરે ફરી થઈ શક્યો. સવારના ૮ કલાકે ચંદ્રપુર છોડ્યા પછી સાડાછ કલાકની એકધારી મુસાફરી પછી બપોરે અઢી વાગે અમે હેમલકષા પહોંચ્યા. લોકબિરાદરી પ્રકલ્પના પ્રાંગણમાં પ્રવેશતાં લાંબી સળંગ મુસાફરીનો થાક ઊતરી ગયો. વાતાવરણ જ એવું આહ્લાદક હતું અને સુકૃત્યોની સોડમ પણ પરિસરમાં સતત પ્રસરી રહી હતી. સ્વચ્છતા આંખે ઊડીને વળગે એવી અને એવો જ વ્યવસ્થિત, સુઘડ અને મનભાવન ઉતારો. અમે ઉતારે પહોંચ્યા એટલે પ્રકાશજી અમને મળવા આવ્યા. થોડી વાતચીત પછી એમણે જણાવ્યું કે અમારા ભોજન અને વામકુશી પછી સાંજે ૪ વાગે ભેગા થઈશું.

સાફસૂથરા ભોજનકક્ષમાં ભોજન સ્વયં પીરસી લેવાનું હતું. રોટલી, શાક, દાળ, ભાત ચાર જ વ્યંજનો. ભોજન લઈ થાળીવાટકા સ્વયં ઘોઈ મૂકવાનાં. અહીં મને ડો. લલિતા, ડો. જ્યોર્જ અને ડો. રવિકુમારની શીટ્ટીલીંગીની ટ્રાઈબલ હેલ્થ હોસ્પિટલની યાદ તાજી થઈ. ત્યાં પણ

ભોજનકક્ષાના આ જ નિયમો. અમારો ઉતારો ડોરમેટરી પ્રકારનો હતો. એક મોટા રૂમમાં દશ પલંગ ઉપર ગાદલાં, ઓશીકાં, ઓછાડ, ચાદર, મચ્છરદાની એટલાં વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવાયેલાં હતાં કે ઊંઘમાંથી ઊઠી આળસ મરડી ઊભા થઈએ ત્યારે સ્વયં ચાદરની ગડી કરી, ઓશીકા, ઓછાડ, મચ્છરદાની દરેક વસ્તુ વ્યવસ્થિત ગોઠવી રાખવાનું સહેજે મન થાય. “ક્યાંક સગવડો માણસને આળસુ બનાવે છે, જ્યારે અહીં સગવડો આપણને જવાબદાર બનાવે છે.”

ચાર વાગે પ્રકાશજીનું મુલાકાત માટે કહેણ આવ્યું જ્યાં ડો. પ્રકાશ અને ડો. મંદાકિનીએ અમારું સ્વાગત કર્યું. એમની કુટીરમાં અમે સૌ ગોઠવાયા. મેં ૧૯૭૨માં આનંદવનમાં એમના પિતાશ્રી બાબા આમટે સાથેની મુલાકાતની યાદો તાજી કરી. ત્યારે ભામરાગઢ-હેમલકષા પ્રોજેક્ટની પ્રાથમિક તૈયારીઓ થતી હતી. તે વખતે વરસાદ શરૂ થઈ ગયો હતો એટલે હું અને બાઈ ભામરાગઢની મુલાકાત લઈ ન શક્યાં. આજે ૪૭ વર્ષ પછી એ શક્ય બન્યું છે ખરું પણ બાઈની ગેરહાજરીનો વસવસો પણ છે.

હવે ડો. પ્રકાશ આમટે અને ડો. મંદાકિની આમટે નિવૃત્ત થયાં છે પરંતુ સેવાની જ્યોત-લોકબિરાદરી પ્રકલ્પની પ્રવૃત્તિઓ એમનાં સુપુત્રો અને પુત્રવધૂઓ ડો. દિગંત અને ડો. અનઘા તથા અનિકેત અને સમીક્ષાએ ચાલુ રાખી છે. આરોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ ડો. દિગંત અને ડો. અનઘા સંભાળે છે. જ્યારે કમ્પ્યુટર નિષ્ણાત અનિકેત અને શિક્ષણવિદ્ સમીક્ષા શિક્ષણ પ્રવૃત્તિઓનું સંચાલન કરે છે. આદિવાસી બાળકોને કમ્પ્યુટરનું શિક્ષણ

અને આધુનિક વિજ્ઞાનના પાઠો ભણાવવામાં આવે છે. તાજેતરમાં અહીંથી ૩૦ કિ. મીટર દૂર જેનો અડધોઅડધ રસ્તો ઊભડખાબડ છે અને શિક્ષણ પ્રવૃત્તિઓ નહિવત્ છે ત્યાં સમીક્ષા અને સહકાર્યકરોએ શાળા શરૂ કરી છે. ત્યાં સુધી માત્ર મોટરસાઈકલથી આવાગમન શક્ય છે. આ સત્રથી આ વિસ્તારમાં સૌ પ્રથમ અંગ્રેજી માધ્યમની શાળા પણ શરૂ થઈ છે. ૪૫-૪૭ વર્ષની આ સફરના શરૂઆતના સંઘર્ષની વાતો ડો. પ્રકાશજીએ અમને કરી ત્યારે રૂંવાડાં ઊભાં થઈ ગયાં.

અમને ખબર નહીં કે અમે લોકબિરાદરી પ્રકલ્પ માટે આ વિસ્તાર કેમ પસંદ કર્યો? બાબાની ઈચ્છા હતી કે જ્યાં કોઈ પણ સુવિધા ન હોય ત્યાં જ કામ કરવું. પછી ગમે તેટલા પડકારો હોય. એમણે અમને સૌને એક જ મંત્ર આપ્યો છે: “સંઘર્ષ કરો અને સંઘર્ષ વિનાનું સર્જન વાંઝિયું હોય છે.” માત્ર એ મંત્રને સહારે અમે સૌ એકજૂટ રહી કામ કરતા રહ્યા છીએ. મારા શરૂઆતના સાથીઓ હજી પણ મારી સાથે છે અને આજે એમની બીજી પેઢી અહીં જ કાર્યરત છે. અમે અહીં ચંદ્રપુરથી આવતા ત્યારે પોણા ભાગનો રસ્તો કાચો અને જંગલ રસ્તો હતો. ચંદ્રપુરથી અહીં ૨૦૦ કિ. મીટરની દૂરી કાપતાં આઠથી નવ કલાક સહેજે લાગતા. અહીં ઈલેક્ટ્રિસિટી હતી નહીં. દવાખાનું, રહેણાક, રસોડું બધું ઝૂંપડીઓમાં હતું. જ્યાં સરીસૃપોની અવરજવર ચાલુ રહેતી પણ અમને એનો કોઈ પણ ભો ન હતો. વર્ષાઋતુ દરમ્યાન પાંચ મહિના બહારની દુનિયા સાથે સંપર્ક છૂટી જાય કારણ કે રસ્તામાં આવતાં નદીનાળાં સતત

વહેતાં રહે એટલે પાંચ મહિનાનું રાશન અને જીવનજરૂરીઆતની ચીજોનો જથ્થો ભરી રાખવો પડે. આવી તમામ મર્યાદાઓ વચ્ચે કામ કરવાનો આનંદ પણ અનોખો રહેતો. લગભગ એક દાયકા પછી પરિસ્થિતિ સુધરવા લાગી અને ધીરે ધીરે થોડી થોડી સગવડો મળવા લાગી. એટલે પ્રવૃત્તિના સંચાલનમાં સરળતા આવી છે. અમને સંતોષ છે કે જ્યાં કશું ન હતું ત્યાં થોડું ઘણું પણ અમે કરી શક્યા છીએ.

ડો. પ્રકાશ આમટેના છેલ્લા શબ્દો એમની નમ્રતાનું દર્શન કરાવે છે. કેટલા સંઘર્ષો વચ્ચે આટલું ઉત્તમ કાર્ય કર્યા પછી પણ એનો બોજ કે અહંકાર જરી પણ દેખાતો નથી. નિવૃત્તિ પછી પણ ડો. પ્રકાશ પ્રવૃત્તિ કરતા જ રહે છે. જંગલના પ્રવાસ દરમ્યાન ઘાયલ કપિરાજને આદિવાસીઓ ભોજન માટે લઈ જતા હતા ત્યારે પ્રકાશજી તેને છોડાવી હેમલકષા લઈ આવ્યા. અહીં તેની સારવાર-માવજત કરી એને પીડામુક્ત કર્યો અને ત્યારથી શરૂ થઈ એમની નવી પ્રવૃત્તિ “પ્રાણીઓનું અનાથાલય”. જંગલમાં ઘાયલ રાની જનાવરો અને ખાસ કરીને એમનાં બચ્ચાંઓ, મગર.. અજગર અને અન્ય સરીસૃપો ઘુવડ-પોપટ જેવાં પક્ષીઓ.... દરેકને અહીં સારવાર અને આશ્રય મળે જેમને પાછાં જંગલમાં મૂકવામાં આવે. પરંતુ કેટલાંક હેવાયાં થઈ અહીં જ રહી જાય. આવાં પ્રાણી-પક્ષીઓની અહીં રહેવાની ઝૂ પ્રકારની ઉત્તમ સગવડ કરવામાં આવી છે. આ પ્રાણી અનાથાલય ખરેખર અજાયબી છે. ડો પ્રકાશ અને એમના પરિવારના સભ્યો, ત્રણ અને છ વર્ષનાં પૌત્રી અને પૌત્ર સહુ સવારે દરેકને

સ્વહસ્તે ભોજન આપે છે. દીપડા અને વરુ સાથે સૌ રમે છે. આજથી ૨૩ વર્ષ પહેલાં ઘાયલ વાઘના બચ્ચાને અહીં લાવ્યા હતા. આ વાઘ બાળક વયસ્ક બન્યા પછી સૌ સાથે હળમળી જતો હતો. એનું તાજેતરમાં અવસાન થયું છે. સૌથી નવાઈની વાત એ જોઈ કે પ્રકાશજીની ત્રણ વર્ષની પૌત્રી કોઈ પણ ભય વિના અજગરને ગળે વીંટાળી રમતી હતી. પ્રેમ અને કરુણાની લાગણીના પ્રવાહો માણસ, પશુ, પક્ષી દરેકમાં એકસરખા વહે છે. પ્રાણી અનાથાલય જોયા પછી લોકબિરાદરી પ્રકલ્પની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ નિહાળી અને છેલ્લે ડો. પ્રકાશ આમટે અને એમની બિરાદરી પાસેથી વિદાય લેવાની ઘડી આવી.

અહીં જે જોયું એનું વર્ણન થઈ શકે પણ ભીતરે જે આનંદની અનુભૂતિ થઈ છે એની લહેરખી પણ દર્શાવી ન શકાય. અમારે મન તો મહાતીર્થનાં દર્શન કરવાનો લહાવો હતો. ત્રણ ત્રણ પેઢીઓનું જ્યાં તર્પણ હોય એ તીર્થ જ હોય. સંભવ છે ચોથી પેઢી પણ એમાં જોડાશે.

ડો. પ્રકાશજીને કચ્છની પ્રિન્ટ ચાદરોની ભેટ આપતાં કચ્છની મુલાકાત લેવાનું નિમંત્રણ આપ્યું. બાબા આમટેને પણ નિમંત્રણ આપ્યું હતું જેનો તેમણે સ્વીકાર કર્યો હતો પરંતુ રોડ અકસ્માત પછી તેઓ પથારીવશ થઈ ગયા એટલે એ શક્ય ન બન્યું. ડો. પ્રકાશજીએ કચ્છના આમંત્રણનો સ્વીકાર કર્યો છે. અને સંભવતઃ આવતા વર્ષે તેઓ કચ્છ પધારે ત્યારે એમનાં પુનિત પગલાંથી કચ્છની ધરતી પાવન થશે અને અમે સૌ કાર્યકરો પ્રફુલ્લિત થશું. એમના સંઘર્ષમય જીવનની કથા આપણા સૌ માટે પગદંડી બની રહો.

દ્વિધા

ડૉ. ગિરીશ વીછીવોરા

મનની ગડમથલ, મથામણ, શંકાકુશંકા એટલે દ્વિધા, દ્વિધાધારીની મનોવૃત્તિ ક્યારેય સ્થિર રહી શકતી નથી. હીંચકાની જેમ એનું ડોલન થતું રહે છે. ખાટલામાં ખોડ આવી વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વમાં હોય છે. વ્યક્તિત્વને પોતાનું એક નિજી અંગ હોય છે. આભા પ્રતિભા હોય છે. સ્વત્વ હોય છે અહીં વ્યક્તિત્વ જ ખંડિત હોય છે. પોતાની ખુદની જરાપણ ઓળખ નથી હોતી. અહીંતહીં ફાંફાં મારતા રહેવું, જે સામે મળે એને પૂછતા રહેવું, ક્યારેય સ્થિર મનોવૃત્તિમાં ન રહેવું. ભમરડાની આર મહત્વની હોય છે. એ બરાબર એના કેન્દ્રમાં હોય તો ગરિયો સ્વસ્થ રીતે પોતાની ગતિમાં એક ઠેકાણે સ્થિર થઈ ફરતો રહેશે. આર ઠેકાણે ન હોય તો ફરશે, અહીંતહીં ઠેકડા મારતો રહેશે. એ ક્યારેય પોતાની આગવી ઓળખ ઊપસાવી શકતો નથી. આવું જે વ્યક્તિમાં હોય તો શા કામની?

આપણી સામે કોઈ પણ કોયડો આવે, એનો સર્વગ્રાહી વિચાર કરી, આપણને ક્યો ઉકેલ વધુ હિતકારી રહેશે તે જે નક્કી કરી શકે તે ઠરેલ ને ડાહ્યો. આવું જે ન કરી શક્યો તે કદાચ બીજા એનાથી વધુ શાણાની સલાહ લેશે, એની સલાહ પર સ્વસ્થતાથી વિચારી છેવટે અંતિમ નિર્ણય લેશે. દ્વિધાધારી બધાને પૂછતો રહેશે, બધાની સલાહ શરૂઆતમાં એને સારી લાગશે.

થોડી વારમાં જ એની અસલિયત છતી થશે. શંકાકુશંકા શરૂ થશે ને વળી જે સામો મળશે એને પૂછતો રહેશે. આવી મનોવૃત્તિવાળા ક્યારેક મનોરુગણ થઈ જાય છે. એમને પોતાના પર ભરોસો હોતો નથી. આસ્તે આસ્તે કોઈની પર ભરોસો રહેતો નથી. ફળસ્વરૂપ તેઓ હંમેશાં દ્વિધામાં જ રહે છે. સહજ સ્વસ્થતા એમનાથી આઘી રહે છે. શંકા કુશંકા જ કરતા રહેશે. સંશયાત્મા વિનશ્યતી.

વ્યક્તિની વિચારધારામાં સમત્વ-Balance- રહેવું જ જોઈએ વિચારધારા નંદવાઈ તો બધું બગડે છે. વ્યક્તિ એક એકમ છે. એને પોતાની ઓળખ, વ્યક્તિત્વ, ગમાઆણગમા બધું હોય છે. ડાહી વ્યક્તિ પોતાનું શાણપણ વાપરી સંજોગ પ્રમાણે એને અનુરૂપ થતી રહેશે. બદલાયેલા સંજોગ સહજતાથી સ્વીકારશે. એ પ્રમાણે પોતાની વિચારધારા ને આચારવિચારમાં ફેરફાર કરશે. દ્વિધાધારી એ બધું નહિ કરી શકે. એની વિચારધારા જ નંદવાયેલી છે. થોડી વારમાં જ વિચારના વમળમાં આ સાચું કે તે સાચું-ના રવાડે ચડી જશે. શેક્સપિયરના હેમલેટની જેમ 'To be or not to be'ના હીંચકા ખાતો રહેશે ઘણી વાર રઘવાયો થઈ અહીંતહીં સલાહ માટે ભમતો રહેશે. સહેજે એના મિત્ર કે ઓળખીતામાં અળખામણો થઈ રહેશે.

સૃષ્ટિ ફાંટાબાજ છે. ક્યારેક ડાહ્યો માણસ પણ દ્વિધામાં પડી જાય છે. સામેનો કોયડો જટિલ હોય, એની વિવિકબુદ્ધિની બહારનો હોય ત્યારે તે હાંફળોફાંફળો નહિ થાય. એને પોતાનું સ્વત્વ છે. એનાથી વધુ ડાહ્યો, વધુ જાણકાર યા તે વિષયના તજજ્ઞની સલાહ લેશે. સલાહ પર ગહન વિચાર કરી યોગ્ય નિર્ણય લેશે. પોતાની પ્રગતિને આગળ વધારશે. અણીને સમયે અર્જુન દ્વિધામાં સરી ગયો. મહાભારતના રણક્ષેત્રની વચ્ચેવચ્ચે એ દ્વિધામાં સરી પડ્યો. અલબત્ત એ એક અજોડ મહારથી હતો. સામે કોણ હતા? એના પોતાના જ સગાસંબંધી ને સ્નેહીજનો. એમને જ મારવા? ધમસાણ જેવું તેવું ન હતું. એ નસીબદાર હતો. એના સારથિ શ્રીકૃષ્ણ હતા. કૃષ્ણે કુનેહથી એને પોતાનો ધર્મ-રાજધર્મ-સમજાવ્યો. મનમાં ઠસાવ્યું કે 'સ્વધર્મે નિધનમ્, શ્રેયમ્ પરધર્મો ભયાવહ! ફળસ્વરૂપ બધી દ્વિધા ખંભેરી અર્જુન યુદ્ધે ચડ્યો. અલબત્ત આપણને ગીતા જેવો મહાન પથદર્શક ગ્રંથ મળ્યો.

આમ દ્વિધા ડાહી ને શાણી વ્યક્તિને સંસારમાં ઘણી વાર સામે આવી ઊભી રહે છે. પોતાના અંગત જીવનમાં, કુટુંબમાં, વ્યવસાયમાં કે સામાજિક આદાનપ્રદાનમાં ઘણી વાર શું કરવું, ક્યો માર્ગ લેવો એની દ્વિધા થાય જ છે. ઘણી વાર વાસ્તવિકતા એવી કઠોર હોય છે, ડાહી ને શાણી વ્યક્તિ દ્વિધામાં પડી જાય છે, ત્યારે શું કરવું, ક્યો માર્ગ લેવો એક જટિલ પ્રશ્ન બની જાય છે. અલબત્ત પોતાનું શાણપણ ને અન્યની સલાહ વ્યક્તિ વાપરે જ છે છતાં ક્યારેક દ્વિધામાં રહી લીધેલો નિર્ણય હિતકારી નથી બનતો.

વિધિની વક્તા આગળ શાણા માણસો પણ ક્યારેય ગોથું ખાઈ જાય છે. આવું ક્યારેક થાય છે ત્યારે વ્યક્તિના જીવનમાં પલટો આવે છે. કુટુંબ પર ઘેરી અસર પડે છે. વ્યવસાયમાં પણ હાનિ જ થાય છે. આવું જોઈ એટલું તો કહી શકાય કે ડાહ્યા ને શાણા માણસો પણ ભૂલ કરી શકે છે. કદાચ સૃષ્ટિને એવું માન્ય હશે. આપણે જેને 'નસીબની બલિહારી' કહી મન મનાવીએ છીએ એમાં તથ્ય છે જ. ક્યારેક શાણા ને સમજુ માણસો ગજબનું ગોથું ખાઈ જાય છે. તટસ્થ વ્યક્તિને એ બધું જોઈ ખરેખર આશ્ચર્ય થાય છે. આવું થતાં હેલો આવી જ જાય છે. જીવનમાં કોઈ પણ સિદ્ધિ હાંસિલ કરવા માટે પાંચ વસ્તુઓની જરૂરત સ્વીકારાયેલી છે: ઘગણ, આવડત, સંજોગ, સહકાર ને થોડુંક નસીબ. એટલે જ વ્યક્તિ ગમે એટલી શાણી ને સમજુ હોય 'માણસ માત્ર ભૂલને પાત્ર' નિયમ દરેકને લાગુ પડે છે.

વહેણની સામે તરનારા, કુદરતના નિયમોને પડકારનારા, એને ઘોળી પી જનારા સિકંદરો આ દુનિયામાં પાક્યા જ છે. એમના જીવનમાં 'અશક્ય' શબ્દને સ્થાન નો'તું. કુદરતી પરિબળો સામે લડનારા, વણખેડાયેલા પ્રદેશ ખેડનારા વિરલા પાક્યા જ છે. એમનું યોગદાન દુનિયાની પ્રગતિમાં ગજબનું રહ્યું છે. એક જ નેમ, એક જ લક્ષ્ય, બીજું કંઈ ન સ્વીકારનારા વિરલા થકી જ આ દુનિયાની પ્રગતિ થઈ છે. એટલે જ કહ્યું છે કે 'ખુદી કો કર બુલંદ ઈતના, ખુદા ખુદ પૂછે, તેરી રજા ક્યા હૈ.'

‘જ્ઞાતિ દર્શન’ પુસ્તકનું ‘પગદંડી’નું તીર્થું વિશ્લેષણ: સમાજના સંશોધિત ઇતિહાસના લેખન-પ્રકાશનનો આગ્રહ

પ્રવીણચંદ્ર શાહ

ક.વિ.ઓ. સેવા સમાજ અને ‘પગદંડી’ની પોણી
સદીની સમાજ-કલ્યાણયાત્રાનાં પદ્ધિહનો

ઈ.સન ૧૯૬૬-૬૭-૬૮ દરમ્યાન શ્રી ક.વિ. ઓ. જ્ઞાતિની કરાયેલી વસતિ-ગણતરીના વ્યાયામને ‘પગદંડી’એ રચનાત્મક અખબારી વિવેચનથી મૂલવ્યો હતો. ત્રણેક વરસ દરમ્યાન કરાયેલી મહેનતને આવકારી હતી, થાબડી હતી અને અભિનંદી હતી. સાથે સાથે તેમાં રહી ગયેલી અધૂરાશો, ઓછપ અને સમાજની આકાંક્ષાઓની હતાશાને પણ બેધડક સમીક્ષાથી ઠમઠોરી પણ હતી.

‘પગદંડી’ વર્ષ ૨૦, અંક ૧૮૭, ડિસેમ્બર ૧૯૬૭ના અંકમાં તંત્રીસ્થાનેથી લખાયેલો લેખ વિગતવાર હતો. શીર્ષક હતું: ‘સમાજની પહેલી વસ્તીગણતરીની નિષ્ફળતા’. એ તંત્રીલેખના મુખ્ય મુદ્દાઓ આ પ્રમાણે હતા

* ઘણા લાંબા સમયનાં વિચારો અને સૂચનો પછી સમાજની પહેલી વસ્તીગણતરી કરવાનું કાર્ય સમાજનાં બન્ને મહાજનોએ ભેગા મળી ઉપાડેલું અને તે માટે ઘણાબધા સભ્યોની એક વસ્તીગણતરી સમિતિ નીમવામાં આવેલ. આ કાર્ય માટે બહોળો ધન, શક્તિ અને સમયનો વ્યય થયો છતાં સરવાળે શૂન્ય જેવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ છે. તે માટે આ કાર્યના કહેવાતા અગ્રેસરો કાર્યકરો જવાબદાર છે...

* સમાજનો બહોળો વર્ગ એ જાણ્યા પછી બેદ અનુભવશે કે આટલો પૈસો, શક્તિ અને

સમય વેડક્યા પછી વસ્તીગણતરીની જે પુસ્તિકા બહાર પાડવાની છે, જેનું નામ રાખવામાં આવેલ છે ‘જ્ઞાતિ દર્શન’, તે ‘જ્ઞાતિ દર્શન’માં સમાજની નામાવલિ તથા બીજી માહિતી જેવી કે ગામ, ધંધો-વગેરે નહિ હોય. તેને ભલે વસ્તીગણતરી કાર્યના સંચાલકોએ એવું નક્કી કર્યું કે તે પુસ્તિકામાં આંકડાઓ આપવામાં આવશે, જેમ કે પથી નીચેની વચનાં આટલાં બાલ-બાલિકાઓ, પ અને ૨૦ની વય વચ્ચે આટલાં કિશોર-કિશોરીઓ, ૨૦ અને ૩૦ની વચ્ચે આટલાં યુવક-યુવતીઓ વગેરે. તદ્દુપરાંત આ પુસ્તિકામાં કચ્છનાં આપણી વસ્તીવાળાં ગામોના ઇતિહાસ વર્ણન, વગેરે, કાર્યકરોના ફોટાઓ તથા શ્રી ભુજપુરીઆની લગભગ વીસેક પાનાંની “સમાજની ગૌરવગાથા” હશે. જાન હશે પણ વરરાજા નહિ હોય...

* આ માટે એક એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે છ રૂપિયામાં, જણાવ્યા પ્રમાણે પુસ્તિકા આપીએ તો શું નામો સહિતની દળદાર ચોપડી આપીએ? અહીં એક રમૂજી ટુચકો યાદ આવે છે. બે જણા હોટેલમાં ચા પીવા ગયા. ચામાં માખી હતી તેથી તેમણે વેઈટરને તે બાબત ફરિયાદ કરી. વેઈટરે જવાબ આપ્યો: “ચાર આનાની ચામાં માખી ન આવે તો શું હાથી આવે?” મતલબ કે જે વસ્તુની

બહુ ઉપયોગિતા ન હોય તેવી વસ્તુ ચાર-છ રૂપિયામાં આપવા કરતાં ન અપાય એ વધારે ઉચિત છે...

* નામો સહિતનું પુસ્તક ન છાપવા માટે અગ્રેસરો ને વસ્તીગણતરીના સંચાલકો ખર્ચના પ્રશ્નો “હાઉ” સમાજ આગળ ધરી રહ્યા છે. આ કહેવાતા બે-પાંચ લાખના ભંડોળ એકઠા કરવા હશે, તે આસાન લાગે છે. આવાં ભંડોળો એકઠા કર્યા પછી એના સમારંભો માટે હજારો રૂપિયા ખર્ચી નાખતાં, વેડફી નાખતાં જરા પણ મુશ્કેલી અનુભવાતી નથી. અરે સુવેનિયરો-સ્મૃતિગ્રંથો પાછળ હજારો ખર્ચી શકાય છે અને વસ્તીગણતરીનું નામો સહિતનું પુસ્તક પ્રકાશન કરવા ખર્ચના પ્રશ્નનો “હાઉ” સમાજ આગળ ધરાય છે. હકીકતમાં પુસ્તકના ખર્ચના પ્રશ્ન કરતાં કાર્યકરોની આ બાબતને ગૌણત્વ આપવાની મનોદશા તથા આ બાબતનું મહત્ત્વ સમજવાની સૂઝનો અભાવ મુખ્ય છે. એટલે કાર્યકરોએ હાથ ઊંચા કરીને આવું પ્રકાશન શક્ય નથી એમ કહીને આવું પ્રકાશન ટાળેલ છે. આવા પ્રકાશન માટે, તેના ખર્ચ માટે વિવિધ રસ્તા નીકળી શકે છે; પણ કાર્યકરો એ રસ્તા વિચારવા માટે પણ તૈયાર નથી. ત્યારે પ્રશ્ન થાય છે કે થયેલ ખર્ચ, પરિશ્રમ અને સમયના વ્યયનું પરિણામ શું? કહેવાતા કાર્યકરોએ જે કર્યું અને કરવા ધારે છે તેની સમાજને ઉપયોગિતા કેટલી? આંકડાઓ કદાચ આંકડાશાસ્ત્રીઓને ઉપયોગી થશે. ચાલુ જનસમાજને, સમુદાયને તેની ઉપયોગિતા કેટલી? નામોના ભોગે ગામડાંઓનું વર્ણન, ફોટાઓ, કહેવાતી ગૌરવગાથા ઉચિત છે? તમારે કોઈ વ્યક્તિનું નામ, સરનામું, ધંધો, છોકરા-છોકરીઓની વિગતો જોઈતી હોય તો તમે કચ્છમાં હો કે હૈદરાબાદ હો, મદુરા હો કે કલકત્તા હો,

તમારે મહાજનોની મુંબઈ-ઓફિસે તે માટે જવું પડશે અથવા કોઈને મોકલવા પડશે...

* વસ્તીગણતરીના કાર્યકર્તાઓએ કરેલ વસ્તીગણતરી પરથી સમાજનાં આર્થિક, સામાજિક અને બીજાં પાસાંઓના સારાંશો તારવવાની ખાસ કોશિશ કરી હોય એમ લાગતું નથી. આવા સારાંશો તારવ્યા પછી સમાજે તેને અનુલક્ષીને યોગ્ય પગલાં વિચારવાં જોઈએ એ પણ વસ્તીગણતરી પાછળનો એક મુખ્ય હેતુ છે જે વસ્તીગણતરીના કાર્યકરોના મનમાં ઉદ્ભવ્યો લાગતો નથી... આજ સુધી જે કાર્ય થયું છે તે પણ અગાઉથી કોઈ નિયત થયેલ પદ્ધતિ પ્રમાણે થયું નથી; કે નથી એ વિષયમાં દિલચશ્પી ધરાવનાર વ્યક્તિઓનો સાથ, સહકાર લેવાયો. પરિણામે વિગતો અધૂરી આવી છે અને તે પૂરી કરવા ખાસ કોઈ પ્રયત્નો થયા હોય એમ લાગતું નથી...

* સમાજમાં દરેક ઠેકાણે “મોટા ભા” થવાનો ઘણા ભાઈઓનો ચસ્કો પણ નિષ્ફળતાના કારણરૂપ છે. હકીકતમાં વસ્તીગણતરીની કાર્યવાહી ફરી વાર સમાજની આંખ ઉઘાડે છે કે જે નેતાગીરી સમાજની અપેક્ષિત શક્ય ચીજો ન કરી શકતી હોય તેને દૂર કરવી જોઈએ. સમાજના ભાઈઓ આપણી સંસ્થાઓના સક્રિય સભ્યો મોટાઓની હાએ હા કરવાને બદલે પોતાનો સ્વતંત્ર અવાજ રજૂ કરવાની હિંમત કરશે તો તેઓ સાચી સમાજ સેવા કરી શકશે.

‘પગદંડી’ના તંત્રીસ્થાનેથી આ (ઉપર વર્ણવાયેલું) વિશ્લેષણ કર્યા પછી વસ્તીગણતરી પુસ્તક અને ગૌરવગાથાને અનુલક્ષીને ‘પગદંડી’એ બીજી બે વાર તેના વિષે કેટલીક પ્રાસંગિક છણાવટ કરી હતી.

‘પગદંડી’ના વર્ષ ૨૧, અંક ૧૯૨, તારીખ

૩૧ મે, ૧૯૬૮ની 'પગદંડી'માંની કોમેન્ટ્સ એક 'સમીક્ષક' દ્વારા લખાઈ હતી. તેમાંના મુખ્ય મુદ્દાઓ ટૂંકમાં આ પ્રમાણે હતા:

* આપણી જ્ઞાતિની વસ્તીગણતરી થઈ છે અને 'જ્ઞાતિ દર્શન' પુસ્તક પ્રકટ કરાયું છે... જ્ઞાતિના આગેવાન કાર્યકર શ્રી ખીમજી માંડણ ભુજપુરીઆએ 'ગૌરવગાથા' નામનો લેખ લખ્યો છે જે 'જ્ઞાતિ દર્શન'માં પ્રકટ કરાયો છે. આ 'ગૌરવગાથા' લખવામાં શ્રી ભુજપુરીઆએ સારો શ્રમ લીધો છે અને એકંદરે પ્રશંસનીય રીતે આ કપરું કામ પૂરું કર્યું છે અને તેથી જ શ્રી ભુજપુરીઆ અભિનંદનના અધિકારી છે...

* આપણી કોમનો કડીબદ્ધ ઇતિહાસ હજી કોઈઓ લખ્યો નથી. તેવી જ રીતે કોમને વિવિધ ક્ષેત્રે પ્રદાન કરનાર વ્યક્તિઓની કોઈ નોંધ આપણી પાસે નથી. વર્ષો અગાઉ ગામ ટોડાના શ્રી ખીમજી સંગોઈએ "ઓસવાળ કોમનો ઇતિહાસ" નામનું એક દળદાર પુસ્તક લખીને પ્રકાશિત કરાવેલું: જેમાં કચ્છ, ગુજરાત, રાજસ્થાન વિગેરે સ્થળોઓ જઈ વસેલી સમસ્ત ઓસવાળ કોમનો ઇતિહાસ આલેખેલો, જેમાં કચ્છની ઓસવાળ કોમ વિષે થોડી સામગ્રી આપેલી. આ પુસ્તક પાછળ લેખકે સારો શ્રમ લીધેલો, એટલું જ નહીં, અનેક પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરી, ઇતિહાસનું સંશોધન કરેલું. એટલે, એ પુસ્તકમાં આપણી કોમ વિષે આપેલી માહિતી પ્રમાણભૂત હોવાનો સંભવ છે. એ લેખકની ઈચ્છા આપણી કોમનો ઇતિહાસ લખવાની હતી, પણ કમભાગ્યે કોમી હુલ્લડો દરમિયાન મુંબઈમાં એમનું ખૂન થતાં, તેઓ એ પુસ્તક ન લખી શક્યા; અને ત્યારબાદ આપણી કોમનો ઇતિહાસ આજ સુધી નથી લખાયો...

* 'જ્ઞાતિ દર્શન'ની ગૌરવગાથા કોઈ ઐતિહાસિક લેખ નથી અને શ્રી ભુજપુરીઆનો એવો દાવો પણ નથી. એ દૃષ્ટિએ એ લેખને મૂલવવો ન જોઈએ. એમાં તો લેખકે લગભગ પચાસેક વર્ષ દરમિયાન કોમની સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય અને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓનો પરિચય માત્ર આપ્યો છે અને પ્રસંગોપાત્ત વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓને યાદ કરી એમને અંજલિ આપી છે... 'ગૌરવગાથા'ની સામગ્રી મુખ્યત્વે પોતાની યાદશક્તિ ઉપર આધાર રાખી, ભેગી કરી છે અને ખૂટતી વિગત મેળવવા એમણે બીજી કોમનો આધાર લીધો છે. આમાં ક્યાંક સરતચૂકથી કોઈક ભૂલ થઈ છે તેમ કોઈ પ્રવૃત્તિ કે વ્યક્તિ વીસરાઈ ગયાં છે... શ્રી ભુજપુરીઆએ ઘણે ઠેકાણે કોમને ઉપયોગી થાય એવાં સૂચન (પણ) કર્યાં છે; પણ એવાં સૂચનો હજી ઘણાં થઈ શક્યાં હોત.. તેઓ એક રાજનીતિજ્ઞની રીતે કેળવાયેલા હોઈ, સંભવ છે કે કોઈને અપ્રિય થાય એવાં સૂચનો એમણે ટાળ્યાં હોય!... એકંદરે 'ગૌરવગાથા'નું કોઈ ઐતિહાસિક મૂલ્ય ભલે ન હોય, પણ એનું સામાજિક મૂલ્ય તો જરૂર છે જ!...

* 'પગદંડી' વર્ષ ૨૧, અંક ૧૯૭, ડિસેમ્બર ૧૯૬૮ના અંકના તંત્રીસ્થાનેથી 'વસતી ગણતરી સમિતિ' વીખરાય છે ત્યારે...' એવા શીર્ષક હેઠળ 'પગદંડી'એ આ વિવાદાસ્પદ વિષયનું અખબારી સમાપન જેવું કર્યું હતું. તેમાં મોટે ભાગે અત્યાર પહેલાં નિર્દેશાઈ ચૂકેલાં સારાં-કે ઓછાં-સારાં પાસાંઓનું રિપીટેશન હતું. પરંતુ સૂચવાયું હતું કે એક વખત વસ્તીગણતરી કરવાથી આપણું કામ પૂરું નથી થયું પણ એ ભગીરથ કાર્યની શરૂઆત જ કરી છે. પાંચ કે દસ વર્ષના અંતરે એ કાર્ય ફરી આપણે ઉપાડીએ અને જે સારી રીતે અત્યારે આ કાર્ય પૂરું

થયું છે, તેના કરતાં પણ વધુ સારી રીતે એ પાર પાડીએ...

* 'પગદંડી'ના વર્ષ ૨૦, દીપોત્સવી અંક ૧૮૬, ૧૯૬૭માં એક જાગૃત જ્ઞાતિભાઈ નામે શ્રી ગાંગજી ચાંપશી ગાલાએ (ગામનું નામ નથી) 'કચ્છી' વીસા ઓસવાલ જ્ઞાતિની આબાદી શીર્ષક હેઠળ જણાવ્યું હતું કે એક અંદાજ મુજબ ઈ.સ. ૧૮૮૦ (સંવત ૧૯૨૬)માં કચ્છમાં ઓસવાલોની વસ્તી ૪૭,૫૦૦ની ગણાય... હાલે થયેલ ગણતરી મુજબ વીસા ઓસવાલોની વસ્તી ૧,૦૫,૦૦૦ (એક લાખ પાંચ હજાર)ની છે. એ રીતે ૮૬ વર્ષમાં આપણી જ્ઞાતિની વસ્તીમાં ૧૫ ટકા વધારો થયો છે, આજથી ૪૦ કે ૫૦ વર્ષ પહેલાં આપણી જ્ઞાતિમાં બાળમરણ અને સ્ત્રીઓમાં

પ્રસૂતિમરણ વિશેષ પ્રમાણમાં હતાં. પ્લેગ, કૉલેરા, ઈન્ફલ્યુએન્ઝા, મેલેરિયા જેવાં જીવલેણ દર્દોમાં આપણી જ્ઞાતિમાં સારાં એવાં મરણો થયાં. આ બધાં કારણોને લીધે આપણી જ્ઞાતિનો વસ્તીવધારો ખૂબ ધીમી ગતિએ રહ્યો.

સંવત ૧૯૮૫ પછી તબીબી સગવડો વધતાં મરણ-પ્રમાણ ઘટ્યું, અને આરોગ્ય સુધરતાં પ્રજોત્પાદક શક્તિ પણ વધી... પ્રસૂતિગૃહોની સગવડો વધતાં બાળમરણનું પ્રમાણ ખૂબ ઘટ્યું. આ બધાં કારણોની એકઠી અસરથી જ્ઞાતિનો વસ્તી-વધારો ખૂબ ઝડપી બન્યો, એમ મારા લક્ષમાં આવે છે.

મો: ૯૧૬૭૫ ૬૭૩૯૫
૯૯૩૦૬ ૬૦૨૪૨

મનોવિશ્લેષણ (Psychoanalysis)

શાંતિલાલ ગઢિયા

મનોવિજ્ઞાન માનસિક ક્રિયાઓનો અભ્યાસ કરે છે. માનસિક ક્રિયાઓ પર અસર કરતાં પરિબળોનો ઉદ્ગમ સમજાવતી વિભિન્ન વિચારધારાઓ (schools) મનોવિજ્ઞાનમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તે સર્વમાં મનોવિશ્લેષણ મુખ્ય વિચારધારા છે. તેનાથી માનસિક ક્રિયાઓની ગતિવિધિના અભ્યાસને વેગ મળ્યો છે. મનોવિશ્લેષણ પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલી અપૂર્વ સહાયતા માટે મનોવિજ્ઞાન હંમેશા માટે તેનું ઋણી રહેશે.

મનોવિજ્ઞાનમાં મનોવિશ્લેષણ કેવી રીતે પ્રવેશ પામ્યું એનો રોચક ઇતિહાસ છે. મનોવિશ્લેષણનો ઉદય મનોવૈજ્ઞાનિક સમસ્યાઓને નહિ, પણ તબીબી વિજ્ઞાનને આભારી છે. મનોવિશ્લેષણ સમજવા માટે સંમોહન (Hypnotism)નો ઉલ્લેખ અનિવાર્ય છે. સંમોહન એટલે કૃત્રિમ રીતે લાવવામાં આવતી નિદ્રા જેવી અવસ્થા, જેમાં વ્યક્તિ બહારના સંકેતો કે સૂચનો અનુસાર વર્તન કરે છે. 'સંમોહન' નામાભિધાન થયું તે પહેલાં તે 'મેસ્મેરીઝમ' તરીકે ઓળખાતું. સૌપ્રથમ મેસ્મર નામની વ્યક્તિએ ૧૭૮૦માં વિજ્ઞાનીઓનું તે તરફ ધ્યાન દોર્યું હતું. પારંપરિક ચિકિત્સા-પદ્ધતિઓથી મેસ્મરની પદ્ધતિ જુદી પડતી હોવાથી તેને વિયેનામાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યો. તે

પેરિસ ગયો. ત્યાં તે હેલ અને ગાસનરના સંપર્કમાં આવ્યો. હેલ યુંબકીય સ્ટીલના ટુકડા શરીર પર રાખીને અને ગાસનર રોગગ્રસ્ત ભાગ પર હાથ ફેરવીને ઉપચાર કરતો.

તેમની કામગીરી જોઈને મેસ્મરે એક સિદ્ધાંત તારવ્યો કે શરીરનું સંચાલન મજજાઓ કરે છે, જેમાં એક તરલ પદાર્થ હોય છે. આ તરલ પદાર્થનો ગુણ યુંબકીય હોય છે. તેથી જ્યારે યુંબકીય સ્ટીલના ટુકડા શરીર પર ફેરવવામાં આવે ત્યારે પેલા તરલ પદાર્થના પ્રવાહને તે યોગ્ય દિશામાં વાળી દે છે. પરિણામે શરીરની વિકૃતિ દૂર થાય છે. હજુ તો મેસ્મર આ સિદ્ધાંતને નક્કર પાયા પર મૂકી રહ્યો હતો અને ફ્રાન્સમાં ક્રાંતિ ભભૂકી ઊઠી. તેને સ્વિટ્ઝરલેન્ડ ચાલ્યા જવું પડ્યું અને ત્યાં જ તેનું મૃત્યુ થયું.

વિજ્ઞાનીઓએ મેસ્મરના સિદ્ધાંતનો વિરોધ કર્યો. તેમને તરલ પદાર્થની કલ્પના મંજૂર નહોતી. વાસ્તવમાં રોગીની મનઃસ્થિતિમાં કેટલાંક પરિવર્તનો થતાં હોય છે અને તેમાં રોગનિદાનનું મૂળ છુપાયેલું હોય છે, એવો વિચાર તેમણે રજૂ કર્યો. ત્યારબાદ સંમોહનનો ઉપયોગ વાઢકાપ ઈત્યાદિ માટે પણ થવા લાગ્યો. સંમોહનમાં દરદીને કોઈ ચકચકિત વસ્તુ સામે એકીટશે

જોવાનું કહેવામાં આવે છે. થોડી વારમાં એની આંખો થાકી જાય છે અને ઘેન જેવું લાગે છે. આ દરમિયાન ચિકિત્સક દરદીની પાંપણો પર હાથ ફેરવતો રહે છે અને બોલતો રહે છે કે તમને નિદ્રા આવે છે... તમને નિદ્રા આવે છે...

ત્યારબાદ સંમોહન દ્વારા રોગ ઉપચાર કરવા માટે નાન્સીમાં ડૉક્ટર બર્નહાઈમ અને પેરિસમાં શારકોએ ચિકિત્સાલયો શરૂ કર્યાં. શારકોએ જોયું કે દરદી સંમોહિત થયા પછી અને હિસ્ટીરિયાના હુમલા આવે છે. વ્યગ્રતા અને તીવ્ર આંતરિક મનોસંઘર્ષ બાહ્ય શારીરિક રોગલક્ષણોમાં રૂપાંતર પામે છે, ત્યારે તે મનોરોગ હિસ્ટીરિયા કહેવાય છે. દા.ત. યુદ્ધના મેદાન પર ભયાનક વાતાવરણથી ત્રાસી ગયેલા સૈનિકને ત્યાંથી ભાગી છૂટવાની ઈચ્છા થાય છે, પણ એમ કરતાં પોતે કાયર ગણાશે એવી લજ્જા અનુભવે છે. આ માનસિક સંઘર્ષ છેવટે અજ્ઞાત રીતે તેનામાં અંધાપો, બહેરાશ કે લકવો જેવી શારીરિક ખામી જન્માવે છે. શારકોએ સંમોહનનો ઉપયોગ હિસ્ટીરિયા સમજવામાં અને તેને દૂર કરવાના ઉપાય તરીકે કર્યો.

આ દિવસોમાં પિયરે જેને નામનો પેરિસવાસી મનની અચેતન ક્રિયાઓનો અભ્યાસ કરી રહ્યો હતો. તે ૧૮૯૦થી સૌમ્ય મનોવિકૃતિ (Neurosis)ના અભ્યાસમાં અને તેની ઉપચાર પદ્ધતિઓ શોધવામાં તત્પરતાથી કામ કરી રહ્યો હતો. તેણે શારકોની પદ્ધતિમાં જરૂરી પરિવર્તન કર્યું. વળી તેણે જોયું કે સંમોહનની સ્થિતિમાં

હિસ્ટીરિયાનો દરદી જાગૃત અવસ્થામાં ભુલાઈ ગયેલી બાબતો યાદ કરતો હોય છે. જેનેની આ શોધ મનોવિશ્લેષણની સ્થાપનાની પાયાની ઈંટ બની, જેના પર આગળ જતાં ફ્રોઈડ યુગપ્રવર્તક સિદ્ધાંતોનું નિર્માણ કર્યું.

સિગ્મંડ ફ્રોઈડનો જન્મ ૧૮૫૬માં ઝેકોસ્લોવાકિયામાં થયો હતો, પણ બાળપણથી તે વિયેનામાં રહેતો હતો. યુનિવર્સિટીમાં તેણે તબીબી શિક્ષણ મેળવ્યું. ફ્રોઈડ શારકોનું નામ સાંભળી ૧૮૮૫માં પેરિસ જઈ એક વર્ષ તેની સાથે અભ્યાસ કર્યો. ચિકિત્સા અંગેની શારકોની પદ્ધતિથી તે ખૂબ પ્રભાવિત થયો. એક દિવસ ફ્રોઈડ શારકોને એમ કહેતાં સાંભળ્યો કે જાતીય જીવનની મુશ્કેલીને લીધે સૌમ્ય મનોવિકૃતિ થાય છે. ફ્રોઈડ પર આ શબ્દોની ઘણી અસર થઈ અને કાલાંતરે એને આ શબ્દો પ્રત્યક્ષ રીતે સાચા પડતાં જણાયા.

વિયેના પરત આવી ફ્રોઈડ તબીબી પ્રેક્ટિસ શરૂ કરી. તેમાં તેને તકલીફ એ જણાઈ કે કેટલાય સૌમ્ય મનોવિકૃતિના દરદીઓને સંમોહિત કરી શકાતા નહોતા અને જે સંમોહિત થઈ શકતા, તેમાંના કેટલાક સાજા ન પણ થઈ શકતા. વળી એમ પણ બનતું કે સંમોહન દ્વારા ઉપચાર કરાતાં પ્રથમ તો રોગચિહ્નો દૂર થઈ જતાં, પરંતુ થોડા સમય પછી અન્ય રોગનાં લક્ષણો પ્રગટ થવા લાગતાં.

આ દરમિયાન ફ્રોઈડને વિયેનાના જોસેફ

બ્રિયુરને મળવાનું થયું. બ્રિયુર શરીર વિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર છોડીને ઔષધિના ક્ષેત્રમાં કામ કરી રહ્યો હતો. ફોઈડ અને બ્રિયુરે મળીને સૌમ્ય મનોવિકૃતિનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. બ્રિયુર પાસે અન્ના નામની જર્મન છોકરીનો કેસ આવ્યો હતો. તેના જમણા હાથે લકવા થયો હતો. તે માતૃભાષા જર્મન ભૂલી ગઈ હતી અને માત્ર અંગ્રેજી બોલી શકતી હતી. બ્રિયુર અન્નાને હિપ્નોટિઝમની અસર નીચે લાવ્યો. તે તંદ્રામાં પડી એટલે જે સમયે તે લકવાનો અને ભાષાવિસ્મૃતિનો ભોગ બની તે યાદ કરવા લાગી. તે કહેવા લાગી: ‘મારા પિતા મરણપથારીએ હતા. હું તેમની સેવા કરતી હતી. એક દિવસ થાકીને ખુરસીમાં ઊંઘી ગઈ. મારો જમણો હાથ લટકતો રહ્યો. જ્યારે હું જાગી ત્યારે તે હાથ ખોટો પડી ગયો હતો. ત્યારથી તે એમ જ છે. થોડા દિવસ પછી ફરીથી હું પિતાજીની પથારી પાસે ઊંઘી ગઈ. મને સ્વપ્ન આવ્યું કે દીવાલમાંથી એક સાપ નીકળીને મારા પિતાને ડંખવા જાય છે. મેં બૂમ પાડવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ બૂમ પાડી શકી નહિ. બાળપણમાં એક અંગ્રેજી હાલરડું શીખી હતી તે જ બોલી શકી.’

બ્રિયુરને અન્નાના રોગનું મૂળ જડી ગયું. પિતાના મંદવાડ અને મૃત્યુ સમીપની ક્ષણોએ તેને આઘાત પહોંચાડ્યો હતો. લાગણીની ઉત્તેજનામાં તેને તે હાથે લકવો થઈ ગયો, જે હાથ પર ભાર આવે તે રીતે તે સૂઈ ગઈ હતી. વળી શોકમય વાતાવરણની અન્ના પર એટલી ગાઢ અસર થઈ

હતી કે જે ક્ષણે સ્વપ્નમાં પિતાને ચેતવવાની જરૂર હતી ત્યારે તે ચેતવી ન શકી અને માત્ર અંગ્રેજી હાલરડું બોલી શકી. તે ક્ષણના આઘાતથી તેને માતૃભાષા જર્મનનો સ્મૃતિલોપ થયો હતો.

આના પરથી બ્રિયુર અને ફોઈડને લાગ્યું કે સંમોહનની સ્થિતિમાં મુક્તપણે પોતાની ભાવાત્મક મુશ્કેલીઓ કહી નાખવાથી દરદીને ઘણી રાહત થાય છે. લોકલાજ અને સામાજિક ભયને લીધે આપણે મનની ઘણી વાતો પ્રગટ કરતા નથી. તેમનું દમન (Repression) થાય છે. તે અજ્ઞાત મનમાં પડી રહે છે. આ દમિત ઈચ્છાઓ ખાસ કરીને જાતીયતાને લગતી હોય છે. જાગૃતાવસ્થામાં આપણે તેમનું વિસ્મરણ કર્યું હોય છે, પણ સંમોહનની અવસ્થામાં તે સ્મરણપટ પર ઊપસી આવે છે. સંકોચ વગર મનની વાતો કહી નાખવાની ક્રિયા મુક્ત કથન અથવા મુક્ત સાહચર્ય (Free Association) કહેવાય છે.

મુક્ત કથન દ્વારા રોગનો પ્રારંભિક તબક્કો જાણવાથી રોગનાં ઉદ્ગમ અને કારણો સ્પષ્ટ થવા લાગ્યાં; પરંતુ આ પદ્ધતિમાં ચિકિત્સકના સહાનુભૂતિપૂર્ણ વ્યવહારને પરિણામે દરદી ચિકિત્સક પ્રત્યે વ્યક્તિગત નિકટતા અનુભવવા લાગે તેમ પણ બનતું. બ્રિયુરના પોતાના જીવનમાં આમ બનેલું. તેથી તેણે મુક્ત કથનની પદ્ધતિ છોડી દીધી, પરંતુ ફોઈડ તેના પ્રયોગો કરતો જ રહ્યો.

ફોઈડને મુક્ત કથનમાં એક અડચણ એ જણાઈ કે દરદીનો વાક્યપ્રવાહ કોઈ કોઈ વાર અટકી જતો. એ આગળ કશું વિચારી શકતો જ નહિ, અથવા એવી બાબતો વિષે વિચારતો, જે વ્યક્ત કરવા લાયક ન હોય. દરદીની આ મુશ્કેલી સમજતાં ફોઈડને જરાય વાર ન લાગી. જાતીયતાનો મુદ્દો જ એવો છે કે તેની અભિવ્યક્તિમાં રૂકાવટ આવે. વળી મુક્ત કથનની રીતમાં ઘણો સમય જતો અને ફોઈડનું લક્ષ્ય તો યથાશીઘ્ર દરદીના અચેતન મન સુધી પહોંચવાનું હતું. સ્વપ્નોના પૃથક્કરણથી તે સિદ્ધ થઈ શકે એમ તે માનતો. ફોઈડની પહેલાં કોઈએ પણ સ્વપ્નનો વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ કર્યો નહોતો. સ્વપ્ન પાછળ દૈવી તત્ત્વ કામ કરે છે અથવા સ્વપ્ન આકસ્મિક બનાવોના સૂચક છે એમ માનવામાં આવતું; પરંતુ ફોઈડે દર્શાવ્યું કે સ્વપ્ન ઈચ્છાપૂર્તિનું પ્રતીક છે. લોકલાજ અને સમાજના ભયને લીધે આપણી જે ઈચ્છાઓ જાગૃતાવસ્થામાં પૂરી થતી નથી તે સ્વપ્ન દ્વારા સંતોષાય છે. ફોઈડે ઈ. સ. ૧૯૦૦માં સ્વપ્નને લગતાં સંશોધનો જર્મન ભાષામાં પુસ્તકરૂપે પ્રગટ કરીને બે હજાર વર્ષથી રહસ્યમય રહેલા માનવજાતિના મનનું વિલક્ષણ સ્પષ્ટીકરણ કર્યું.

ફોઈડ અને તેના અનુયાયીઓએ કરેલી શોધથી અચેતન મનને જાણવાની-સમજવાની એક નૂતન દૃષ્ટિ મળી અને એ સંદર્ભમાં માનસિક ક્રિયાઓના અભ્યાસને પણ એક નૂતન દિશા મળી. માત્ર એટલું જ નહિ, મનની ગત્યાત્મક

પ્રવૃત્તિઓ મુક્ત કથન અને સ્વપ્નવિશ્લેષણ દ્વારા સમજવાની એક મૌલિક અધ્યયન પદ્ધતિ અસ્તિત્વમાં આવી. આમ તો મનોવિશ્લેષણના સૈદ્ધાંતિક પાસામાં અનેક સંશોધન અને પરિવર્તન થતાં રહ્યાં છે અને થતાં રહેશે, પરંતુ અતિશય વિવાદાસ્પદ વિચારધારા હોવા છતાં મનોવિશ્લેષણના મૂળ સિદ્ધાંતો વિવાદથી પર છે અને એ સિદ્ધાંતોએ માનસિક ક્રિયાઓના અભ્યાસ પર જે નવો પ્રકાશ પાડ્યો છે તે મનોવિજ્ઞાનની સ્થાયી મૂડી છે.

ફો. ૦૨૬૫-૨૭૫૦૨૭૫

શ્રી ક.વિ.ઓ. સેવા સમાજનું બિનધંધાદારી મુખપત્ર

સ્થાપના : ૧૯૪૭

વર્ષ : ૭૨

પગદંડી

અંક : ૮

નવેમ્બર - ૨૦૧૯

-: માનદ્ તંત્રીઓ :-

અશ્વિન માલદે, શાંતિ રાંભિયા, ચંદ્રકાન્ત નંદુ

મુદ્રક-પ્રકાશક : શ્રી અશ્વિન પી. માલદે

પ્રકાશન સ્થળ : શ્રી ક.વિ.ઓ.દે. નવી મહાજનવાડી, ૩જે માળે,

૯૯/૧૦૧, કેશવજી નાયક રોડ, મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૯.

ફોન નં. : ૨૩૭૧ ૪૬૭૪

www.kvoss.org • email : ksevasamaj@gmail.com

મુદ્રણસ્થાન : મેઘાઈ કલર કાફ્ટર્સ,

૪૨, આઈડિયલ ઈન્ડ. એસ્ટેટ, સેનાપતિ બાપટ માર્ગ,

લોઅર પારેલ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૧૩. ☎ ફોન નં. : ૨૪૯૨ ૧૯૬૪

-: લવાજમ :-

વાર્ષિક : રૂ. ૧૦૦/-, પંચવાર્ષિક : રૂ. ૪૦૦/-

આજીવન ૧૫ વર્ષ : રૂ. ૧,૦૦૦/-, છૂટક નકલ : રૂ. ૧૫/-

વિદેશ માટે અમેરિકન ડોલર ડ્રાફ્ટથી ત્રિવાર્ષિક : ૫૦

ચેક/ડ્રાફ્ટ શ્રી ક.વિ.ઓ. સેવા સમાજને નામે લખવા.

સફર મેં ધૂપ તો હોગી

સી.એ. સંજય વિસનજી છેડા

સફર મેં ધૂપ તો હોગી, જો ચલ શકો તો ચલો
સભી હૈ ભીડ મેં, તુમ ભી નિકલ શકો તો ચલો
ઈઘર ઉઘર કઈ મંઝિલ હૈ, ચલ શકો તો ચલો
બને બનાયે હૈ સાંચે, જો ઢલ શકો તો ચલો
કિસી કે વાસ્તે રાહેં કહાં બદલતી હૈ
તુમ અપને આપ કો ખુદ હી બદલ શકો તો ચલો
યહાં કિસી કો કોઈ રાસ્તા નહિ દેતા
મુઝે ગિરા કે અગર તુમ સંભલ શકો તો ચલો
યહી હૈ ઝિંદગી, કુછ ખ્વાબ, ચંદ ઉમ્મીદેં
ઈનહીં ખિલૌને સે તુમ ભી બહલ શકો તો ચલો
હર ઈક સફર કો હૈ મહકુસ રાસ્તોં કી તલાશ
હિફાઝતો કી રિવાયત બદલ શકો તો ચલો
કહીં નહિ કોઈ સૂરજ, ધુંવા ધુંવા હૈ ફિઝા
ખુદ અપને આપ સે બાહર નિકલ શકો તો ચલો
(રચના-નિદા ફાઝલી)

આપણી સદીના ઉર્દૂ શાયરોમાં પહેલી
હરોળના કહી શકાય એવા શાયર, પદ્મશ્રી નિદા
ફાઝલી સાહેબ એટલે કે

તુ ઈસ તરહ સે મેરી ઝિંદગી મેં સામિલ હૈ
(આપ તો એસે ન થે, ૧૯૮૦)

કભી કિસીકો મુકમ્મલ જહાં નહીં મિલતા
(આહિસ્તા આહિસ્તા, ૧૯૮૧)

અજનબી કૌન હો તુમ, જબસે તુમ્હે દેખા હૈ
(સ્વીકાર કિયા મૈન, ૧૯૮૩)

ઘર સે મસ્જિદ હૈ બહોત દૂર, ચલો યું કર
લે, કિસી રોતે હુએ બચ્ચે કો હસાયા જાયે
(તમન્ના, ૧૯૯૭)

હોશવાલોં કો ખબર ક્યા, ઝિંદગી ક્યા ચીઝ
હૈ (સરફરોશ, ૧૯૯૯) અને

આ ભી જા, આ ભી જા (સુર, ૨૦૦૨,
ફિલ્મફેર એવોર્ડ વિજેતા)

જેવાં કેટલાંય અર્થસભર ગીતોના રચયિતા

પણ આજે આપણે વાત કરવી છે એમની એક
રચનાની જે શીખવી જાય છે જીવન જીવવાની
કળા. આમ તો આ ગઝલ, જગજિતસિંહ
અને ચિત્રા સિંહના કંઠે ઘણા લોકોએ સાંભળી
હશે, પણ મેં પહેલી વાર આ ગઝલ સાંભળી,
આપણા પ્રધાનમંત્રી નરેન્દ્ર મોદીના મોઢે.

૯ માર્ચ ૨૦૧૬નો દિવસ, રાજ્યસભામાં એ
સમયે બહુમતી ન હોવાથી, સાથી પક્ષોની નરો
વા કુંજરો વા જેવી નીતિ અને નિતનવાં બહાનાં
આગળ ધરી કામને અટકાવી દેવાની વૃત્તિ.

બસ એ દિવસે પ્રધાનમંત્રી નિદા ફાઝલી
સાહેબની આ ગઝલ નોંધી આવ્યા અને
જે છટા, જે અદાથી એમણે આખી ગઝલ
સંભળાવી, આખી રાજ્યસભા અવાચક થઈ ગઈ.

આ રચનામાં વાત છે સફરની. કોઈપણ
સફર, કોઈપણ મુસાફરીની. ચાહે કોઈ વિદ્યાર્થીની
ભણતરની સફર હોય કે બિઝનેસમેનની ધંધાની

ચડતીપડતી કે પછી કોઈ સ્ત્રીની પિયરથી સાસરિયે કે પત્નીથી માતાથી દાદી સુધીની સફર. કે પછી કોઈ સાહસિકની સાહસ યાત્રા કે પછી કોઈ સંસ્થાની કોઈ નવતર યોજના. અને દરેક એ મુસાફરને માટે નિદા ફાઝલી સાહેબની ગઝલનો એટલો જ સારાંશ

સફર મેં ધૂપ તો હોગી

આખી ગઝલનો સાર માત્ર એટલો કે જો આખા રસ્તે છાંયો મળશે એવી આશા, અપેક્ષા હોય તો મગજમાંથી કાઢી નાખો અને પછી જ પગલાં માંડજો કે આ સફરમાં તડકો તો આવશે જ.

ફાઝલી સાહેબના શબ્દો કહે છે કે સુખ અને દુઃખ, તડકો અને છાંયો, ભરતી અને ઓટ, શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસ ચડતી અને પડતી, ઉદય અને અસ્ત, ખીલવું અને ખરવું, આ બધાં જ સંસારના નિયમ છે. આ બધાં એકબીજાનાં વિરોધાભાસી નથી પણ એકમેકનાં પૂરક છે. વિચારી જુઓ, જો તડકો હોય જ નહિ તો છાંયાનું કોઈ મૂલ્ય રહે ખરું! અંધકાર હોય જ નહિ તો સૂરજ હોય કે નાનકડો દીવો એના પ્રકાશનું કોઈ મહત્ત્વ રહે ખરું! એક છે ત્યારે જ બીજાનું મૂલ્ય છે.

વાત છે જિંદગીના ઉતારચઢાવની. વાત છે કે આખા રસ્તે છાંયો શક્ય નથી અને જરૂરી પણ નથી. તડકાનો પણ સામનો કરવો હોય તો ચાલો. હું જ નહિ, તમે જ નહિ, આખી દુનિયા છે આ મુસાફરીમાં. તમે પણ જોડાવા માંગતા હો તો ચાલો.

મુસાફરી શરૂ કરતાં પહેલાં જ આવનારી તકલીફો વિષે વિચારીને મુસાફરી માંડી વાળતા, જિંદગીના કોઈપણ સફરના દરેક મુસાફરને માટે આ એક આંખ ઉઘાડી દેતી રચના. આખી

મુસાફરીમાં આવનારી દરેક તકલીફનો અંદાજ આપી દેતી આ રચના. મુસાફરીમાં સુખ, સાહેબી, સગવડ અને એવું કેટલુંય એ બધાની અપેક્ષા રાખી બેઠેલ દરેક મુસાફરને એક ચીમકી સમી આ રચના. વાત એકદમ નાની કે મુસાફરી શરૂ કરશો એટલે તકલીફો તો આવશે.

એક વાર આ મુસાફરીમાં જોડાઈ ગયા પછી તો કેટલાય રસ્તા મળશે, કેટલાય ફાંટા ફાટશે, કેટલીય મંઝિલો રાહ જોઈને ઊભી છે. બસ રાહ છે તમારા નીકળવાની. જેમને નવી કેડી કંડારવી છે એ નવી કેડી કંડારી શકે. જેમને નવા કોયડા નથી ઉકેલવા, એમને માટે જૂના અને જાણીતા રસ્તા, ઢાંચા પણ છે. બસ જરૂર છે, દરેકને, પોતાની કૂપમંડૂક વૃત્તિને ત્યાગવાની અને જીવનની આ સફરમાં જોડાઈ જવાની.

તમારા માટે કંઈ નહિ બદલાય. ન રસ્તો, ન પરિસ્થિતિ, ન સંજોગો. દરકે પોતે જ પોતાની જાતને ઘડવી પડશે, બદલવી પડશે. આ મંઝિલ કે મુસાફરી કે સફર કે રસ્તો, બધું એમ જ રહેશે. કશું બદલાશે નહિ. કંઈ બદલવાની કે બદલાવવાની અપેક્ષા રાખવી હોય તો બસ તમારી પોતાની પાસેથી રાખો. નિદા સાહેબના શબ્દો એ જ વાત ફરી ફરી કહી જાય છે

તુમ અપને આપ કો ખુદ હી બદલ શકો તો ચલો

આખું વિશ્વ, આખી દુનિયા, પોતાની મંઝિલ, પોતાની મુસાફરીમાં રત છે. કોઈ બીજાને રસ્તો આપશે એ અપેક્ષા જ ખોટી. હા કોઈને રસ્તામાં પાડીને પછી પોતાના અંતરાત્માથી, પોતાની જાતથી બચી શકો, તો ઘણું. દરેક માણસની ભીંતર માનવતા જીવી જ રહી છે. એની અંદર

જીવતો માનવ, એની ભીતર જીવતી માણસાઈ, એને ખોટું કામ કરતાં અટકાવે જ છે. અને કૈંક ખોટું કરીને, કોઈ સાથે છળ કે કપટ કરીને આગળ વધીને પછી પોતાના અંતરાત્માથી બચી શકો તો ચાલો. દરેક માનવમાં સતત જીવતા રહેતા એના અંતરાત્મા માટે શાયર સાહેબનો આત્મવિશ્વાસ ભયો શેર

મુઝે ગિરા કે અગર તુમ સંભલ શકો તો ચલો

અંગ્રેજીમાં કહેવાય એવી કેરોટ અને સ્ટિક, ગાજર અને લાકડીથી, ક્યારેક લલચાવીને તો ક્યારેક ધમકાવી, ક્યારેક મારી, દબડાવીને આગળ દોડાવતી આ જિંદગી. એક દિવસ માણસ થાકે, હારે અને રાત્રે સૂએ એટલે બધું વીસરાવી દેતી નવી સવાર. નવું પ્રભાત, સૂર્યના નવાં કિરણો સાથે ફરી નવો દિવસ. નવા દિવસ સાથે નવાં સમણાં, નવી ઈચ્છાઓ, નવી અપેક્ષાઓ અને નવી મહત્વાકાંક્ષા સાથે ફરી જિંદગી સાથે બાથ ભીડવા નીકળી પડતો માણસ. ફાજલી સાહેબનો આ શેર બસ આ સમણાં, આ અપેક્ષાઓ, આ ઈચ્છાઓને દિલ બહેલાવનાર રમકડાં સાથે સરખાવી, એક મજાની વાત કહી જાય છે કે

યહી હૈ જિંદગી, કુછ ખ્વાબ, ચંદ ઉમ્મીદેં

ઈન્દીં ખિલૌનો સે તુમ ભી બહલ શકો તો ચલો

કહેવાય છે કોઈપણ જહાજ કિનારે લાંગરેલું હોય ત્યારે સૌથી સુરક્ષિત હોય છે, પણ એ જહાજ ક્યારેય કિનારે લંગર નાખી પડ્યું પાથરેલું રહેવા નથી બન્યું હોતું. એ જહાજ બન્યું છે દરિયાની અગાધ, અફાટ વિશાળતાને માપવા. એ નૌકા બની છે મોજાંઓની થપાટો ખાઈ ખાઈને પણ છેવટે એમાં બેઠેલા મુસાફરને દરિયો

પર કરાવવા. આપણા વડીલો કહી ગયા છે કે સફળતા દરેક માણસની પહોંચમાં જ હોય છે, બસ એના આરામના પરિઘની થોડી બહાર, એના કમ્ફર્ટ ઝોનથી એક ડગલું આગળ. ફાજલી સાહેબનો આ શેર એ જ વાત કરે છે કે સફળતા, રોમાંચ, કંઈક કર્યું, કંઈક પામ્યું એની સાચી લાગણી અનુભવવી હોય તો સીધા, સરળ અને મુશ્કેલી વિનાના રસ્તા શોધવાનું બંધ કરો. થોડોક સંઘર્ષ, થોડી મહેનત જરૂરી છે, જીવનને સાચા અર્થમાં જીવવા માટે.

હર ઈક સફર કો હૈ મહકુસ રાસ્તોં કી તલાશ

હિફાઝતો કી રિવાયત બદલ શકો તો ચલો

અહીં દરેકને સફળતા જોઈએ છે. દરેકને નામ, દરજ્જો, રૂતબો બધું જ મેળવવું છે. પણ દરેકને કોઈ રાહબર જોઈએ છે. દરેકને કોઈ પગથિયાંથી કંડારેલો રસ્તો જોઈએ છે. આવા નબીરાઓ માટે આપણા કવિ શ્રી સુંદરજી બેટાઈની એક રચના,

અલ્લાબેલી. જાવું જરૂ છે, બંદર છો દૂર છે. બેલી તારો તું જ છે.

બસ એવી જ તીખાશ, એવા જ તેજાબી તિખારા સાથેના મક્તાના શેરમાં ફિઝા સાહેબની સીધી, સરળ, સાચી વાત કે મંજિલ પર પહોંચવા માટે કોઈ સૂરજ નહિ મળે, કોઈ દીવાદાંડી નહિ મળે. વણખેડેલા રસ્તે જવું પડશે, કોઈ પગદંડી નહિ મળે. આ કઠણાઈ રસ્તામાં આવવાની, એ નક્કી છે. આ બધું સમજી, વિચારી, સ્વીકારીને પોતાની અંદરથી બહાર નીકળી શકો તો

કહીં નહિ કોઈ સૂરજ, ધુંવા ધુંવા હૈ ફિઝા

ખુદ અપને આપ સે બાહર નિકલ શકો તો ચલો

મો: ૯૮૯૨૮૧૫૩૬૭

મહાવીર સ્વામી જિનાલય: અંજાર

પોષ વદ-૬, સંવત ૨૦૭૬ (તા. ૧૬-૦૧-૨૦૨૦): ૨૦મી વર્ષગાંઠ

ભરત 'કુમાર' પ્રા. ઠાકર

અજયપાળ ચૌહાણ (૮મી-૯મી સદી) અને જેસલ જાડેજા (૧૩૧૮-૭૫) સાથે ઐતિહાસિક સંબંધ ધરાવતું 'અંજાર' દેવાલયો, શિવાલયો અને જિનાલયોથી શોભતું શહેર છે. અત્યારે અંજારમાં કુલ પાંચ જિનમંદિરોની ધજા ફરકે છે. તેમાં તપગચ્છના વાસુપૂજ્ય (વર્ધમાનનગર) અને મુનિ સુવ્રતસ્વામી (જેસીસન નગર), અચલગચ્છનું વિમલનાથ (ચંપકનગર), ખરતરગચ્છનું અભિનંદન સ્વામી (જિનકુશલસૂરિ દાદાવાડી, વરસામેડી નાકા) અને પાંચમું તે શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ સંચાલિત મહાવીર સ્વામી (જૈન કોલોની)નો સમાવેશ થાય છે.

જૂનું ગૃહ દેરાસર

આમાં નવા અંજાર વિસ્તારમાં આવેલ મહાવીર સ્વામી જિનાલયની સ્થાપના પ્રારંભે ઘરમાં કરવામાં આવેલી. તેથી તે અગાઉ ગૃહચૈત્ય કે ઘર દેરાસર તરીકે ઓળખાતું. હવે તેનાથી સહેજ દૂર પરંતુ જૈન કોલોની વિસ્તારમાં જ બે દાયકા અગાઉ શિખરબદ્ધ નૂતન જિનાલયનું નિર્માણ કરવામાં આવ્યું છે, જેની આ મહિને તિથિ અનુસાર ૧૬મી જાન્યુઆરી અને ગુરુવારે ૨૦મી વર્ષગાંઠનો અવસર પડે છે.

તેની થોડી પૃષ્ઠભૂમિકામાં ઊતરીએ તો અંજારમાં ૧૯૫૬માં થયેલા ધરતીકંપ બાદ નવા અંજારનું સર્જન થયું. તેમાં અન્ય જુદી-જુદી જ્ઞાતિઓ સાથે ૧૯૫૮માં સવાસો મકાનોની 'જૈન કોલોની'નું પણ નિર્માણ થયું. જૂના અંજાર અને નવા અંજાર

વચ્ચે લગભગ દોઢેક કિ.મી.નું અંતર હોતાં દેવદર્શન, પ્રભુભક્તિ, પૂજા વગેરે માટે શહેરના કોટ વિસ્તારમાં આવેલાં ત્રણેય જૂનાં દેરાસરોએ જવાનું દૂર પડતું હતું.

તે વખતે વિવિધ સંસ્થાઓએ બાંધેલાં અને 'શ્રી જૈન સસ્તાં ભાડાંનાં મકાનોના ટ્રસ્ટ' સંચાલિત રહેણાકનાં બાવીસ પૈકીનાં ૧ અને ૨ નંબરનાં મકાનો અનુક્રમે ગૃહ દેરાસર અને ઉપાશ્રય માટે રાખવામાં આવ્યાં. ત્યાં આચાર્ય વિજયકનકચન્દ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ (૧૯૧૫-૮૨)ની પ્રેરણાથી સંવત ૨૦૧૬ના મહા સુદ દસમ અને રવિવાર (તદનુસાર તારીખ ૭મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૬૦)ના અજિતનાથની પ્રતિમાથી ઘર દેરાસરની શરૂઆત થઈ.

શિખરબંધ જિનાલયની ભાવના

પછીના વર્ષે ૧૯૬૧માં આચાર્ય વિજયરામચન્દ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબની પ્રેરણાથી પાલિતાણાથી ૨૦ કિ.મી. દૂર આવેલા કદંબગિરિ તીર્થેથી મૂળનાયક તરીકે વર્તમાન ચોવીસીના ચરમ તીર્થકર મહાવીર સ્વામીની ૧૨ ઈંચની આરસની પ્રતિમા તૈયાર કરાવી અહીં બિરાજમાન કરાઈ. ૧૯૬૮ અને ૧૯૮૯માં ક્રમશઃ પાર્શ્વનાથની બે સફેદ તથા ૧૯૮૬માં પરોણા પ્રભુ રૂપે સિમંધર સ્વામીની બે (એક સફેદ-એક આછી ગુલાબી) એમ ચાર પ્રતિમાઓ મૂળનાયકની આજુબાજુ સ્થાપિત કરવામાં આવી હતી.

તીર્થકરોની આ અનંત ઉપકારી મૂર્તિઓ પ્રત્યે અત્રે વસતા જૈન પરિવારો ખૂબ ઊંડી શ્રદ્ધા અને આસ્થા ધરાવે છે. ત્રિવિધ ગચ્છોનાં લગભગ ચાલીસેક જૈન કુટુંબો ચાર દાયકા (૧૯૬૦-૨૦૦૦) સુધી આ નાનકડા ગૃહમંદિરની પૂજા-અર્ચનાનો લાભ લેતા રહ્યા હતા. ઘર દેરાસરજીની બાજુમાં જૈન પાઠશાળા પણ ચલાવવામાં આવતી, જે અત્યારે પણ નવા જિનાલયના ઉપાશ્રયમાં ચાલી રહી છે.

વસતિ વધતાં નવા અંજારમાં ઘર દેરાસરના સ્થાને શિખરબંધ નૂતન જિનાલય બનાવવાની સંઘની ભાવના હતી. લગભગ એક દાયકાના પ્રયત્નોને પરિણામે ૧૯૯૩માં નવા અંજારના વર્તમાન વોર્ડ નં. ૨માં આવેલ જૈન કોલોનીની બિલકુલ મધ્યમાં જ ૧૪૦૦ મીટરની જમીન સંઘને પ્રાપ્ત થઈ.

પ્રતિષ્ઠાની રળિયામણી ઘડી

તદનુસાર પચીસ વર્ષ પૂર્વે અચલગચ્છનાં સાધ્વી કલ્યાણોદયશ્રીજીની શુભ નિશ્રામાં બીજી કેબ્રુઆરી, ૧૯૯૫ના રોજ ભૂમિપૂજન અને ખનનવિધિ તથા નવમી તારીખે શિલારોપણ વિધિ સંપન્ન થતાં સંઘ દ્વારા ત્યાં નવા જિનમંદિરના બાંધકામનો પ્રારંભ કરાયો હતો. તે સમયે તેના નિર્માણ માટે પ્રવીણભાઈ નારાણજી દંડ (મૂળ ગામ તેરા, તા. અબડાસા; હાલે અમદાવાદ)ના પ્રમુખપદે એક ટ્રસ્ટ પણ રચવામાં આવ્યું હતું.

પાયાવિધિ બાદ લગભગ પાંચેક વર્ષે બાંધકામ પૂર્ણ થતાં શિખરબદ્ધ મનોરમ્ય નૂતન જિનાલય નિર્મિત થયું. ત્યારે સંવત ૨૦૫૫ના જેઠ સુદ અગિયારસ અને ગુરુવાર (તદનુસાર તારીખ ૨૪મી જૂન, ૧૯૯૯)ના જિનબિંબોના પરિવારને

જિનાલયમાં મંગલ પ્રવેશ કરાવવામાં આવ્યો. તેના છ મહિના બાદ જિનાલયનો ભવ્ય પંચાહ્નિકા પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ ભારે ધામધૂમથી અને ભક્તિભાવપૂર્વક ઊજવાયો ત્યારે અંજારના આંગણે જૈન સમાજને વર્ષો બાદ આવો ધર્મકારી અનેરો અવસર સાંપડ્યો હતો!

તપગચ્છીય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયકલાપૂર્ણ સૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ અને ખરતરગચ્છીય જયાનંદ મુનિ આદિ ચોવીસ સાધુવૃંદ તથા દ્વિગચ્છીય ૩૦૦ સાધ્વીવૃંદની શુભ નિશ્રામાં સંવત ૨૦૫૬ના પોષ વદ છક્ર અને બુધવાર (તદનુસાર તારીખ ૨૬મી જાન્યુઆરી, ૨૦૦૦)ના દિવસે મહાવીર સ્વામી નૂતન જિનાલયે પાવનકારી પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગ ઊજવાયો હતો. સાથે ૧૨ મુમુક્ષુઓનો સામૂહિક ભાગવતી દીક્ષા મહોત્સવ પણ યોજાયો હતો. ત્યારે ઘર દેરાસરમાં બિરાજતા પ્રભુજીની તમામ પાવક પ્રતિમાઓની વિધિપુરઃસર અને શાસ્ત્રોક્ત રીતે નૂતન જિનાલયમાં પુનઃ પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી હતી.

જિનાલય પરિસરનાં દર્શન

તેના નિર્માણ પાછળ ત્યારે અંદાજે પચાસ લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ થયેલો, જે માટે ભારતનાં વિવિધ દેરાસરોનાં દેવદ્રવ્ય ખાતાં, ભાવિક દાતાઓ અને કચ્છનાં તમામ ગામોનો પણ સહકાર મળ્યો છે. લગભગ ૮૦૦ ચોરસ ફૂટમાં ઊભું થયેલું પશ્ચિમાભિમુખી નવું જિનાલય ૧૪ ફૂટ પહોળું, ૩૨ ફૂટ લાંબું અને ૪૨ ફૂટ ઊંચું છે. સંકુલના ઈશાને દેરાસર, વાયવ્યે ઉપાશ્રય, નૈર્ઋત્યે કાર્યાલય ખંડ અને અગ્નિ કોણે કેસર ખંડ આવેલા છે.

ગાંધીનગર ખાતેના નમૂનેદાર અક્ષરધામના નિર્માણમાં જે પથ્થરનો ઉપયોગ કરાયો છે તે

ભરતપુર (આગ્રા) પાસેની ખાણમાંના 'બંસીપાર' તરીકે ઓળખાતા પથ્થરો અંજારના આ જિનાલયની દીવાલોમાં ચણવામાં આવ્યા છે! આ પથ્થરની વિશેષતા એ છે કે બાંધકામ પછી તેને રંગ કે ચૂનો લગાવવાની કે ખાસ કોઈ જાળવણી કરવાની જરૂર રહેતી નથી. વર્ષો પર્યંત તે અસલ સ્થિતિમાં જ જળવાઈ રહેશે.

ક્યાંય પણ લોખંડ કે આર.સી.સી.ના ઉપયોગ વિના ઊભા થયેલા માળખાનું નિર્માણકાર્ય સોમપુરા પીયૂષભાઈ વાસુદેવ ત્રિવેદી (પાટણ)ના માર્ગદર્શન હેઠળ સંપન્ન થયું છે. જ્યારે પથ્થરો પરનું કલાત્મક અને સૂક્ષ્મ કોતરણીકામ સ્થાનિકે થયું છે. નવા અંજારના ચકરાવા પાસે શાંત વિસ્તારમાં આવેલું આ નાનુંસરખું અને નાજુક દેરાસર તેની રમણીયાતાનાં દર્શન કરાવતું સોહી રહ્યું છે.

ભૂકંપ વખતે સાબૂત રહ્યું

જિનાલયના સુચારુ સંચાલનાર્યે વર્તમાન સંચાલક મંડળ (ટ્રસ્ટી બોર્ડ) આ મુજબ છે: પ્રમુખ તરીકે ડૉ. ચંપકભાઈ નરોત્તમદાસ (સી.એન.) મહેતા, ઉપપ્રમુખ કિરણભાઈ ચમનલાલ શાહ, મંત્રી શિરીષભાઈ શાંતિલાલ હરિયા, ખજાનચી ધનેશકુમાર વર્ધમાન પારેખ, ટ્રસ્ટીઓમાં હરીશભાઈ દામજી શાહ, વિશાલભાઈ ભરતભાઈ વોરા, હિરેલભાઈ મનસુખલાલ શાહ, નિરંજનભાઈ લોડાયા, અમરભાઈ સુબોધભાઈ શાહ, વિનયભાઈ પ્રાણલાલ સંઘવી અને ભાવેશભાઈ હિંમતલાલ વોરા સેવા આપી રહ્યા છે.

તારીખ મુજબ આ નૂતન દેરાસરની પ્રતિષ્ઠા ૨૦૦૦ના વર્ષમાં ૨૬મી જાન્યુઆરીએ થયેલી. બરાબર તેના એક વર્ષ બાદ (અલબત્ત, તિથિ અનુસાર પ્રથમ વર્ષગાંઠ ઊજવાયા પછી, પરંતુ એ

જ તારીખ) ૨૬મી જાન્યુઆરી, ૨૦૦૧ના ભયાનક ધરતીકંપ આવી પડ્યો. તે સમયે અંજારનાં ત્યારનાં આ ચારેય દેરાસરો ધ્વસ્ત થયાં હતાં: તપગચ્છનું વાસુપૂજ્ય (શાસ્ત્રી રોડ, બેંક ઓફ બરોડાવાળી શેરી), અચલગચ્છનું સુપાર્થનાથ (ગંગા બજાર, સેન્ટ્રલ બેંકવાળી ગલી), ખરતરગચ્છના શાન્તિનાથ (મોચી બજાર, દેના બેંક સામે) અને વિમલનાથ (દાદાવાડી, વરસામેડી નાકા).

ત્યારે જૈન સમાજ માટે આ એક ધર્મસ્થાન (મહાવીર સ્વામી જિનાલય) સાબૂત રહ્યું હતું. તે વખતે શહેરનાં ધરાશાયી જિનમંદિરોની પવિત્ર પ્રતિમાઓની ચલ પ્રતિષ્ઠા અત્રેના જિનાલયમાં કરાઈ હતી. તે પછી ડિસેમ્બર, ૨૦૦૪માં આ જિનબિંબોની પુનઃપ્રતિષ્ઠા ચંપકનગર મધ્યે મહોદયસાગરજી (ગુણબાલ) મહારાજ સાહેબની નિશ્રામાં થઈ હતી.

* સંદર્ભ: જિનાલય પ્રાંગણમાં સ્થાપિત વિશાળ શિલાલેખમાંની વિગતો

* સહયોગ: ચંદુભાઈ ચમનલાલ શાહ (૯૯૭૯૬૬૮૧૬૮), શિરીષભાઈ શાંતિલાલ હરિયા (૯૪૨૬૯૧૬૧૭૦) સાથે લેખકનો પરામર્શ તથા સ્થળ પરની જાત મુલાકાત

* વર્ષગાંઠ: પોષ વદ ૯૪ (ધ્વજારોહણ તિથિ)

* અંતર: આદિપુર ૭, ગાંધીધામ ૧૫, મુન્દ્રા ૪૫, ભુજ ૫૦ અને ભચાઉ ૫૫ કિ.મી.

* સરનામું: ચકરાવા પાસે, જૈન કોલોની, નવા અંજાર (જિ. કચ્છ): ૩૭૦ ૧૧૦

E-mails: bharatkumar15847@gmail.com

bharat.thaker71@yahoo.com

ફોન નં-૦૨૮૩૬-૨૪૦૧૩૯/૯૪૨૭૨૨૩૧૫૦

Life's alphabet

O : for Optimism

Dr. Dhiraj Chheda

Letter 'O' alone could be mistaken for number zero. There seems to be some poetic justice in such chance finding as 'O' zero is the starting point and a shift to the left side reside negative configurations.

Therefore optimism, by deduction should be considered a beginning for the journey towards positivity.

In life we can perceive situations either as hopeful or hopeless, thinking that there is no in between. While thinking about our future courses of action (I do not mean course of actions!)

What has hope to do with optimism is the question that may occur to inquiring minds and that is a good sing.

When one hopes, one may just be hoping, relying on one's luck and doing nothing to get the best of any given situations.

Being hopeful is better than not having any hopes.

Optimistic attitude goes on step ahead, moves a little further from that starting point and indulges into arriving at the desired outcome.

When one has a positive outlook, does not keep staring at the door that is closed with the hope that it may re-open and that is the only outlet or may give up altogether.

Whereas an optimist will try to push that door to make sure that it is not firmly closed in the first place. After such push, looks

around to find out some other ways out like French windows or whatever shouting etc. that some one may come to help even.

Optimism is a sure shot mechanism provided by the nature to keep the glass of 'joy' ever flowing upto the brim.. is not satisfied that the glass is still half full.

By being optimistic, rewards are guaranteed provided, you keep on that faith.

I have a few quotation to illustrate importance (or otherwise) of optimism or optimistic person, The optimist proclaim that we live in the best:

1. Of all possible worlds; ant that pessimist fears that it is true. (Cabell, James Branch, US novelist and critic)
2. An optimist is a guy that has never had much experience! (Marquis Don: US Author).
3. An optimist is a person who sees green light everywhere, while the pessimist sees only the red stop light. The truly wise person is colour blind (Albert Schweitzer: German: Noble Peace Prize Winner).
4. The man who is a pessimist before 48 years, knows to much, if he is an optimist after it, he knows a little. (Mark Twain i.e. Samuel Longhorne Clemens).

PS: I crossed age of 48 years about 25 years before, still an optimist however! (To get your feedback for one!)

It's all about "Time"

Dr. Payal Shilpa Kishor Chheda

Feeling blue during your "period" (called as "time" by many) has become a part & parcel of our lives, that we've almost made peace with it. Six years of a woman's life or approximately 2,190 days. That's about how long the average woman will spend having her periods. Periods are a natural process experienced by half the world's population; they are a sign of life. Yet women have been programmed not discuss the topic openly, with most preferring to suffer in isolation and to skip work of school. Menstrual health has become an issue of concern in today's evolving world and needs immediate attention.

There's long history of menstrual taboos across nearly all cultures. Periods have long been associated with dirt, and disgust, and shame, and some might say fear. Menstrual myths have a long history rooted in our lack of understanding of the human body. It's important to know the context in which some practices were suggested once upon a time, so as to explode myths with a logical and refined explanation. Despite being a phenomenon unique to FEMALES, this has always been surrounded by secrecy and myths in many societies.

The truth is Menstruation is that it is the natural part of the reproductive cycle

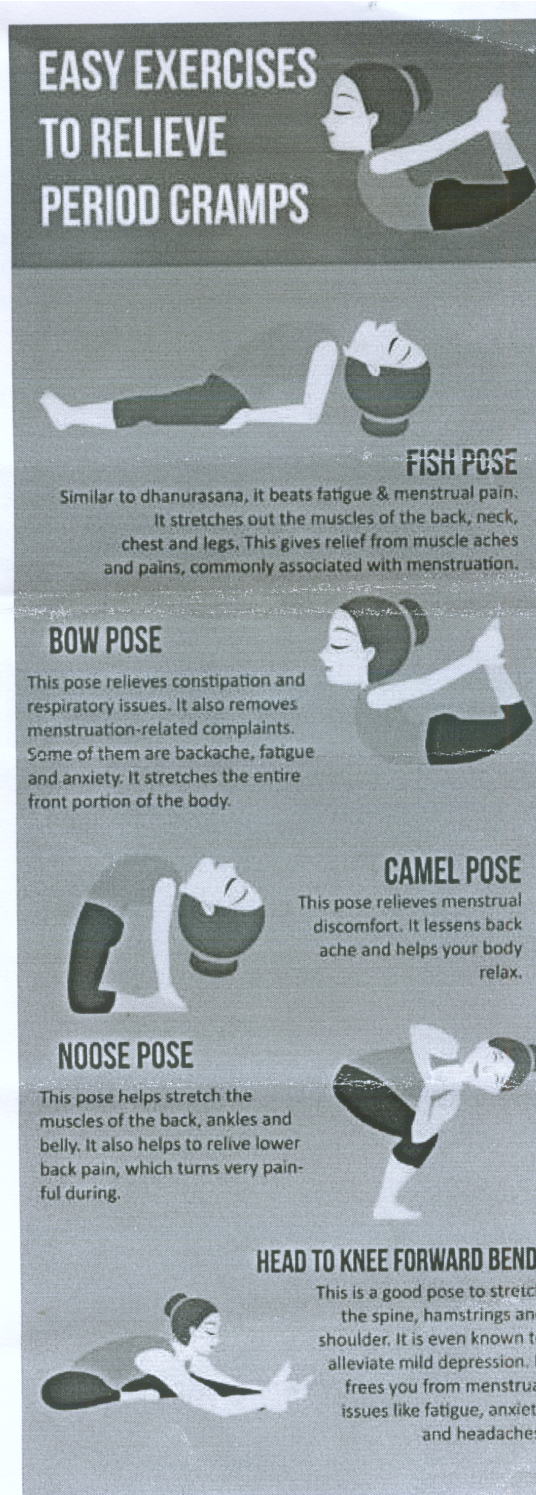
in which blood from the uterus comes out through the vagina. It is a key in maintaining the reproductive health of a woman. While pregnancy is a celebratory topic, menstruation is considered to be a dark phase which is supposed to be dealt with secretly.

In India, even the mere mention of the topic has been a taboo. Culturally in many parts of India, menstruation is still considered to be dirty and impure. Many girls and women are subject to restriction in their daily lives simply because they are menstruating. The underlying basis for this myth is the cultural beliefs of impurity associated with menstruation.

Below are some false beliefs that are being followed versus the reality we need to accept:

* Belief: A menstruating women is impure, sick or even cursed. Reality: Menstruating women is not impure. Menstruation is a natural and healthy body process.

* Belief: A menstruating women cannot offer prayers, take part in religious ceremonies, cannot touch a sacred object or enter a place of worship (temple or a puja room). She is restricted from offering prayers and touching holy books. Reality: A menstruating women is not impure but she

might follow these practices as a respect for religious sentiments of others. It should entirely be her decision.

* **Belief:** A menstruating women should not enter the kitchen or cook food as doing so would spoil food items in the kitchen and those consuming it will fall sick. Entering the kitchen during menstruation will not harm anybody. **Reality:** As long as general hygiene the measures are followed, menstruating women can prepare and handle food just like any other day.

* **Belief:** Contact from a menstruating women or even her presence in the vicinity will spoil bread, curd or pickle or any other food in the making. **Reality:** No modern scientific test has ever shown menstruation as a reason for spoilage of food.

what are the signs and symptoms of menstruation?

there are over a hundred premenstrual/ menstrual symptoms. Most of them are uncomfortable. Premenstrual symptoms are a set of symptoms that repeat every month in the days before and during the period and are in addition to the blood loss. Contrary to what we know, premenstrual symptoms are not only about mood swings and chocolate cravings. The list of potential signs and symptoms is long, but most women only experience a few of these problems. They are

- * painful cramps
- * irritability

- * acne breakouts
- * sore breasts
- * bloating
- * diarrhoea
- * headache
- * muscle aches
- * joint pains

Emotional symptoms and their intensity are unique to each person, from mild, to debilitating. These symptoms can negatively affect personal relationships, or make it hard to hold down a regular job.

As women are the custodians of family health, they play a critical role in maintaining the health and overall well-being of her community. However, because of the many roles women play, they tend to focus more on the health care of their spouse or children, while neglecting their own needs. Therefore, it is imperative that women take the time to maintain good health for themselves as well.

What can I do to help myself during menstruation?

- * Get plenty of sleep.
- * Choose foods rich in calcium and high in complex carbohydrates, such as fruits, vegetables and whole grains.
- * Incorporate exercise into your regular routine in the form of brisk walking, cycling, swimming, aerobics, dance etc.

* Try yoga or meditation

* Do deep-breathing exercises

* Make an appointment with food. (And do keep it.) Write the plan on calendar. By simply making an 'appointment' with that apple, you're more likely to eat it.

* Drink before you're thirsty. Make sure to drink plenty of water, even if you don't feel thirsty. Carry a water bottle, and drink a glass with every meal.

* Keep record to identify the triggers and timing of your symptoms. This will allow you to intervene with strategies that may help to lessen the pain.

What you can do as a man to help?

Be gentle and kind. Avoiding your wife or burying issues that she raises will mean that you do not want to cope with her menstrual health challenges. Refusing to acknowledge it only leads to you feeling persecuted and her feeling isolated or neglected. Talking openly as much as possible and resolving any problems is the most crucial. It's vital to remember that whether it's your girlfriend, wife or best friend, menstruation does not turn her into a different person, however much it may feel like it. Whilst it can be frustrating and exhausting to be on the receiving end, recognise that it doesn't define the woman, you or your relationship with her. It's a temporary state that, with the right care, attention and planning can be managed a lot easier than you think.

The takeaway

Taking care of yourself during menstruation is as important as taking care of your day to day activities. In the chaos of a woman's daily life, healthy living may take back seat to chores, work, busy schedules, and more. In fact, not just menstruation, a number of illnesses that affect women can actually be prevented with making YOURSELF a priority. This is only possible, however, if women take charge of their own bodies and understand how they can maximize their personal health and wellness. As parents, you must be proactive by openly talking about periods

at home with the family. By normalising the topic when discussing periods with adolescent and teenage not only girls but also boys, we can remove the stigma that is tied to menstruation and eliminate or at the very least minimise period shaming. Our beliefs and practices must change with time and with scientific advancement. Girls remember, you are not alone and these feelings, thoughts, and emotions are entirely temporary! So as a resolution in this New Year, do take care of your health because at the end of the day, your health is your responsibility.

આત્મહત્યા નિવારી શકાય છે.

ડૉ. મણિલાલ ગડા / ડૉ. દીપ્તિ શાહ (ગડા)

ગયા લેખમાં આપણે જાણ્યું કે મરવાના વિચારો આવવા, આત્મહત્યાનો પ્રયાસ કરવો એ એક માનસિક બીમારીનાં લક્ષણો છે. આ વિચારોનું યોગ્ય મનોવૈજ્ઞાનિક પૃથક્કરણ કરવું અગત્યનું છે જેથી આત્મહત્યાનો પ્રયાસ નિવારી શકાય. મનોવૈજ્ઞાનિક પૃથક્કરણ (Psychiatric evaluation) નીચેના મુદ્દાઓને લક્ષમાં લઈ કરાય છે. (૧) મરવાના વિચારો કેટલી વખત આવે છે. (૨) કયા સંજોગોમાં આવા વિચારો આવે છે? (૩) સબળ વિચારો કે પરોક્ષ વિચારો આવે છે? (૪) આત્મહત્યા કેવી રીતે કરવી (પદ્ધતિ) એ વિષેના વિચારો આવે છે? (૫) આત્મહત્યા કરવાનું આયોજન મનમાં કરી લીધું છે?

સાથે અન્ય મુદ્દાઓ વિષે માહિતી મેળવવી જરૂરી છે. ૧) ડિપ્રેશનની બીમારીનાં અન્ય લક્ષણો ૨) ભૂતકાળમાં ડિપ્રેશનની બીમારી થઈ હોય ૩) ભૂતકાળમાં આત્મહત્યાનો પ્રયાસ ૪) વ્યક્તિના મન પર નકારાત્મક અસર કરનારા તાજેતરના પ્રસંગો ૫) ફેમિલીમાં ડિપ્રેશનની બીમારી ૬) ફેમિલીમાં આત્મહત્યાનો પ્રયાસ.

ગેરસમજ:

મરવાના વિચારો વિષે લોકોમાં તથા સમાજમાં ખૂબ જ ગેરસમજ છે. આથી યોગ્ય પ્રતિબંધક

પગલાં લેવાતાં નથી અને બહુમૂલ્ય જીવન કસમયે નાશ પામે છે.

ગેરસમજ-૧:

“મરવાના વિચારો વ્યક્ત કરનાર વ્યક્તિ આત્મહત્યા નહીં જ કરે. ‘જે લોકો બોલે છે એ લોકો કરતા નથી, ખોટી ધમકી આપે છે.’”

મનોવૈજ્ઞાનિક સત્ય:

વિશ્વ આરોગ્ય સંસ્થાનાં સંશોધનો તથા અન્ય મનોવૈજ્ઞાનિક સંશોધનો દ્વારા સાબિત થયેલ છે કે આત્મહત્યા કરનારી વ્યક્તિએ આત્મહત્યા કરવાના થોડા દિવસો પહેલાં આત્મહત્યા કે મરવાના વિચારો વ્યક્ત કર્યા હોય છે. પરિવારજનો કે નજીકના મિત્રો આ વિચારો કે લક્ષણો પ્રત્યે જરૂરી ધ્યાન આપતા નથી. દુર્લક્ષ કરે છે. એમને એમ લાગે છે કે “મારો સ્વજન મનથી મજબૂત છે. આ તો સંજોગો વિપરીત છે એટલે મરવાના વિચારો કરે છે. સમય પસાર થતાં સંજોગો બદલાશે, સંજોગો નોર્મલ થશે અને પછી એ સ્વજન મરવાના વિચારો નહીં કરે.”

નીચે આપેલ કેસ પરથી આપણે સમજી શકશું કે ઉપરોક્ત સમજણ ભૂલભરેલી છે. યોગ્ય સમયે પગલાં લઈ મનોચિકિત્સકની સારવાર લેત તો આત્મહત્યા નિવારી શકાત.

કેસ સ્ટડી:

મારા મિત્રે (જેને મનોવિજ્ઞાન વિષે માહિતી છે) એના નજીકના કુટુંબમાં બનેલ બનાવ વિષે માહિતી આપેલ.

૩૭ વર્ષનો રાજેન્દ્ર (નામ બદલ્યું છે) થોડા સમયથી ઉદાસ રહેતો હતો. કામમાં મન લાગતું ન હતું. વાતચીતનું પ્રમાણ ખૂબ જ ઓછું થઈ ગયું હતું. રાત્રે વ્યવસ્થિત ઊંઘ આવતી ન હતી. સવારમાં ઊઠ્યા બાદ સ્ફૂર્તિ રહેતી ન હતી. ભૂખ ઓછી થઈ ગઈ હતી. મિત્ર રાજેન્દ્રને મળવા ગયો ત્યારે કુટુંબીઓની હાજરીમાં રાજેન્દ્રએ જણાવ્યું કે “મને જીવવાની ઈચ્છા નથી. આના કરતાં મોત આવે તો સારું. ધંધામાં મેં ખોટો નિર્ણય કર્યો એટલે નુકસાની થયેલ છે. અને કરજ થયેલ છે. જેને માટે હું જ જવાબદાર છું” (અપરાધભાવ) બધાએ ઘણું જ સમજાવ્યું કે ખોટ વધારે નથી. ધંધામાં આ સામાન્ય છે. ધીમે ધીમે બધું ભરપાઈ થશે. અમે તારી સાથે જ છીએ. પરંતુ લાગણીશીલ રાજેન્દ્રના વિચારોમાં ફરક ન પડ્યો. મિત્રે કુટુંબીજનોને મનોચિકિત્સકનો અભિપ્રાય લઈ સારવાર કરવાની સલાહ આપી.

કુટુંબીજનોને લાગ્યું કે આ કાંઈ બીમારી નથી. એના માટે મનોચિકિત્સકને બતાડવું જરૂરી નથી. થોડા સમયમાં સારું થશે.

પંદરેક દિવસ બાદ એક દિવસ કુટુંબીજનો બધા લગ્ન પ્રસંગે બહાર ગયા હતા. રાજેન્દ્રે સાથે જવાની ના પાડી. ઘરમાં એકલો રહ્યો, એ

વખતે ગળે ફાંસો ખાઈને આત્મહત્યા કરી. જીવન ટૂંકાવ્યું.

મનોવૈજ્ઞાનિક સમજણ:

રાજેન્દ્રમાં ડિપ્રેશનની બીમારીનાં લક્ષણો હતાં. લક્ષણો સાથે અપરાધભાવ (guilt feeling) તથા આત્મહત્યાના વિચારો હતા: આ માટે યોગ્ય મનોચિકિત્સાની સારવારની જરૂરત હતી. ફક્ત સમજાવવાની નહીં. હતાશા પ્રતિરોધક દવાઓ (Antidepressant Medication) દ્વારા ડિપ્રેશનની બીમારીનાં લક્ષણો કાબૂમાં આવ્યા બાદ જરૂરત પ્રમાણે કાઉન્સેલિંગ કરી શકાય.

ડિપ્રેશનની બીમારીમાં આત્મહત્યાના વિચારો આવે છે. ભવિષ્ય અંધકારમય લાગે છે, ભવિષ્યમાં કાંઈ સારું નહીં થાય, આના કરતાં મરવું સારું એટલે વ્યક્તિ આત્મહત્યા કરે છે. આ બધાં ડિપ્રેશનની બીમારીનાં લક્ષણો છે જે હતાશા પ્રતિરોધક દવાથી કાબૂમાં આવે છે. સમજાવવાની જરૂર જ નથી.

ગેરસમજ-૨:

“વ્યક્તિને આત્મહત્યાના વિચારો કે મરવાના વિચારો વિશે પૂછવાથી કે એ વિષે વાતચીત કરવાથી એ વ્યક્તિને આપણે આત્મહત્યા તરફ ધકેલીએ છીએ.”

મનોવૈજ્ઞાનિક સત્ય:

મનોવૈજ્ઞાનિક પૃથક્કરણ તથા સંશોધન મુજબ આત્મહત્યા/મરવાના વિચારો વિષે

સહાનુભૂતિપૂર્વક ચર્ચા કરવાથી એ વ્યક્તિનું મન હળવું થાય છે. મનોચિકિત્સક આત્મહત્યા વિષેના વિચારો તટસ્થતાપૂર્વક (કોઈપણ જાતના નકારાત્મક પ્રતિભાવ આપ્યા વગર) ધ્યાનથી સાંભળે છે. આથી એ વ્યક્તિને માનસિક હૂંફ મળે છે. એ વ્યક્તિને મનથી થાય છે કે મને કોઈ સમજી શકે છે તથા અપરાધભાવ ઓછો થાય છે. વ્યક્તિ નિખાલસપણે વિચારો વિષેની રજૂઆત કરે છે જે ડોક્ટર-પેશન્ટ સંબંધને હકારાત્મક દિશામાં લઈ જાય છે અને મનોચિકિત્સાની સારવારમાં મદદ કરે છે.

કેસ સ્ટડી:

૩૧ વર્ષની નંદનાને ડોક્ટર પાસે અભિપ્રાય માટે કુટુંબીજનો લઈ આવ્યા હતા. રાત્રે ઊંઘ આવતી ન હતી. વાત વાત પર રડવાનું આવતું હતું. કામ કરવાની ઈચ્છા થતી ન હતી. વિચારોમાં ખોવાઈ જતી હતી.

ઊંડાણમાં સહાનુભૂતિપૂર્વક વિચારો વિષે એકલતામાં જાણકારી મેળવી. નંદનાને મરવાના વિચારો આવતા હતા. જીવન જીવવામાં રસ રહ્યો ન હતો. આત્મહત્યાના વિચારો વારંવાર આવતા હતા. આત્મહત્યા કેવી રીતે કરવી, કઈ પદ્ધતિથી કરવી એનું આયોજન (planning) કરી રહી હતી. ગૂણલ પરથી માહિતી મેળવી લીધી હતી.

નંદનાએ પરિવારજનોની હાજરીમાં મરવાના વિચારો વિષે વાત કરી ત્યારે પતિને શોક લાગ્યો. પરિવારજનોને કલ્પના પણ ન હતી.

સારવાર બાદ નંદના નોર્મલ થઈ. આત્મહત્યા નિવારી શકાઈ.

પરિવારજનો તથા ડોક્ટરોએ નકારાત્મક વિચારો વ્યક્ત કરનાર વ્યક્તિ પાસેથી આત્મહત્યાના વિચારો વિષે માહિતી મેળવવી જરૂરી છે. ડોક્ટરોએ શારીરિક તપાસ જોડે લાગણી, વિચારો, વર્તણૂક વિષે જાણકારી મેળવવી જોઈએ. યોગ્ય નિદાન તથા સારવારથી આત્મહત્યા નિવારી શકાય છે.

PAGDANDI Declaration

Publishers Name	: Aswin P. Malde
Printers Name	: Aswin P. Malde
Editors Name	: Aswin P. Malde
Owners Name	: Shri K.V. O. Seva Samaj
Printing Press	: Meghart Colour Crafters
(Name & Address)	42, Ideal Ind. Estate, Senapati Bapat Marg, Lower Parel, Mumbai-400 013. Phone : 2492 1964
Place of Publication:	Shri K.V. O. Seva Samaj CVOD Mahajanwadi, 99/101, Keshavji Naik Road, Mumbai - 400 009.

વ્યક્તિ વિશેષ

સી.એ.વિજ્ઞેશ ભેદા વી.

બચુબહેન શામજી પુંજા ભેદા

ગામ ભુજપુરનાં બા.બ્ર. બચુબહેન શામજી પુંજા ભેદાનું હાલમાં જ ૮૮ વરસની ઉંમરે નિધન થયું.

બચુબહેનનું જીવન આજના સમયમાં ઘણા માટે પ્રેરણાદાયક હતું. થોડી તકલીફો આવે કે કપરો સમય આવે ત્યારે મનથી નબળા પડી જતા અને આપઘાત જેવા વિચારો કરવા માંડતા આજના યુવાનોએ એમના જીવનમાંથી ઘણી શિખ લેવાની છે.

ફક્ત ૧૬ વરસની ઉંમરે માતાનું છત્ર ગુમાવ્યું અને તેમનાથી નાના ૬ ભાઈ-બહેનોને ઉછેરવાની જવાબદારી આવી પડી. ત્યારે સૌથી નાનીબહેન ફક્ત ૧૧ મહિનાની હતી. એમના પિતાશ્રી સ્વતંત્ર સેનાની હતી અને આજીવન ખાદીધારી રહ્યા. અધુરામાં પુરું પિતાની તબીયત પણ નાદૂરસ્ત રહેતા આવકનું સાધન ન હતું. પરંતુ હાર માને એ બચુબહેન નહીં. ફક્ત ચાર ચોપડી ભાણ્યા હોવા છતાં સીધી મેટ્રિકની પરીક્ષા આપી પાસ થયા અને શિક્ષીકા તરીકે નોકરી મેળવી અને હેડમાસ્તર સુધી ભૂમીકા નિભાવી બીજા નંબરનાં બહેન ચિરંતનાશ્રીજી મ. સાહેબે વાગડ તપગચ્છમાં દિક્ષા લઈ સંયમ સ્વીકાર્યો. એટલે બચુબહેને પણ આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું નક્કી કર્યું. એ સંસારમાં રહીને પણ સાધુ જીવન ગાળતા. ઉકાળેલું પાણી પીતા, ચૌવિહાર કરતા, રોજ દેરાસર દર્શન કરે. અને એ દરમ્યાન ભુજપુરમાં પહેલી ધાર્મિક પાઠશાળા ચાલુ કરી. જે હજી સુધી ચાલુ છે. એમના

ઘરે દરેક સંપ્રદાયના સાધુ સાધ્વી ગોચરી માટે આવતા. અવાજ ઘણો સરસ હોવાથી પુજા અને રાત્રે ભાવનામાં એમને સ્તવનો ગાતા સાંભળવાનો એક લ્હાવો હતો.

સતત ૩૪ વરસ સુધી ભુજપુરની શાળામાં શિક્ષીકા તરીકે સેવા આપી નિવૃત્ત થયા ત્યારે હજારો બાળકોને સાક્ષર કરી જીવનમાં પ્રગતિના પંથે ચાલવા પ્રેરણાત્મક બન્યા.

તેઓની ૭૫મી જન્મજયંતિ ભુજપુરવાસીઓએ ખૂબ જ સારી રીતે ઉજવી અને એમના અવસાન સમયે એક સાધ્વી જીવનને છાજે એ રીતે એમની અંતિમયાત્રા પાલખીમાં કાઢેલ. ભુજપુરનાં બાળકોમાં ધાર્મિક સંસ્કારોનું સિંચન કરી એક સંસ્કારી પેઢી તૈયાર કરવાનું શ્રેય એમને જાય છે. મને યાદ છે કે ઘણાં ભુજપુરવાસીઓ ભુજપુરમાં પગ મુકે એટલે બચુબહેનનાં આશિર્વાદ લેવા પહેલા આવે. પછી બીજા કાર્યો કરે.

આમ ભુજપુરનું પ્રેરણાત્મક વ્યક્તિત્વ કે જેમણે ભુજપુરને ભણતું કર્યું, સંસ્કારી બનાવ્યું એવા બચુબહેનની વિદાય પણ શાંત અને સંયમી હતી. જીવનને સાર્થક કરવાનો સંતોષ એમના ચહેરા પર ચમકતો હતો.

આજના અર્જંપા અને ભયભર્યા વાતાવરણમાં જરા જેટલી મુસબીતો આવતાં ગભરાઈ જતી બેબાકળા બની જતી આજની પેઢી માટે એમનું જીવન ખરેખર અનુકરણીય અને બોધપાઠ સમાન હતું. પ્રભુ એમનાં આત્માને ત્વરીત મોક્ષગામી બનાવે એજ પ્રાર્થના અને એમના જીવનમાંથી પ્રેરણા લઈ પોતાનું જીવન સાર્થક બનાવે એ જ અભ્યર્થના.

તળાવોના માધ્યમથી ભુજ શહેરનું જળ સ્વાવલંબન

ડૉ. મિહિર એમ. વોરા

પૃથ્વી ઉપર જીવનની શરૂઆત થઈ એ પહેલાં જીવન માટે જરૂરી એવા પાણીની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. પૃથ્વીનો નક્કર આકાર થયા બાદ કાળક્રમે તેના ઉપર વરસાદ સ્વરૂપે પાણી વરસવાનું શરૂ થયું હતું. પૃથ્વીની સપાટી ઉપર આ પાણી વહેવાનું શરૂ થયું અને જે સ્થળે આ પાણીના વહેણમાં આડશ આવી ત્યાં એ પાણીનો સંગ્રહ થયો. આમ, કુદરતી રીતે પૃથ્વી ઉપર જળાશયો આકાર લેવા માંડ્યાં. આ જળાશયો સમય જતાં તળાવ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યાં. તળાવમાં જમા થતું પાણી પૃથ્વીની સપાટી ઉપર રહેતું અને સાથે-સાથે સપાટી નીચે પણ અનુશ્રવણ દ્વારા જમા થવા લાગ્યું. પૃથ્વી ઉપર જીવનની શરૂઆત થતાં જીવસૃષ્ટિ આ પાણીનો ઉપયોગ કરવા લાગી. માનવની વિચારશક્તિએ તળાવના પાણીની સાથે સપાટી નીચે જમા થયેલા પાણીનો ઉપયોગ કરવાનો રસ્તો શોધી કાઢ્યો અને જે રચના અસ્તિત્વમાં આવી તેને કૂવો, વાવ, પગથિયાવાળી વાવ જેવાં અનેકવિધ નામ આપવામાં આવ્યાં. ટેકનોલોજીનો વિકાસ થતાં વસુંધરાના પેટાળમાં જમા થયેલા પાણીને

આજે આપણે બોરવેલ દ્વારા ઉલેચી રહ્યા છીએ. નવી ટેકનોલોજીની સામે વર્ષોથી ચાલી આવતી આપણી જૂની ટેકનોલોજી પણ તળાવોના માધ્યમથી સંસ્કૃતિ સ્વરૂપે આજે પણ ક્યાંક જીવંત છે. મિત્રો, આ વખતે કચ્છમાં દુષ્કાળનો કપરો માર છે ત્યારે આ લેખ એક ધ્યાન દોરે છે, આમાં જેનો સંદર્ભ લેવાનો છે તે લેખક પોતે જળ સંશોધન સંસ્થામાં ઈજનેર તરીકે કાર્યરત છે એટલે અપાયેલ માહિતી સચોટ છે.

આજના સમયમાં ખાસ કરીને શહેરોમાં તળાવોની આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિ ભુલાતી જતી હોય એવું સ્પષ્ટ દેખાઈ રહ્યું છે. થોડા સમય પહેલાં જળસ્રોત સ્નેહ સંવર્ધન સમિતિ દ્વારા ભુજ શહેરની સીમમાં આવેલાં તળાવોનું એક સર્વેક્ષણ કરવામાં આવેલું હતું. આ સર્વેક્ષણ પ્રમાણે 'ભાડા'ની સીમમાં આવેલાં કુલ ૪૨ તળાવો છે જેમાં ભુજ શહેરની સીમમાં આવેલાં ૨૯, હરિપર ગામની હદમાં ૪, મિર્ઝાપર ગામની હદમાં ૩, બી.એસ.એફ.ની હદમાં ૨ અને માધાપર ગામની હદમાં આવેલાં ૪ તળાવોનો સમાવેશ થાય છે. આ ૪૨ તળાવોનું

વર્ગીકરણ કરીએ તો ૨૯ જેટલાં તળાવો આપણી નજર સમક્ષ છે (ઉદાહરણ: હમીરસર તળાવ), સીલ્ટિંગ થઈ ગયેલું હોય તેવાં કુલ ૧૩ તળાવો છે (ઉદાહરણ: હામદ્રાઈ તળાવ), સંપૂર્ણપણે લુપ્ત થઈ ગયેલાં ૬ તળાવો છે (ઉદાહરણ: જીવણરાય તળાવ), પ્રદૂષણનો ભોગ બનેલાં કુલ ૧૧ તળાવો છે (ઉદાહરણ: પાંજરાપોળવાળું તળાવ, દેશલસર તળાવ), ગેરકાયદેસર દબાણથી બચી ગયેલાં ૭ તળાવો છે (ઉદાહરણ: પ્રાગસર તળાવ), ઘરવપરાશ અને પીવાના પાણીના સ્ત્રોત તરીકે વપરાતાં ૬ તળાવો છે (ઉદાહરણ: રાજગોરાઈ તળાવ). ભુજ શહેરનાં તળાવોની વાત કરીએ તો હમીરસર તળાવ નસીબદાર છે કે, તેને લોકો દ્વારા ‘માન-મોભો’ આપવામાં આવેલો છે અને તેની સાપેક્ષે દેશલસર તળાવને ઉપેક્ષિત કરવામાં આવેલું છે. જીવણરાય તળાવનું મહત્ત્વ સમજ્યા વગર તેને નામશેષ કરી નાખવામાં આવ્યું છે જ્યારે પ્રાગસર તળાવ બાબતે વિવાદ ચાલે છે. ભુજ શહેરમાં અને તેની આસપાસ આવેલાં લગભગ દરેક તળાવો હમીરસર તળાવની સાથે સંલગ્ન છે. કેટલાંક તળાવો તો હમીરસરના કેચમેન્ટ વિસ્તારમાં આવેલાં છે. ભુજ શહેરની પાણીની જરૂરિયાતને સમજીને અગાઉના સમયમાં ખૂબ જ સરસ પાણીનું આયોજન કરવામાં આવેલું હતું જે આજે પડી ભાંગ્યું છે.

શહેરોમાં આવેલાં તળાવોના માલિકી-હક્ક શહેરની નગરપાલિકાના હોય છે. આવાં તળાવોને સાચવવાની જવાબદારી તંત્રની હોય છે. ભુજના પ્રાગસર તળાવનું અસ્તિત્વ વર્ષ ૨૦૦૧ પહેલાં હતું પણ એ પછી આવેલા ભૂકંપને કારણે તેનું અસ્તિત્વ નષ્ટ પામ્યું. ભૂકંપને કારણે ઉદ્ભવેલો કાટમાળ પ્રાગસર તળાવમાં નાખવામાં આવેલો હતો જેને કારણે આ તળાવે ખરેખર તળાવ ન રહેતાં એક બહુ મોટા ‘ખાડા’નું સ્વરૂપ ધારણ કરી લીધું છે. જોકે પ્રાગસર તળાવ એક જળાશય છે તે પુષ્ટિ કોર્ટ દ્વારા કરવામાં આવી છે. વર્ષ ૨૦૦૧ અને ૨૦૦૫ના હાઈ કોર્ટના ચુકાદા પ્રમાણે પ્રાગસર તળાવ એક જળાશય છે અને તેનો વિસ્તાર ૫૪.૦૪ હેક્ટર છે તથા તેની માલિકી નગરપાલિકાની છે. હમીરસર અને દેશલસર તળાવની સાથે પ્રાગસર તળાવ પણ અગત્યનું છે. જ્યારે હમીરસરમાંથી પાણી ઓગને છે ત્યારે એ પાણી સંજોગનગરથી થઈને ખાસરા (ખાસરા ઉપરથી) તળાવમાં આવે છે અને પછી એ પાણી પ્રાગસર તળાવમાં જમા થાય છે. એક વાર પડેલા વરસાદના પાણીને આ પ્રકારે વહેણ ન મળતાં પાણી શહેરમાં ઘસી આવ્યું હતું. શહેરમાં આવેલાં દરેક તળાવોની એક અગત્યતા છે. આવાં તળાવોની જાળવણી કરવી જરૂરી છે. આજે જ્યારે ભુજ શહેરમાં

૪૨ તળાવોની ઓળખ કરવામાં આવી છે તે તળાવોમાંથી ભુજનાં એકવીફરને રિચાર્જ કરતાં તળાવોનો અભ્યાસ કરી તેનું નોટિફિકેશન કરાવવું જરૂરી છે. હાલમાં આ તળાવો જે હાલતમાં છે તે હાલતમાં તંત્રએ પોતાના હસ્તક લઈને તેના વિકાસનાં કાર્યો અંગેનું આયોજન કરવું જોઈએ. જળસ્રોત સ્નેહ સંવર્ધન સમિતિ દ્વારા આવાં તળાવોની ઓળખ માટે અને લોકો આવાં તળાવો પ્રત્યે જાગૃત થાય એ માટે હાલમાં જ કચ્છ યુનિવર્સિટી ખાતે એક કાર્યશાળાનું આયોજન કરવામાં આવેલું હતું. આ કાર્યશાળાનો હેતુ ભુજ શહેરને જળ સ્વાવલંબનની દિશામાં લઈ જવાનો હતો. આ કાર્યશાળામાં થયેલી ચર્ચા મુજબ આપણાં પરંપરાગત તળાવો ઉપર થઈ ગયેલાં ગેરકાયદેસર દબાણો દૂર કરવાની કામગીરી સત્વરે ઉપાડવી જોઈએ. જોકે દબાણો હટાવવા સંઘર્ષપૂર્ણ કામગીરી છે પણ પ્રજાના હિતમાં આવા સંઘર્ષ પણ સહર્ષ સ્વીકારી લેવાની જવાબદારી ઉપાડી લેવી જરૂરી બની જાય છે. તંત્રના નેતૃત્વ હેઠળ આવા કાર્ય લોકભાગીદારીથી થાય તે અગત્યનું છે. ભુજ શહેરની આસપાસ આવેલાં દરેક તળાવોને એકબીજા સાથે સાંકળી લઈ, તેના ઉપર ફ્લડ કંટ્રોલ સિસ્ટમ બેસાડવી જોઈએ જેથી આવાં તળાવો દ્વારા ભુજના એકવીફરને સારું એવું રિચાર્જ મળી શકે. ભુજ શહેરને તળાવોના

માધ્યમથી જળ સ્વાવલંબનની દિશામાં લઈ જવા માટે એક માસ્ટર પ્લાનની જરૂર છે. ભુજ શહેરના અલગ-અલગ વિસ્તાર પ્રમાણે નાના-નાના સેગમેન્ટમાં વિકેન્દ્રિત આયોજન અમલમાં મૂકવું જોઈએ. આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિની ધરોહર જેવાં તળાવોને અનંત સમય માટે જીવંત રાખવા માટે તળાવોના વિકાસનાં કાર્યો કરવા માટે લોકભાગીદારી અગત્યની છે. આવાં કાર્યોમાં લોકભાગીદારી આવે એ માટે જળસ્રોત સ્નેહ સંવર્ધન સમિતિ દ્વારા ‘તળાવ પરિક્રમા’ નામક એક અભિયાન સફળ થયું હતું. આ તળાવ પરિક્રમાની ફળશ્રુતિ અનુપમ મિશ્રા લિખિત ‘આજ ભી ખરે હૈ તાલાબ’ તથા ‘રાજસ્થાન કી રજત બુંદે’ પુસ્તકો જેવી હોઈ શકે! હજારો, લાખો તળાવો અચાનક શૂન્યમાંથી પ્રગટ થયાં નથી, એ તળાવો પાછળ લાંબા ગાળાનું એક ચોક્કસ આયોજન છે. તળાવો ખોદીને બનાવનારા અનામી મજૂરોની સખત મહેનત છે. વર્ષોથી ચાલી આવતી તળાવોની પરંપરાગત આ સંસ્કૃતિને સિમેન્ટ કોંક્રીટના કાટમાળમાં ધરબી દેવી વાજબી છે??? આવો તળાવ અને આપણી સંસ્કૃતિને બચાવીએ.

સંદર્ભ: વિનીત કુંભારાણાના વિવિધ કચ્છ વિશેના લેખ આધારિત શહેરનાં તળાવો: આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિ.

સાહિત્ય-અમૃત

આલેખન : ચંદ્રકાન્ત નંદુ

સાહિત્યની ઉત્તમ કૃતિઓના અંશો, કૃતિના આલેખનમાં પ્રવાહિતા જળવાઈ રહે એ હેતુથી
ટિપ્પણીઓ સાથે આપવામાં આવેલ છે.

પુસ્તક	:	દેવોની ઘાટી
લેખક	:	ભોળાભાઈ પટેલ
પ્રકાશક	:	આર. આર. શેઠની કંપની - મુંબઈ/અમદાવાદ
પ્રકાશન વર્ષ	:	૧૯૯૩ (બીજી આવૃત્તિ) - [૧૯૮૯ (પ્રથમ આવૃત્તિ)]

અત્યારનું કેરાલા એટલે અગાઉનો ત્રાવણકોર, કોચીન અને મલબારનો પ્રદેશ. પુરાણની આ ભાગવભૂમિ. આ પ્રદેશ પ્રાકૃતિક રીતે અન્ય પ્રદેશોથી ભિન્ન-વિશિષ્ટ છે. એ જ પ્રમાણે અહીંનાં મંદિરોએ એને આગવી વિશિષ્ટતા આપી છે. આ મંદિરો વિશાળ પરિસરમાં બંધાયેલાં છે. મંદિરોની ભવ્યતા અને એનું શિલ્પ આકર્ષિત કરનારું છે. બીજી તરફ અહીંનાં મંદિરોમાં પ્રૃથ્ઠ રૂઢિઓ અને રિવાજોએ કેટલાંક મંદિરો અંગે વિવાદો ઊભા કર્યા છે.

આપણે શુચીન્દ્રમના મંદિરના દર્શન કર્યાં. એનું પથ્થરોમાં કંડારાયેલું અનુપમ શિલ્પ અને રમ્યમૂર્તિઓ મોહિત કરનારી છે તો એના વાર્જિત્ર-સંગીતસ્તંભો અદ્ભુતતાના મનોભાવ જગાડે છે.

શુચીન્દ્રમથી પાછા ફર્યાં. બીજા દિવસની આ આહ્લાદક સવાર છે.

લેખક : પુરાણાં વૃક્ષોની ઊંચી ટોચો પર તડકો પડ્યો છે. કાલે રાતે ભારે વૃષ્ટિ થઈ, રહી રહીને થતી રહી, અત્યારે પણ આકાશમાં આઠાં વાદળ છે. બારીમાં ઊંકિયું કરતાં ચંપાનાં ઘૌતપણો પર હજી જળબિંદુઓ છે, અને તડકામાં ચમકે છે. પેલું આછા ગુલાબી રંગના ચંપાફૂલનું ગુચ્છ તો જલબિંદુઓથી એટલું બધું તરોતાજા લાગે છે કે થાય કે એ સજલ પુષ્પગુચ્છ

કોઈના કેશમાં હોય, કે કોઈ ગાલ પર એનો મૃદુ સ્પર્શ હો.

મેં તને ત્રિવેન્દ્રમના મૂળ નામ તિરુવનન્તપુરમ્ વિષે પહેલા જ પત્રમાં લખ્યું હતું. અને જણાવ્યું હતું કે એ નામનો સંબંધ અનંતનાગ સાથે છે. અનંતની શય્યા પર યોગનિદ્રામગ્ન પ્રભુ પદ્મનાભ-વિષ્ણુનું અહીં મંદિર છે. પદ્મનાભ મંદિર તરીકે એ વિખ્યાત છે.

પદ્મનાભ તિરુવનન્તપુરમ્ના અધિષ્ઠાતા દેવ. અહીંના જૂના રાજવીઓની રાજધાની પદ્મનાભપુરમ્ થોડે જ દૂર હતી. ત્યારના રાજવીઓના આરાધ્ય દેવ પદ્મનાભ-વિષ્ણુ. લગભગ ચૌદમી સદીમાં રાજા માર્તંડ વર્માએ અહીં પદ્મનાભસ્વામીનું મંદિર બંધાવ્યું. રાજા માર્તંડ વર્માએ પોતાનું રાજ્ય પદ્મનાભ સ્વામીને

અર્પણ કરી દીધું. પોતાની તલવાર પદ્મનાભનાં ચરણોમાં મૂકી ઉદ્ઘોષણા કરી “આજથી વંશપરંપરા અમે પદ્મનાભના દાસ-પદ્મનાભદાસ બનીને રહીશું. અને પછી પદ્મનાભ વતી એમણે રાજ કર્યું.

પદ્મનાભ મંદિરના દર્શને જવા નીકળ્યા. બાર્ટન હિલથી ઊપડી મહાત્મા ગાંધી માર્ગ થઈ બસ સીધી આવી ઈસ્ટ ફોર્ટ. આ ઈસ્ટ ફોર્ટ એટલે પદ્મનાભસ્વામીના મંદિરનો પૂર્વ દરવાજો. મંદિરને ચાર દિશાએ ચાર દરવાજા છે.

સૂર્યાસ્ત થવામાં હતો. એ પહેલાં નગરની ભીડ વટાવી ઈસ્ટ ફોર્ટ પહોંચી ગયા. ગોપુર પર હજી સાંજનો તડકો પડતો હતો. અહીં ગોપુરથી પ્રવેશ કરો એટલે બંને તરફ બજાર. પછી એક તરફ રાજાનો મહેલ, મહેલ બંધ છે. બીજી તરફ તીર્થમ્-તળાવ. ગોપુરમાં આગળ વધ્યા અને સૌ ઊભા દેવદ્વાર સન્મુખ.

દક્ષિણનાં મંદિરોની એક વિશિષ્ટ શૈલી છે. અહીં બધું ભવ્ય, વિશાળ, એક પછી એક ખંડ આવતા જાય. શુચીન્દ્રમની જેમ અહીં પણ સંગીત સ્તંભો છે. આ સંગીત સ્તંભોનું આકર્ષણ તો ખરું જ. અહીં પદ્મનાભ મંદિરમાં એક અલાયદો શિલ્પખંડ છે. આ શિલ્પખંડમાં સપ્તસ્વર સ્તંભો છે. બીજી પણ અનેક દેવદેવીઓની મૂર્તિઓ છે. કુમારસંભવમાં કાલિદાસે શિવપાર્વતીના વિવાહની વાત કહી છે. પણ અહીં શિવપાર્વતી વિવાહ અદ્ભુત શિલ્પમાં આકાશિત થયેલ છે. મંડપના એક બાજુના સ્તંભે સ્વયંવરા પાર્વતીની મૂર્તિ છે તો સામેના સ્તંભ પર સ્વયંવરમાં જતા શિવની મૂર્તિ. પણ મંડપમાંની જે મૂર્તિએ મન હરી લીધું એ મૂર્તિ તો છે વેણુ-ગોપાલની-ત્રિભંગની મુદ્રામાં વેણુ વગાડતા કૃષ્ણની.

અને બધા પહોંચ્યા ગર્ભગૃહ દ્વારે - અનંતશયનમ્ પ્રભુનાં દર્શને. આરતી માટે ગર્ભગૃહનાં દ્વાર બંધ થવામાં હતાં. બધા ઝટપટ ઉપર પહોંચી ગયા.

લેખક: પણ પ્રભુનાં દર્શન કેવી રીતે કરવાં? ભગવાન પદ્મનાભ અનંતશયનમ્ની અઢાર ફૂટ લાંબી મૂર્તિ, એક દરવાજેથી તો પૂરાં દર્શન થાય નહિ. પહેલે દરવાજેથી જોયું. ભગવાનનું શિર, શિર નીચેનો હાથનો વળાંક, અનંત નાગનાં ગૂંચળાં.

બીજે દરવાજેથી જોયું, ભગવાનનું નાભિકમળ અને તે પરના બ્રહ્મા. ત્રીજે દરવાજેથી જોયું. ભગવાનનાં ચરણ. એક વિરાટ મૂર્તિ. પંડાઓએ બરાબર અજવાળું કરીને અમને દર્શન કરાવ્યાં.

અને પછી લેખકે દુનિયાની વાસ્તવિકતા-જ્યાં અંધાધૂંધી અને અવ્યવસ્થા છે, દુઃખ અને દારિદ્ર્ય છે, અપાર વ્યથાથી ભર્યું છે આ વિશ્વ અને મંદિરમાં પ્રભુ શાંતભાવે નિદ્રામાં..... કેવો વિરોધાભાસ છે આ. આવો વિરોધાભાસ દર્શાવી લેખકે વિચારતંત્રને ઝંઝોળી નાખ્યું.

લેખક: શાંતભાવે ભગવાન યોગનિદ્રામાં સૂતા છે. તને થશે-ભગવાન આમ કેવી રીતે સૂઈ શકે? એવું અમને પણ થયું. બહાર વિશ્વમાં કેટલી અંધાધૂંધી છે, અને ભગવાન યોગનિદ્રામાં સૂતા છે? ભલે સૌ એમની

પૂજા કરતું હોય, પણ અહીં આ અંધારા ખંડમાં એમને કંટાળો પણ નહિ આવતો હોય? ક્યારેય ભાગી જવાનું મન નહિ થતું હોય? એક દિવસે મંદિરનાં દ્વાર ઊઘડે, અને અનંતશયનમ્ હોય જ નહિ તો?

અને થોડી વારમાં જ દ્વાર બંધ થઈ ગયાં. આ મુખ્ય મંદિરમાંથી પછી અન્ય નાનાં મંદિરો છે. હવે ખુલ્લું પ્રાંગણ આવ્યું. બાજુના વિશાળ મંડપમાં છે દીપશિખાધારિણીઓના શિલ્પથી ઓપતા સ્તંભોની હાર. દર છ વર્ષે અહીં ઉત્સવ થાય છે ત્યારે એક લાખ દીપક પ્રકટે છે. લક્ષદીપકો પ્રકટી ઊઠે એ દૃશ્યની કલ્પના કરતાં જ રોમાંચિત થઈ જવાય છે. મન પ્રસન્ન પ્રસન્ન છે આજે.

મંદિરની બહાર આવ્યા ત્યારે કર્ણપટે સવાઘ સ્વરાવલિનો સ્પર્શ થઈ રહ્યો. બાજુમાં સ્વાતિ તિરુનાલ સંગીતસભા આયોજિત કથકલી નૃત્ય-પ્રયોગ હતો. સ્વાતિ તિરુનાલ અહીંના એક રાજા થઈ ગયા. એ સંગીતજ્ઞ તો હતા, સંગીતકાર પણ ખરા. એમણે પોતે ગીતો રચ્યાં અને કર્ણાટકી અને હિન્દુસ્તાની સંગીતના સમન્વયનો પણ પ્રયાસ કરેલો. આપણા કેટલાક રાજાઓ શ્રેષ્ઠ કલાકારો પણ હતા.

કેરલની એક ઓળખ તે એનું કથકલી નૃત્ય. અહીં આવો અને કથકલી નૃત્ય ન જુઓ તો તમારું આવવું વ્યર્થ સમજવું. આજે આ કથકલી નૃત્ય જોવાનો સુયોગ અનાયાસે થયો. કથકલી નૃત્યની જેમ જ અહીંની અન્ય નૃત્ય પરંપરા છે કુડિયાઅટ્ટમ્ અને મોહિનીઅટ્ટમ્ પણ ખરી.

લેખકના રૂમના સાથી છે ફાધર માર્ક વાલ્કર, કેથોલિક છે. એમની સાથે પદ્મનાભ મંદિર વિષે વાત થઈ પણ પછી જાણ્યું કે અહીંનાં મંદિરોમાં હિન્દુઓ સિવાયના અન્યધર્મીઓને પ્રવેશનિષેધ છે. લેખકનું મન ખિન્ન થઈ ગયું. આવું હજી ક્યાં સુધી ચાલશે?

ભલે ત્યારે! તડકો બહાર છવાઈ ગયો છે અને ચંપાપુષ્પ પરનાં પેલાં જલબિંદુઓ હવે અદૃશ્ય થઈ ગયાં છે.

હવે કેરલના આ મંદિરવિશ્વમાંથી બહાર આવવું પડશે. કેરલના વૈવિધ્યસભર સાગરકાંઠાની સહેલ પણ અનેરી છે. આ ત્રિવેન્દ્રમ સાગરતટે છે. એનો સમુદ્રકિનારો શંખમુખમ્ નામે ઓળખાય છે. એની ઉત્તરે થુમ્બા છે અને દક્ષિણે કોવાલમ્નો વિશ્વવિખ્યાત સાગરકિનારો. પણ કેરળના સાગરતટની વિશેષતા છે એના બેક વોટર્સ-લગૂન. બેક વોટર્સ એટલે જમીનમાં દૂર સુધી પ્રવેશી ગયેલાં સાગરનાં શાંત પાણી. પાણીનો એક છેડો સાગર સાથે જોડાયેલો હોય અને સાગરનાં આ પાણી જમીનની વચ્ચે દૂર સુધી વિસ્તરીને પડ્યાં રહે છે. જળ અને શાંતિ અહીં એકાકાર થઈ જતાં હોય છે. આ બેક વોટર્સની શોભાથી અભિભૂત લેખકનું મન.....

લેખક: અપૂર્વ શોભા હોય છે આ 'બેક વોટર્સ' વિસ્તારની. 'એ બેક વોટર્સ ઑફ સાયલન્સ' એવો બિંબાત્મક શબ્દપ્રયોગ કવિ લોકર્ગે કર્યો છે. એની સ્તબ્ધતા પણ ક્યાંક અનુભવી શકાય. આ પાણીનો સાગર સાથે સંબંધ ખરો, પણ આ પાણીમાં સાગરના ઉત્તાલ તરંગો ઉચ્છલિત થતા નથી. નારિયેળીનાં

પ્રતિબિંબ ઝીલતા સાંકડા પહોળા પટ્ટામાં સ્થિર જળને પોતાના પ્રાચીન દિવસો સ્મરી ઊછળવાનું મન નહીં થતું હોય? તોફાની કાંલેજકન્યાઓ વિવાહિત જીવનમાં આ બેક વોટર્સ જેવી શાંત બની જાય છે. એ શાંત જળનો ફરી સાગરમાં પ્રવેશ થાય તો અવશ્ય ઊછળે! પણ એવો સુયોગ ક્યાં?

હવે પછી: કવીલોન જવા અધીર થયું છે મન

ફોન: ૯૩૨૩૫૪૧૩૫૧

ભર્મિલહર

સંપાદક : વિશન નાગડા

મિઠા,

કાને-મંતર વિગરજે કચ્છી શબ્દેજ જાતરામે અંઈ મિડે સાથ ડયો તા. નાગપૂરનું લાલજી ભા શેકિયા, ભાંડૂપનું શાંતિભા, કચ્છ મિંજા દેવાણંધ ગઢવી-વિશ્રામભા ને અંઈ મિડે મુંભઈવારા, કચ્છીજી પ્રેમી વખતોવખત ટેમ કઢી શબ્દ હલાયો પ્યા, પુછાણી પણ ગિનાં પ્યા-ઉમેરા કયો પ્યા, ઈતરે લિખંધલકે પલપલ ચુસો રિઈ, મા કચ્છીડી જા પુડ ઉથલાયણાં પેં! ભસ ઈ જ આય માતૃભાષા જે પ્રેમજી પારાશીશી-પ્રેમજો પિરસાધ.

અજ પાં ‘ર’ જે રસ્તે તે ‘ર’જી વાટતે ચડો તા.

(૧) રકમ સ્ત્રી. રકમ (f) Amount ઘણે ઈનકે “રિકમ”ચે.

(૨) રખ સ્ત્રી રાખ. (f) Ash ખાસ કરીને ‘ઘૂરખ’ શબ્દ જે ઉત્તરપદ તરીકે વપરાંજધલ ‘રખ’ શબ્દ લા મુખ્ય કચ્છી શબ્દ ત આકે ખબર આય તી “વાની” આય.

(૩) રગ સ્ત્રી. રગ, નસ. (f) vein નસજો સામાન્ય ઈંગ્રેજી ભલે vein લિખાજે પણ રગ-નસ ત શરીરજી કઈક બિઈયે નસેં લા, સ્નાયૂ ઈત્યાદિ લા વપરાજે તા.

(૪) રગત પું રગત, લોહી (રક્ત) (m) blood

(૫) રછ-પું. માછલાં પકડવાની જાળ

પનપટી: હિકડી પ્રસિધ્ધ કચ્છી ચોવક આય. ‘રછ ઘારાં મછ ન મરે’ (માછલાં પકડવાની મોટી જાળ સિવાય

માછલાં પકડાય નહિ) અર્થાત્ સબળ પુરુષાર્થ વિના ઉત્તમ સિદ્ધિ ક્યાંથી મળે? કહેવત સાદી-નાની છે પણ એનો ભાવાર્થ ઊંડો છે.

જેને જીવનમાં કશુંક ઉત્તમ મેળવવું છે એણે પોતાના પ્રયત્નો પ્રત્યે જ બધી શક્તિઓ કેન્દ્રિત કરવી રહી!

ભલે તરેં મિલો તા!

આંજો,

વિશન

‘જીવન મૃત્યુ’

મારા જનમથી જ રડતો રડતો,

ચડતો પડતો આંસુ સારતો,

હસતો ઝઘડતો ચાલતો ચાલતો,

અથડતો લથડતો ભીડમાં ભડકતો,

ઝાંઝવાને શોધતો રણમાં અટકતો,

ડરતો ધૂજતો આયુષ્ય ગણતો ગયો,

અચાનક એક દિવસ આમ જ એકલો,

‘હું’

મૃત્યુ બની ગયો.

-પ્રવીણ ગોગરી-‘પ્રેમ’

ફો. : ૨૮૯૫૩૪૫૯

હું નદી બની જાઉં!

બા, મારી વહાલી બા
કેવું સારું જો હું ગુલાબનું ફૂલ બની જાઉં
ને તારા માથાના વાળમાં ચૂપચાપ બેસી રહું!

બા, મારી વહાલી બા
કેવું સારું જો હું મીંદડીનું બચ્ચું બની જાઉં
ને અહીંતહીં બધે જ દોડાદોડ કરું!

બા, મારી વહાલી બા
કેવું સારું જો હું આકાશી વીજળી બની જાઉં
ને ઝબૂકી ઝબૂકીને તને ડરાવી દઉં!

બા, મારી વહાલી બા
કેવું સારું જો હું નટખટ નદી બની જાઉં
રોજ તું ઘાટે આવે ને તારા પગ પખાળું!

- શાંતિલાલ ગઢિયા

વડોદરા

૦૨૬૫-૨૭૫૦૨૭૫

કુંવારી અખ

અખ કુંવારી સેં અલાખ રીજે
નુગરી સેં કડેં નૂર ન મિલે
અખ તા યાર અમી ભરલ ખપે,
જેં સે વિખ પાણ વાટ ગિની વિંગે.

*

ડાતાર

ભટક મ ભંઘા ભાર ખણી,
ભેરો વિઠો આય ભરથાર
કુટ કઢી વિજ કુન્ની મિંજા,
પોય પિનઈ ડિસાબો ડાતાર.

*

મૅર

વૅર જ્યું વલું મ વધાય,
ઈ વધીને કેન્યૂં વૅર
જીયણ ફિટી પોંઘો જભરો
“અગમ” માલકજી ન થીંધી મૅર.

- આસમલ ધુલિયા “અગમ”

*

છિલકેંતો

ભલેં રાંધ રાંકડેં સેં રમી રુચેંતો,
પાણ ખુઘાજી અખમેં તું ખુટકેંતો,
ઈ કુટ કચરો આય કિભર તંઈ,
હુંયે ઠલો છૅલ ભનીને છિલકેંતો.

હેજ

હૅજ ઠલા થિઈ વ્યા હેજ જા,
ને ડુકાર પિઈ વ્યો હાએં જો,
ડેં જે હિન ડેકારે મેં અજ,
સુણે નતો કોય સજણે જો.

*

કચ

કૂડેં કે કુલા ડિઈ ઊભા અંઈ,
સચેંજી નતી રે કિતે સરા,
વલપ કે ખાઈ વ્યા અજ વા,
“અગમ” તડેં કૂડેં મેં અચી વિઈ કરા.

*

રાંધ મેં

જિંઘગીજી અટપટી રાંધ મેં,
જીંયણ કે સાવ હારી વ્યાસીં,
સચી ખુટી જે ઈન સાંણસે મેં,
પિંઢ કે જ યાર ભારી પ્યાસીં.

*

ढंकाट

डुसाङर ँयुं ढिन डेधान ञा,
तांय आवगा करीयुंता आघाट.
जउं काती लगधी कुधरतञ्ज.
तँर आतड डें न रोंधो ढंकाट.

*

गरज डें

सजरा हुंधा से डुजधा सरगडें,,
नाधान रिई वेंधा साव नरगडें,
तोछडा ने तवंगर वेंधा ताणी.

“अगड” गँल सङाईञ्ज डुटी गरजडें.

- आसडल धुलिया “अगड”

धिलञ्ज गाऴ्युं

कखडें डिल्या सीं आनंध डनायुं,
कखी डडुञ्ज ढाणें डीठयुं गाऴ्युं.
डोडत करयां धिलसे करो गाऴ्युं,
हिली डीलीने करो धिलञ्ज गाऴ्युं.
अडीरी डरी आआणी डोली डें आय,
डोडत वधाऱेल करो धिलञ्ज ढाणें गाऴ्युं.
डडु डडु के डिली करो डोडतञ्ज गाऴ्युं.
हथ डिलाया ढाणें धिलसे करो गाऴ्युं.
हिली डीली हलोने करो डीठडी गाऴ्युं,
यां हऴ्या वेंधासीं ने रोंधी धिलञ्ज गाऴ्युं.
कख धराञ्जो ‘दिलकश’ याणी वतायुं
वेरञ्जेर डोली करो धिलञ्ज गाऴ्युं.

- हिलीड आयाऱ्य ‘दिलकश’

डुज

डो: ९९२५४२६९९९

ही डिडे तुं न्यारी गिन

डिले सयो रस्तो, ई डारग गोतांतो
ढाणें नेंढी गाल डें आरीसो गोतांतो.

धिल डें कांय नांय तोय तोटे तो,,
ञवनडें धिवाल नाय तिराड डे’ती.

डस हीं ज हऴेतो ञंधगी यकुर,
ढाणें ‘कखी’ डेडड नेयां करे तो सङर.

- विडुल डी. ञोशी “कखी डेडड”

डुज, कख

डो: ९९०९७२६१०९

जरा सडज

सडज-सडज-सडज, ओ आऴ्मा नासडज
सीधी सादी डत डरडडड डी, उन्हे जरा सडज...
छोड राग ड्वेष-कुरोध-कलेश
ना कर किलीसे, अनुचीत वुवहार
डीसरी सा-गुलडीलजा सब डें
इस ञिंदगी के दिन चार
किसको डता कड लगाडे
यडराज हाडीर होने कीं डुकार... सडज
डरिग्रह, डूरुवग्रह-डरनिंदासे डरे रहेना
न रखना खोटी लालसा का अरडडन
खरी जरुरत, जरुर डुरी करेगा
वह दाता नहि अनडन
न कोई लेगया है, न ले शकेगा कुछडी
गडुरी डंधके डपर आसडडन... सडज
डया डडता के डजडुत धागो से
डत डुन किलीसे डुरड डंडंध,
साँस डुरने के साथ, सब डुरे होते है डंडंध
आया है अकेला, अकेला ञायेगा डरडडंध,
अरुथी के साथ लोड चलते हैं तड तलक
डब तलक नहीं आया सडशान... सडज

- शान्तिलाल सुरडी गाला

वडाला (कख) डंडुड,

डोन: २५६६५१९९

ઘટભાળ

મોટા કાંડાગરા ગામે મુમુક્ષ ચિ. પ્રતીકકુમારની દીક્ષા નિમિત્તે પ્રથમ દિવસે રૂ. ૪૦ લાખના ખર્ચે નિર્માણ પામેલા ઘાસ સંગ્રહાલયનું ઉદ્ઘાટન કરવામાં આવ્યું

મુંદ્રા તાલુકાના મોટા કાંડાગરા ગામે મુમુક્ષ ચિ. પ્રતીકકુમારની તા. ૨૦ નવેમ્બરના થયેલી દીક્ષા નિમિત્તે આયોજિત ચાર દિવસીય મહોત્સવના પ્રથમ દિવસનો પ્રારંભ તપચકવર્તી સંઘ શિરોમણિ અચલગચ્છાધિપતિ પ.પૂ. આ.ભ.શ્રીમદ ગુણોદયસાગરસૂરીશ્વરજી મ.સા. આદિ થાણાના પ્રવેશ સાથે થયો હતો. પ.પૂ. સાધ્વી ભગવંત જ્યોતિકલાશ્રીજી મ.સા.નાં શિષ્યારત્ન સાધ્વી જૈનમકલાશ્રીજીના શ્રેણિક તપની અનુમોદનાર્યે શ્રી કાંડાગરા જીવદયા અને પાંગળાપોળ ટ્રસ્ટના નવ નિર્માણ પામેલ ઘાસ સંગ્રહાલયનું શુભ ઉદ્ઘાટન દાતા શ્રી દુર્ગેશભાઈ છેડાના શુભ હસ્તે કરવામાં આવ્યું હતું. રૂ. ૪૦ લાખના માતબર ખર્ચથી નિર્માણ પામેલ ૭૦૦૦ ફૂટના આધુનિક ઘાસ સંગ્રહાલયના ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે પ.પૂ. આચાર્યભગવંતના માંગલિક સાથે પ.પૂ. પ્રિયંકરસાગર મ.સા.એ જીવદયા એ જૈનોની કુળદેવી છે ત્યારે અબોલ જીવો માટે આ શુભ કાર્ય કરવા બદલ દાતાશ્રીઓ તથા શ્રી છેડા ભાવિક સંઘ દ્વારા મળેલ દાન બદલ આભાર વ્યક્ત કર્યો હતો.

આ ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે દાતાશ્રી દુર્ગેશભાઈ તથા મહાજનના પ્રમુખશ્રી દેવચંદભાઈ અને નવ દીક્ષાર્થી ચિ. પ્રતીકકુમારનું ટ્રસ્ટીશ્રીઓ દ્વારા ભવ્યાતિભવ્ય સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. કાર્યક્રમનું સંચાલન તથા સ્વાગત જૈન સમાજ રત્ન શ્રી તારાચંદભાઈ છેડાએ કર્યું હતું. આ

પ્રસંગે આચાર્ય ભગવંત શ્રી વીરભદ્રસાગર મ.સા. તથા ગામના આગેવાનો અને સ્થાનિકે અને મુંબઈ વસતા ગ્રામજનોએ બહોળી સંખ્યામાં હાજર રહી કાર્યક્રમને સફળ બનાવ્યો હતો. આ પ્રસંગે ગામના આગેવાન શ્રી ગિરીશભાઈ છેડા, ટ્રસ્ટી શ્રી નેમચંદભાઈ ગાલા, શ્રી ધીરજભાઈ ગાલા, શ્રી ગુલાબભાઈ વિગેરે ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

બૃહદ મુંબઈ ગુજરાતી સમાજ આયોજિત ગુજરાતી ગૌરવ અને ગિરનાર એવોર્ડ એનાયત સમારંભ સંપન્ન

પ્રથમ વખત બૃહદ મુંબઈ ગુજરાતી સમાજના ૩૫મા વર્ષમાં પ્રવેશ પ્રસંગે ત્રણ નોન ગુજરાતી વ્યક્તિઓને ગિરનાર એવોર્ડ એનાયત કરવાનું સમાજે નક્કી કર્યું એમ સમાજના પ્રમુખ હેમરાજ શાહે સ્વાગત કરતાં જણાવ્યું હતું. તેમણે વધુમાં જણાવ્યું હતું કે ગિરનાર એવોર્ડ પસંદ કરવા સાત વ્યક્તિઓની પસંદગી સમિતિ નીમવામાં આવી છે. એઓ ચર્ચા-વિચારણા કરી વિવિધ ક્ષેત્રે અગ્રેસરોની ગિરનાર એવોર્ડ માટે પસંદગી કરે છે.

અતિથિ વિશેષ તારક મહેતા કા ઉલ્ટા ચશ્માના દિલિપ જોશીએ સમાજના આ કાર્યની પ્રશંસા કરી હતી અને જણાવ્યું હતું કે ગુજરાતીઓ વિવિધ ક્ષેત્રે છવાયેલા છે તેમને શોધી બૃહદ મુંબઈ ગુજરાતી સમાજ ગિરનાર એવોર્ડ એનાયત કરે છે તે પ્રશંસનીય છે.

ગુજરાતી ગૌરવ એવોર્ડ પૂજ્ય સ્વામી માધવપ્રિયદાસજી મસ્કત હોવાથી તેમના વતી તેમના ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓએ એવોર્ડ સ્વીકાર્યો હતો. મેન ઓફ ધ યર એવોર્ડ BSEના ચેરમેન

આશિષકુમાર ચૌહાણ, સવાયા ગુજરાતી એવોર્ડ મહાવીર પ્રસાદ સરાફ, એનઆરઆઈ એવોર્ડ મોઝાંબિકના રીઝવાન આડતિયા, નાટ્યરત્ન એવોર્ડ સનત વ્યાસ, સાહિત્ય એવોર્ડ જવાહર બક્ષી, સંગીત એવોર્ડ સુરેશ જોશી, કલારત્ન એવોર્ડ જિજ્ઞા શાહ-ઓઝા, પત્રકાર એવોર્ડ ચિત્રલેખાના દેવાંશુ દેસાઈ, સોશિયલ મિડિયા એવોર્ડ દેવાંગ દવે, રમતગમત એવોર્ડ કુ. શ્વેની નિમિષ ગાલા, સમાજસેવા એવોર્ડ ઘાટકોપરના ગાંધી ડૉ. રસિકલાલ પી. ગાંધી, નારીરત્ન એવોર્ડ ફેશન ડિઝાઈનર બબુશા શાહ, વ્યાપાર ઉદ્યોગ એવોર્ડ પ્રદીપકુમાર રમણલાલ શાહ, મિતેશ મોરારજી પલણ અને નરેન્દ્ર હંસરાજ લોડાયને એનાયત કરવામાં આવ્યા હતા.

શરૂઆતમાં ચેતન ગઢવી અને સાથી કલાકારોએ ડાયરો રજૂ કર્યો હતો. કાર્યક્રમનું સંચાલન કવિ મુકેશ જોશીએ કર્યું હતું.

આરોગ્યધામ નુતનીકરણ લોકાર્પણ

શ્રી. ક.વિ.ઓ. સ્થાનકવાસી જૈન મહાજનના દેવલાલી મધ્યે આવેલ આરોગ્યધામના નવનિર્મિત બિલ્ડીંગ્સ અને બ્લોકોનું લોકાર્પણ કાર્યક્રમ તા. ૧૩-૧૨-૨૦૧૯ના દેવલાલી મુકામે સવારના ૧૦.૩૦ વાગે યોજાયું. આ પ્રસંગે સંસ્થાના કાર્યકરો ઉપરાંત સમાજના ઘણાં જ લોકો એ હાજરી આપી આ કાર્યક્રમને સફળ બનાવવા સહભાગી થયેલ. વડીલોની દૂરદંશીને કારણે દેવલાલી મુકામે લગભગ ૫૦થી વધુ વર્ષ પહેલાં બંધાયેલ આરોગ્યધામ કચ્છી વીશા ઓશવાલ સમાજનું એક બહુમુલ્ય સ્થળ બની ગયું છે. વર્ષોના વાણા પછી એ મકાનોને રીપેરીંગની જરૂર હતી પણ હાલના સમાજના ટ્રસ્ટીમંડળ અને કાર્યવાહક સમિતિએ ફંડની અડચણ છતાં હિમત કરી ૬ નવા મકાનો તૈયાર કર્યા અને બાકીના જુના બીલ્ડીંગનાં રીપેર તથા રંગરોગાણ કરી આરોગ્ય ધામને ફરી ધમધમતું કરવા તા.

૧૩ના એનું લોકાર્પણ કર્યું. છ બીલ્ડીંગમાં ચાર બીલ્ડીંગ ૨ બીએચકે ના ચાર ચાર ફ્લેટ અને બે મકાનોમાં ૧ બીએચકે ના ચાર ચાર ફ્લેટ બનાવ્યા છે. ચાર મોટી બીલ્ડીંગ પર એંકરવાલા પરિવાર, એસપીજી પરિવાર, કુંવરજી નાનજી કેનીયા પરિવાર, પ્રેમજી વેરશી છેડા પરિવાર, અને બે નાની બીલ્ડીંગ પર પ્રીન્સ પરિવાર અને વેલજી લખમશી નપુ પરીવારના નામો અપાયા છે. બ્લોક પરના દાતા. ચંદાબેન ધીરજ ગાલા, શેઠ ધનજી દેવશીના પુત્રો, શ્રી નીલેશ હરખચંદ નાગજી ગડા, નિર્મલા રતીલાલ વેલજી ઈસરાની, શામજી નાનજી કેનીયા, ઝવેરબેન માવજી રામજી સાવલા, મીઠાબેન ગાંગજી સૈયા, સ્વ. નાનજી સુરજી છેડા, મીઠાબેન ઠાકરશી હીરજી ગાલા, લાલજી શીવજી શાહ, કેસરબેન ગાંગજી પાસુ, રાઘવજી નરશી ઉમરશી, અતુલ ચૂનીલાલ ભેદા, તેજબાઈ હીરજી પૂંજી ગાલા, વશનજી લખમશી શાહ, વિમળાબેન હરખચંદ છેડા વગેરે નામો અપાયા છે. ઉપરોક્ત બધા દાતાઓ અને તેમના કુટુંબજનોનું સાલ પહેરાવી સન્માન કરવામાં આવેલ. અને આભાર વ્યક્ત કરવામાં આવેલ. સન્માન કરવા હાજર રહેલ સમાજના અન્ય કાર્યકરોને સામેલ કરવામાં આવેલ. કાર્યક્રમનું સંચાલન સીએ વિજ્ઞેશ ભેદા તથા સીએ કેતન સૈયાએ ખૂબજ સુંદર રીતે પાર પાડેલ. બધા બીલ્ડીંગનું શરૂઆતમાં E-Handover કરવામાં આવેલ. કાર્યક્રમ દરમ્યાન મેનેજીંગ ટ્રસ્ટી શ્રી કેકીનભાઈ છેડાએ વિગતવાર નવનિર્માણ વિશે સમજ આપેલ તથા શરૂઆતમાં શ્રી જગદીશ ગંગર, (પ્રમુખ) એ સ્વાગત કરેલ. નવનિર્માણમાં શ્રી ઉમેશ ગાંગજી દેઢીયા અને એમની ટીમે કરેલ કાર્યની પ્રશંસા કરવામાં આવેલ.

છેલ્લે આભાર વીધિ બાદ દરેક બીલ્ડીંગ અને બ્લોકનું દરેક દાતાઓએ ફરી ઉદ્ઘાટન કરેલ. પ્રીન્સ ભોજનાલયમાં બધા માટે ભોજનની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ. ત્યારબાદ ચા-પાણી પછી બધા છૂટા પડેલ.

સાંત્વન

અવસાન નોંધ

(તા. ૧૫ નવેમ્બરથી ૧૫ ડિસેમ્બર ૨૦૧૯)

ચક્ષુદાન :

દેહ/ત્વચ્ચાદાન : *

અવયવદાન :

નામ	ઉંમર	ગામ	હાલે
મેઘજી ખેતશી આણંદ વીરા	૯૨	પત્રી	મુલુંડ -*
મા. રતનબેન કાનજી મૂરજી દેઢિયા	૯૪	મોખા	બોરીવલી (૬૬ ઉપવાસ)
નેમચંદ કેશવજી લખમશી વિસરીયા	૬૮	ગોધરા	ડોંબિવલી
દામજી ભાણજી વેલજી છેડા	૯૩	સ્તાડિયા ગણેશ	ડોંબિવલી -*
વલ્લભજી મોરારજી લખમશી ગાલા	૭૪	બાડા	મુલુંડ
અ.સૌ. સરોજ વીરચંદ દેવજી રાંભિયા	૫૮	રામાણિયા	ચેમ્બુર
ઠાકરશી તેજશી સાવલા	૭૪	ડેખા	બોરીવલી
જાદવજી કેશવજી દેવજી દેઢિયા	૬૨	સાડાઉ	સાડાઉ (૧ ઉપવાસ)
પાનાચંદ પ્રેમજી ક્રેશી ગાલા	૭૫	ફરાદી	ઘાટકોપર
અ.સૌ. રૂક્મણી હરિલાલ કોરશી નિસર	૭૬	ગાગોદર	ડોંબિવલી
અ.સૌ. પ્રેમીલાબેન પ્રેમજી લાલજી ગડા	૭૭	કોડાપ	વિલેપાર્લે
લક્ષ્મીબેન કેશવજી રવજી ધરોડ	૮૫	મનકરા	દાદર
સુરેખા (મણિબેન ઝવેરચંદ નંદુ રાયણની સુપુત્રી)	૬૮	-	થાણા
અ.સૌ. જરમીન કમલેશ બુદ્ધિચંદ છેડા	૪૪	કોટડી મહાદેવપુરી	કલ્યાણ -*
રમેશ પ્રેમજી વીરજી શાહ દેઢિયા	૬૭	કુંદરોડી	દાદર
મા. કમળાબેન જગશી શામજી નાગડા	૭૨	ભોજાય	ભાયંદર
અ.સૌ. કસ્તુરબેન રાઘવજી પુનશી સંગોઈ	૭૪	સમાઘોઘા	નાલાસોપારા
વશનજી હંસરાજ પુનશી ગાલા	૮૪	સમાઘોઘા	ઘાટકોપર
અ.સૌ. ઉર્મિલાબેન શૈલેશ રાઘવજી ધરોડ	૪૪	પત્રી	ડોંબિવલી
દિનેશ હીરજી મૂરજી ગાલા	૫૨	મોટી ઉનડોઠ	ડોંબિવલી
અ.સૌ. મંજુલા પ્રવીણચંદ ધારશી ગડા	૬૩	રાયણધણજર	મુલુંડ

નામ	ઉંમર	ગામ	હાલે
જયંતીલાલ લાલજી નરશી શાહ વોરા	૬૮	મોટા લાયજા	બોરીવલી
પૂજાલાલ રાયશી શિવજી કારિયા	૭૯	ભચાઉ	ચિંચપોકલી
ગાંગજી ભાણજી વેલજી ગડા	૮૫	શેરડી	ભાયંદર
જેઠાલાલ તેજશી પોલડિયા	૮૫	બિદગા	ઘાટકોપર
અ.સૌ. હેમલતા સુરેશ ખીમજી હરિયા	૫૭	સાભરાઈ	ડોંબિવલી
હસમુખ પાસુ ખીંચશી ફુરીઆ	૭૨	બિદગા	મલાડ -*
જયંતીલાલ શામજી દેવજી ગોસર	૭૨	ગઢશીશા	ઘાટકોપર
અ.સૌ. રંજનબેન દેવચંદ ગણશી દેઢિયા	૭૨	પત્રી	વિઘાવિહાર
ધનજી દેવજી ચાંપશી સાવલા	૮૦	વાંકી	દહિસર
પોપટલાલ ગણશી ભીમશી ગાલા	૮૫	મોટા લાયજા	ઘાટકોપર
મંજુલા નાનજી ખીમજી દેઢિયા	૭૮	શેરડી	મુલુંડ
લાલજી મૂરજી ગાલા	૮૦	મોટી ઉનડોઠ	ડોંબિવલી -*
શામજી દામજી દેવજી હરિયા	૬૧	કોટડારોહા	વાંદરા
ચાંપશી રાજા નંદુ	૭૭	કકરવા	માટુંગા
બંકિમ જયંતીલાલ રતનશી ગાલા	૫૪	દેશલપુર.કં.	અંધેરી
અ.સૌ. મીનાબેન અમરચંદ ભવાનજી શાહનેહ	૬૨	ડુમરા	વસઈ
દામજી માલશી વિજપાર ગાલા	૭૦	વડાલા	મલાડ
કાંતિલાલ ભાણજી દેવજી છાડવા	૭૯	બાડા	ભાયખલા
અ.સૌ. પ્રફુલાબેન શાંતિલાલ રામજી દેઢિયા	૭૪	દુર્ગાપુર	વાંદરા -*
હંસરાજ દેવજી વરજાંગ નિસર	૭૫	મોટી ઉનડોઠ	ડોંબિવલી -*
અ.સૌ. મધુ મહેન્દ્ર લાલજી કોકિવા	૬૩	મોટા કપાયા	વડાલા
વેલબાઈ વસનજી કેશવજી ગંગર	૮૯	બેરાજા	ચેમ્બુર

નામ	ઉંમર	ગામ	હાલે
પ્રાર્થના રાખેલ નથી			
જ્યોતિ જયેશ ગોવિંદજી ગડા	૫૫	ભોજાય	ડોંબિવલી
મા. કેસરબેન વલ્લભજી નરશી ગાલા	૮૦	ડેપા	વડાલા
કલ્યાણજી મેઘજી નંદુ	૮૧	રાયણ	નાલાસોપારા
હીરાલાલ પ્રેમજી ટોકરશી છેડા	૬૭	ભુજપુર	નાલાસોપારા
નવીન કુંવરજી વેલજી કેનિયા	૬૯	બારોઈ	નાલાસોપારા
કલ્યાણજી મેઘજી આણંદ નાગડા	૮૬	ભોજાય	વસઈ
મોક્ષ વિનિલ અમૃતલાલ ગડા	૪	ધાણીપર	ઘાટકોપર
વિપુલ શાંતિલાલ ખીમજી ગાલા	૫૧	ભુજપુર	મીરા રોડ
પલ્લવી પ્રકાશ ખીમજી સતરા	૫૭	લાખાપુર	નાગપુર
મહેન્દ્ર પાસુ પ્રેમજી પાસડ	૬૨	દેઢિયા	થાણા
મણિલાલ મેઘજી વીરજી કુરિયા	૬૬	બિદડા	દહિસર
લક્ષ્મીચંદ મેઘજી સાવલા	૮૧	ર.ગણેશ	ખારધર
હીરાબેન ભીમશી તારા છેડા	૮૬	સામખિયારી	ઘાટકોપર
ખેતશી ટોકરશી ધારશી દેઢિયા	૬૫	તલવાણા	ભાયંદર
મંજુલાબેન કીર્તિ ગાંગજી વોરા	૭૩	નવીનાર	વાશી
વસનજી ખીમજી હીરજી ધનાણી	૭૩	બેરાજા	મુલુંડ
મા. દેવકીબેન દામજી કેશવજી વિસરીયા	૭૬	બાડા	માંડવી
મા. રતનબેન મેઘજી દેવજી સતરા	૯૦	ગુંદાલા	દાદર
વેલબાઈ ભાણજી સાવલા	૯૭	ભીંસરા	ચેમ્બુર
કુ. મધુમતી જાદવજી દેવજી સોની	૫૫	દેશલાપુર	બાંદરા
જીવીબેન જેડુભાઈ માલશી કેનિયા	૯૭	કપાયા	મદુરાઈ
નરેન્દ્ર દામજી કેશવજી ગડા	૬૭	બાડા	ડોંબિવલી -*
અમૃતલાલ વશનજી રવજી દેઢિયા	૭૫	નાનીખાખર	ચેન્નઈ
ચંચળબેન રતિલાલ વેલજી સાવલા	૭૯	બાડા	ગામદેવી
જેઠાલાલ શામજી હીરજી છેડા	૯૭	નાનાઆસંબિયા	નાસિક
તલકશી રવજી મોરારજી સોની	૬૪	વડાલા	થાણા
પુષ્પાબેન મંગલલાલજી રાંભિયા શાહ	૭૧	ગોધરા	ભાંડુપ
નિર્મળા વસનજી લાલજી ચંદુવા	૮૩	બગડા	માટુંગા
અ.સૌ. લક્ષ્મીબેન હેમચંદલાલજી ગડા	૭૧	રાયણ	મુલુંડ
ધનબાઈ લક્ષ્મીચંદ જીવરાજ ગડા	૮૩	સાભરાઈ	કોટડારોહા
મા. લક્ષ્મીબેન લાલજી લીલાધર ગડા	૮૬	બિદડા	ડોંબિવલી

નામ	ઉંમર	ગામ	હાલે
કેતકી ચેતન લાલજી ગાલા	૫૨	નાનીતુંબડી	બોરીવલી
વસંત કુંવરજી રામજી ગાલા	૬૮	છસરા	ચેમ્બુર -*
દેવીકાબેન ઉમરશી નરશી દેઢિયા શાહ	૮૦	વડાલા	નાનાચોક
પાનબાઈ મેઘજી માલશી ગાલા	૮૬	વડાલા	મઝગામ
દેવીકાંબેન પ્રેમજી વીરજી દેઢિયા	૮૭	ભુજપુર	ડોંબિવલી
મા. જવેરબેન ટોકરશી દેવજી વોરા	૮૭	કારાઘોઘા	ડોંબિવલી (૯ ઉપવાસ)
વેલજી ભારમલ વિજયાર દેઢિયા	૮૮	ભુજપુર	પારલા
નાનજી હરશી સાલિયા	૯૧	ર.ગણેશ	ભાંડુપ
દિવ્યા (પ્રેમજી હીરજી છેડા લાયજાની સુપુત્રી)	૫૬	-	બોરીવલી
પ્રેમજી મેઘજી ઓભાયા ધરોડ	૯૮	પત્રી	મુલુંડ -*
રમણીક કુંવરજી પાસુ માલ્દે	૫૯	લુણી	સાંગલી
અશ્વિન મણિલાલ ભાણજી લાલન	૬૨	કોડાય	જબલપુર
ખેતબાઈ આસારીયા ભારમલ ગાલા	૮૫	મોખા	મલાડ
હંસરાજ પાલાણ હીરજી ગડા	૭૩	ના.આસંબિયા	ચર્ની રોડ
અ.સૌ. લક્ષ્મીબેન વસનજી રામજી ધરોડ	૮૬	પત્રી	દાદર
તલકશી હંસરાજ છેડા (પટેલ)	૯૦	કુંદરોડી	મુલુંડ
મુકેશ નાનજી વેલજી ગડા	૬૪	કોડાય	ઘાટકોપર
જયંતીલાલ મોરારજી લખમશી નંદુ	૭૨	વાંઢ	મુલુંડ
મોતીલાલ શિવજી મણશી ગાલા	૮૦	મોટી ઉનડોક	વિજયવાડા
ઉમરબાઈ મોરારજી મોનશી સોની	૯૬	વડાલા	મુલુંડ -*
કિશોર મગનલાલ ગાંગજી ગાલા	૬૦	કાંડાગરા	વિકોલી -*
ભારતી (લક્ષ્મીબેન લક્ષ્મીચંદ છેડા નાગલપુરની પુત્રી)	૬૧	-	કાંદિવલી
જયાબેન દીપક મગનલાલ ભેદા	૬૨	વડાલા	હૈદરાબાદ
કેશવજી નાનજી પાસુ મોતા	૭૭	બારોઈ	ભુજ
ભવાનજી મેઘજી ગાંગજી પટેલ/નિસર	૭૮	વડાલા	તિલકનગર
ભાનુબેન પ્રેમજી નાનજી ગોગરી	૮૬	મો.આસંબિયા	ચૂનાભટ્ટી -*
મા.મઠાબેન ભાણજી હેમરાજ વોરા	૯૭	નવીનાર	નાગપુર
મઠાબાઈ બાપાલાલ શામજી પટેલ/લાલન	૯૭	ભુજપુર	ડોંબિવલી
લાડબાઈ રતનશી માલશી છેડા	૯૮	છસરા	ડોંબિવલી

નામ	ઉંમર	ગામ	હાલે
મા.પ્રભાબેન તલકશી શિવજી શાહ/ વિસરીયા	૯૩	કોડાલ	દાદર
વિનય નાગજી કોરશી માડુ	૪૪	બાડા	વિલેપાર્લે
મણિલાલ નરશી ઉમરશી વીરા	૬૮	મો.આસંબિયા	નાલાસોપારા
અ.સૌ. કસ્તુરબેન પ્રવીણ રામજી ભેદા	૭૦	ગોધરા	વિલેપાર્લે
તલકશી વીરજી માલશી ગોસર	૭૨	સાભરાઈ	દહિસર
હંસરાજ વેરશી વેલજી હરીયા	૮૧	નરેડી	મુંલુંડ
મૂલચંદ હરશી નરશી ગાલા	૭૮	મોટા લાયજા	મોટા લાયજા
યુનીલાલ દામજી સાવલા	૭૮	નાનાભાડિયા	વિલેપાર્લા
મા. લક્ષ્મીબેન પોપટલાલ લઘુ વોરા	૯૫	નવીનાળ	મુંલુંડ
ચંદનબેન લક્ષ્મીચંદ પાસુ ધરોડ	૭૨	કપાયા	મલાડ
નારણજી (હંસબાઈ પ્રેમજી ગડા નારાણપુરના જમાઈ)	૭૫	-	યુએસએ
રીટા નિર્મળાબેન મેઘજી વીરા (ડોણની પુત્રી)	૪૬	-	પાલઘર
પ્રવીણચંદ લાલજી જીવરાજ ધરોડ	૬૦	મોખા	કાંદિવલી
અ.સૌ. સાધના શાંતિલાલ યુનીલાલ કુરિયા	૬૭	મેરાઉ	વિલેપાર્લે
હીરબાઈ ભવાનજી વેલજી મામણિયા	૯૭	બેરાજા	ઘોંડ

નામ	ઉંમર	ગામ	હાલે
પ્રિતુલ દામજી ખેરાજ ગાલા	૫૦	ર.ગણેશ	ડોંબિવલી
જવેરબેન પ્રેમચંદ મેઘજી ગાલા	૭૭	કોડાલ	ડોંબિવલી
માતૃશ્રી પુષ્પાબેન જયંતીલાલ ધારશી છેડા	૮૬	મોટા આસંબિયા	ઘાટકોપર
રમણીકલાલ ભાણજી ઉમરશી સાવલા	૬૩	પત્રી	ડોંબિવલી -*
કસ્તુર રમણીક શ્રીપાળ દેઢિયા	૬૫	ભુજપુર	મીરા રોડ
ઝવેરબેન મગનલાલ કાનજી કેનિયા	૭૫	કપાયા	નેરૂલ
શાંતિલાલ રવજી પાસુ કુરિયા	૮૧	છસરા	પ્રભાદેવી
તરૂણ શાંતિલાલ દામજી નાગડા	૪૫	સણોસરા	થાણા
આણંદજી દેવરાજ ખીમજી ગોસર	૬૫	શેરડી	અંબરનાથ
શાંતિલાલ લખમશી નીસર	૭૧	વડાલા	બોરીવલી
અ.સૌ. દમયંતીબેન કાંતિલાલ હીરજી કુરિયા	૭૪	નાની ખાખર	પૂના
દયાવંતી ભવાનજી જેઠા ધરોડ	૮૪	પત્રી	નાલાસોપારા
ભાનુમતી દેવશી ખીમજી મકડા	૮૫	દેશલપુર	મુંલુંડ